

T.C.

**ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANA BİLİMDALİ YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**28 ŞUBAT VE 27 NİSAN SÜREÇLERİNDE
TBMM VE BASINDA 'SİVİL' VURGUSU**

MELDA KÜÇÜKER

Ankara 2010

T.C.

**ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANA BİLİMDALİ YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**28 ŞUBAT VE 27 NİSAN SÜREÇLERİNDE
TBMM VE BASINDA 'SİVİL' VURGUSU**

MELDA KÜÇÜKER

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. FATMA ÜLKÜ SELÇUK

Ankara 2010

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Melda KÜÇÜKER tarafından hazırlanan “28 Şubat ve 27 Nisan Süreçlerinde TBMM ve Basında ‘Sivil’ Vurgusu” başlıklı bu çalışma, 02.08.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilimdalı yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Hayriye ÖZEN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Fatma Ülkü SELÇUK (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Emre TOROS (Üye)

ÖNSÖZ

Yüksek lisans derslerini almaya başladığım ilk yıl okuduğum bir kitapta Türkiye’de ‘sivil toplum’un olmadığından bahsediliyordu. Bir yıl boyunca konu üzerinde yaptığım okuma ve araştırmalar sonucunda bu konu üzerinde çalışmayı uygun gördüm. Araştırmayı ilk etapta ‘sivil toplum’ vurgusu üzerinden yapmayı amaçladım, fakat araştırmanın ilerleyen aşamalarında, ‘sivil toplum’ vurgusunun beklediğim düzeyin altında oluşu neticesi ‘sivil’ vurgusunu da incelemeye karar verdim.

Bugüne kadar konu ile ilgili yazılan tezler arasında YÖK’ün incelenmesine izin verdikleri değerlendirildiğinde Avrupa Birliği ile ilişkiler; demokratikleşme süreci; insan hakları; sivil itaatsizlik, sivil toplum örgütleri, sosyalizm bağlamında sivil toplumun ele alındığı anlaşılmıştır. Ayrıca kuramsal ve tarihsel bağlamda sivil toplum, sosyolojik bakış açısıyla sivil toplum, Türkiye’de sivil toplum tartışmaları, sivil toplum anlayışları, kamusal alan sorunsalı, Antonio Gramsci ve sivil toplum, sivil toplum kuruluşlarının siyasal iktidar üzerine etkileri gibi konular üzerinde çalışmalar yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu tezin, ‘sivil toplum’ ve ‘sivil’ vurgusunu 28 Şubat ve 27 Nisan askeri müdahaleleri sürecinde incelemiş olması nedeniyle, ilgili yazına katkıda bulunacağını umuyorum.

Tez çalışmalarım süresince başta, desteğini esirgemeyen, kendisinden çok şey öğrendiğim ve kendisini örnek aldığım Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Fatma Ülkü Selçuk’a çok teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca kendisinden aldığım yüksek lisans derslerinden birinde, kafamda tez konumla ilgili soru işaretlerinin oluşmasında ve bu konuda çalışma yapmamda büyük katkısı olan Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Emre Toros’a ve tez çalışmalarım sırasında, bilgisayar işlemleri konusunda zaman zaman kendisinden yardım aldığım çok değerli Ağabeyim Uzman Stenograf Cem Murat Yıldız’a çok teşekkür etmek istiyorum. En büyük teşekkürü de beni bugünlere getiren, hayatımda çok büyük yeri ve önemi olan canım anneme etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLolar.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Kavramsal Çerçeve.....	7
1.2.Sivil Toplum Kavramı.....	7
1.2.1. Kavramın Tarihsel-Düşünsel Temelleri.....	7
1.2.2. Kavrama Yüklenen Farklı Anlamlar.....	9
1.2.3. Klasik Sivil Toplum Kavramı-Felsefi Akımlar.....	10
1.2.3.1. Hobbes, Locke ve Rousseau'da Sivil Toplum Kavramı.....	10
1.2.3.2. Hegel, Marx ve Gramsci'de Sivil Toplum Kavramı.....	16
1.2.4. Sivil Toplum, Yükleme Anlamları ve Bağlamı.....	20

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE VE SİVİL TOPLUM

2.1 Türkiye ve Sivil Toplum.....	28
2.2. Sivil Toplum Kavramlaştırması ve Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları.....	28
2.3. Osmanlı'da Sivil Toplum.....	31

2.4. Cumhuriyet Türkiye'sinde Sivil Toplum Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	34
2.5. Sivil Toplum Cephelerinin Uyanışı.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET

3.1. Türkiye'de Ordu ve Siyaset.....	40
3.2. Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ordunun Rolü ve Siyasete Müdahaleleri.....	41
3.2.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi.....	46
3.2.2. 12 Mart 1971 Muhtırası.....	48
3.2.3. 12 Eylül 1980 Darbesi.....	49
3.2.4. 28 Şubat 1997: Postmodern Darbe.....	51
3.2.5. 27 Nisan 2007 E-muhtıra.....	55
3.3. Dini Eğitim ve Ordu.....	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİZ

4.1. Analiz.....	65
4.2. Araştırmanın Yöntemi.....	66
4.3. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması.....	71
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	86
EK-1 İMAM HATİP LİSELERİ.....	93
EK-2 YENİ ŞAFAK GAZETESİ FREKANSLAR.....	95
EK-3 ZAMAN GAZETESİ FREKANSLAR.....	104
EK-4 MECLİS TUTANAKLARI FREKANSLAR.....	110
ÖZET.....	119
ABSTRACT.....	120

TABLolar

Tablo 1. 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 öncesi-sonrası ‘sivil’ vurgusu.....	72
Tablo 2. 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 öncesi-sonrası ‘sivil toplum’ vurgusu.....	74
Tablo 3. (1997-2007) dönemi ait Hükümet Programları.....	75
Tablo 4. 1997 Ocak, Şubat, Mart ve 2007 Mart, Nisan, Mayıs dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında ‘sivil’ vurgusu.....	76
Tablo 5. 1997 Ocak, Şubat, Mart ve 2007 Mart, Nisan, Mayıs dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında ‘sivil toplum’ vurgusu.....	77
Tablo 6. İmam Hatip Mekteplerinin Okul ve Öğrenci Durumları.....	91
Tablo 7. Başbakanlara göre açılan imam-hatip liselerinin sayısı.....	92
Tablo 8. Yıllara göre imam-hatip okulları sayısı.....	93
Tablo 9. İmam-hatip lisesi mezunlarının 1988 ÖSYS’de dallara göre 1. tercihleri ve yerleşen sayısı.....	94
Tablo 10. Yeni Şafak Gazetesinin (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait ‘sivil kavramına olan frekans tablosu.....	95
Tablo 11. Yeni Şafak Gazetesinin (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.....	98
Tablo 12. Zaman Gazetesinin (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.....	101
Tablo 13. Zaman Gazetesinin (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.....	103
Tablo 14. (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait Meclis tutanakları.....	105
Tablo 15. (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait Meclis tutanakları.....	109

GİRİŞ

Askeri müdahaleler, ülkemizin siyasi yaşamının adeta dönüm noktaları olmuştur. Asker, cumhuriyetin kuruluşuna damgasını vurduğu gibi, demokrasi, sonraki dönemlerde de sıklıkla kesintiye uğramıştır. Çalışmanın 3.1 numaralı bölümünde geniş bir şekilde yer verildiği gibi 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007, Türkiye’de ordunun, seçilmişler karşısındaki müdahalelerinin örnekleridir. Devlet-sivil toplum ilişkilerindeki bozulma neticesi toplumun düzenlenmesi kaygısı olarak ortaya çıkan bu müdahalelerin sivil toplum üzerinde önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir.

Bu tezin kaleme alınmasının ardındaki temel etken, ülkemizde de 80 sonrası siyasi söylemin önemli bir parçasını oluşturan ‘sivil toplum’a, askerinin olası müdahalesi karşısında, buna karşı durmak isteyen kesimlerin güç kazanmak üzere göndermede bulunup bulunmadıklarını görebilmektir. Bununla beraber, frekans analiziyle incelenen dönemlerin tamamında, ‘sivil toplum’ vurgusunda beklenen artış gözlemlenmemiş, bu nedenle ‘sivil’ olana vurgu da araştırılmıştır. Bu doğrultuda incelenen zaman aralığında ‘sivil toplum’un yanı sıra ‘sivil’ tamlamalarının hangileri olduğu saptanmış, frekansları bulunmuştur. Öte yandan, sivil topluma, sadece olası askeri müdahaleler karşısında durabilmek üzere göndermede bulunduğu iddiası yoktur. Neoliberal politikalara paralel, sivil toplum söyleminin de yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.

Hakikaten de ‘sivil toplum’un yeniden canlanması Sinha’ya göre, “Neoliberalizmin yükselişiyle aynı zamanda, neoliberalizmin hızla serpilip kendine meşruiyet kazandırmakta kullandığı söylem ve aygıtlara içkin bir biçimde gerçekleşmiştir.”¹ Ataay’ın da vurguladığı gibi 1973 dünya ekonomik bunalımı dünyada pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’yi de etkisi almış ve sonrasında başlayan neoliberal küreselleşme süreci ve 1989-1991 döneminde sosyalist blokun çöküşü ile oluşmaya başlayan yeni

¹ Subir Sinha “Neoliberalizm ve Sivil Toplum: Proje ve Olasılıklar”, Der. Alfredo Saad-Filho, Deboral Johnston, **Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki**, Çev: Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam, İstanbul, 2008, s.271.

dünya düzeni çerçevesinde Türkiye'nin siyasi dinamiklerini ele almak olanaklı görünmektedir.² Bu süreçte Sinha'nın belirttiği gibi ademi merkezîyetçiliği, katılımcılığı, hesap verebilirliği ve şeffaflığı kapsayan yönetimle birlikte devlet idaresinde reformlar yapılması isteniyor, piyasaların henüz yeterince gelişmediği kalkınmakta olan ülkelerde hükümetin toplumsal işlevlerinin 'sivil toplum'a dağıtılması gerektiği savunuluyor ve STK'lar ile özdeşleştiriliyordu.³ Aynı şekilde Ataay'ın da vurguladığı gibi bir yandan 'minimal devlet' modeli yerine 'düzenleyici devlet' olarak adlandırılan yeni bir devlet modeli geliştirilirken, bir yandan da neoliberal demokrasi modeli yönetim, sivil toplum kuruluşlarının katılımı, yerelleşme, çok kültürlülük gibi açılımlar içeren bir yeniden yapılanmaya tabi tutuluyordu.⁴

Cumhuriyet rejiminin kendisi ve onun getirdiği anayasal düzen sivil toplumun gelişmesi için elverişli ortamı yaratmışsa da tek partili dönemde millet-devlet-parti özdeşliği ile ifade edilebilecek monolitik yapı, çoğulcu bir sivil toplumun gelişmesine olanak tanımadığı ve 2000'li yıllara gelindiğinde de Türk siyasi kültüründe meydana gelen değişim doğrultusunda sivil toplumun gelişmesi yönünde önemli ve olumlu adımların atıldığı söylenebilir. Özellikle ülkelerin siyasi stratejilerinin oluşturulması noktasında, mevcut koşullar içinde sivil toplumun bulunduğu düzeyin değerlendirilmesi, sivil topluma atfedilen önem açısından nihai hedeflere ulaşılması noktasındaki aşamanın ortaya konulması özellikle küreselleşme olgusunun yaşandığı çağımızda çok büyük bir öneme sahiptir.

Kadıoğlu'nun belirttiği gibi günümüzde, 'iyi insan olmak' ile 'iyi vatandaş olmak' arasındaki Aristocu ilişkinin giderek daha sorunlu bir hale geldiğini gözlemlemek mümkün. Aristo'nun yaklaşımı, iyi insan ile iyi vatandaş arasında sıkı bir bağ kurarak birey ile devlet arasında bir çatışma olmadığını öngördüğü için, sivil toplumun gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür.⁵ Zamanla yaşanan gelişmeler sivil topluma yaklaşımları çeşitlendirmiş, ona çok farklı anlamlar yüklemiştir. Sivil toplumun son yıllarda özellikle Batı'da bu denli gündemde olmasının bir diğer sebebi de ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerdir: Kadın hakları, insan hakları, barış hareketi, anti-nükleer hareket, çevrecilik, hayvan hakları, küresel ısınma gibi, sınıfsal bir nitelik taşımayan tüm toplumu ilgilendiren, pek çok yönüyle de evrensel bir önem

² Faruk Ataay, **Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi**, De ki, Ankara, 2008, s.7.

³ Sinha, **a.g.e.**, s.275.

⁴ Ataay, **a.g.e.**, s. 8.

⁵ Ayşe Kadıoğlu, **Vatandaşlığın Dönüşümü**, Metis Yayınevi, İstanbul, 2008, s.11.

arz eden çeşitli baskı biçimlerini sorgulayan hareketler sivil toplum içinde ortaya çıkmıştır.

Giddens ilk ekonomistlere göre, toplumsal değişimin en önemli yönlendirici güçlerinin üretim merkezli olduğunu ve bu yüzden 'sivil toplum' sahasında olduğunu vurgular. Giddens, sosyolojinin hedefinin ondokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin 'sivil toplum' -ekonomi, aile ve devlet dışı diğer kurumlar- olarak adlandırdıkları manada anlaşılan 'toplum'un incelenmesi olduğu varsayıldığını belirtir.⁶ Timisi'ye göre, günümüzde bilgiye ulaşmak yeni iletişim teknolojileri sayesinde kolaylaşmış ve bireyler arası ilişkiler sağlanarak sivil toplumun genişlemesine katkıda bulunulmuştur.⁷ Keyman'ın vurguladığı gibi 2000'li yıllarda yaşanan dönüşüm sürecine katkıda bulunan aktörlerden biri olan sivil toplumun gelişimi ve yaygınlaşması ve toplumdaki devlet-merkezci siyaset anlayışı yerine Türkiye'nin iyi, etkin ve verimli toplum yönetimine gereksinimi olduğu üzerine yapılan toplumsal talep ve çağrı, sivil toplumu dönüşüm sürecinin önemli bir alanı ve aktörü konumuna getirmiştir.⁸

Savran'a göre Batı'da sivil toplum, devleti mümkün olduğunca küçülterek, devletle doğrudan iletişim kurmak yerine, sivil toplum kurumlarını geliştirerek geleceğin ön-biçimlerini oluşturmaya dayalı bir projeydi. Bu görüşe göre, bireylerin kendi yaşamlarını yönlendirmeleri ve kendilerini doğrudan ilgilendiren her alanda kararlara katılmaları sivil toplumun sosyalizm projesi açısından taşıdığı önemli bir potansiyeldi. Bu potansiyelin sosyalist, katılımcı bir demokrasi pratiğine dönüştürülmesi olanaklıydı.⁹

Sivil toplumun var olabilmesi belli kıstaslara bağlıdır. Devletin aşkın yapısı içerisinde toplumun bireyi öncelenmesi neticesinde sivil toplumun hareket alanı olamamakta, ancak araçsal devlet yapısına doğru gidildikçe sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için gerekli zemin oluşturulabilmektedir. Burada belki cevaplandırılması gereken sorular şunlardır: Sivil toplumun var olabilmesi için gerekli olan bu alanda devletin konumu ne olmalıdır? Bireyin toplumu öncelenmesi neticesinde oluşacak alan sivil topluma varlık kazandırabilecek midir? Bunun sınırları nelerdir ve nasıl belirlenecektir? Türk siyasi tarihi boyunca gerek askeri müdahalelerle gerekse

⁶Anthony Giddens, *Sosyoloji-Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Çev: Ülgen Yıldız Battal, Phoenix, Ankara, 2005, s.70.

⁷ Nilüfer Timisi, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Dost, Ankara, 2003, s.17.

⁸ E. Fuat Keyman, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.6-7.

⁹ Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, Alan Yayıncılık, 1987, s.9.

ekonomik iç ve/veya dış bunalımlarla ortaya çıkan bu kısır döngüden nasıl çıkılacaktır? Bu döngü sürekli tekrarlanacak mı? Sivil toplum kavramı, 21. yüzyılın en önemli ve anahtar kavramlarından biri olarak kalacak mı, yoksa bu yüzyıl içinde giderek önemsizleşecek ve en nihayetinde ortadan kalkacak mı? Bu sorulara cevap aramak; ülkelerin sivil toplum yapılanmalarını gözlemleyerek bu gözlemler neticesinde devletin yapısı, işleyişi, sahip olduğu değerleri açısından birtakım sonuçları ortaya koymaları, dünyada var olabilmeleri için kendilerine rota çizmeleri açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın konu aldığı 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 süreçlerinde sivil iktidarın basın, Meclis tutanakları ve hükümet programları yoluyla devletin laik düzenine tehdit olarak algılama ihtimali bulunan ordu komuta kademesindeki grupların olası daha büyük bir müdahalesi karşısında, ‘meşru siyasetin’ ‘sivil siyaset’ olduğu yönünde bir kanı oluşturmak doğrultusunda ‘sivil’ vurgusuna başvurmuş olabileceği izlenimi edinilmektedir. İlerleyen bölümlerde bahsedileceği gibi siyasi iktidar zaman zaman ordunun olası müdahalesini önleyici ve kontrol edici bir yol olarak basını kullanmış olabileceği varsayılmaktadır. Bu dönemde söz konusu gazete yazılarında artan ‘sivil’ vurgusu, ‘meşru siyasetin’ ‘sivil siyaset’ olduğunun ima edildiği yönünde bir izlenim uyandırmaktaysa da başta söylem analizi olmak üzere bu konuda ileride yapılabilecek daha ayrıntılı çalışmalarla konu hakkında daha net bilgiye ulaşmak imkân dahilinde olabileceği düşünülmektedir. Gerçekten de, siyasi tarihi müdahalelerle dolu ülkemizde olası bir askeri darbeye karşı, ordunun kontrol altında tutulabilmesi ve toplum nezdinde sivil iktidarın meşruiyetinin korunması, artırılması amacıyla dördüncü kuvvet olarak değerlendirilebilecek olan kamuoyunda etki sahibi basının kullanılmış olması olasıdır. Böylece basın yoluyla, köşe yazıları üzerinden, Meclis tutanakları ve hükümet programları aracılığıyla orduya karşı toplumu yönlendirebilmek, yapılan eylem ve işlemlere meşruiyet kazandırmak söz konusu olabilecektir.

Çalışmaya başlarken çalışmanın ‘sivil toplum’ vurgusu üzerinden yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla ‘sivil toplum’ vurgusunun frekansının incelenmesi düşünülmüştü, fakat araştırmanın ilerleyen evrelerinde ‘sivil toplum’ vurgusunun azlığı dikkati çekmiş ve ‘sivil toplum’ vurgusuna ‘sivil’ vurgu da eklenerek her ikisinin frekans analizleri yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 60’ar günlük süreç içerisinde basında, TBMM Tutanaklarında ve 1997-2007 döneminde yer alan 54, 55, 56, 57, 58, 59 ve 60. Hükümet Programlarında ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgularının belirlenmesi amacıyla

'İslami basın'¹⁰ olarak değerlendirilen gazetelerden tirajı 100.000'den fazla olanlar arasında tirajı en yüksek olan Zaman Gazetesi¹¹ ve tezin konusu gereği, Hıfzı Topuz tarafından AKP¹² çizgisine yakın olarak gösterilen Yeni Şafak Gazetesi¹³ 'sivil' ve 'sivil toplum'a göndermede bulunma sıklıkları açısından incelenmiştir. Bu amaçla, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 60'ar günlük süreç içerisinde gazete köşe yazıları, Meclis Tutanakları ve Hükümet Programlarında belirtilen gazetelerin 'sivil' ve 'sivil toplum'a yaptıkları göndermeler içerik analizinin bir parçası olarak kullanılan 'frekans analizi' yöntemiyle çözümlenmesine çalışılmış, elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve analiz sonucu çıkan değerler paralelinde çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda derinlemesine incelenebilecek ve açıklanabilecek eğilimlere, bu doğrultuda yorum ve önerilere yer verilmiştir. Zira, tezin sınırlılıkları gereği içerik analizi çerçevesinde yapılmış olan 'frekans analizi' ile sadece 'sivil toplum' ve 'sivil' ifadelerinin artış ve azalışına dair eğilimler saptanmıştır. Bu çalışmanın sonraki yıllarda yapılacak olan çalışmalara bir basamak oluşturabileceği ve yeni çalışmalara ışık tutabileceği düşünülmektedir. İleride bu alanda yapılacak olan çalışmalarda nitel araştırma yöntemi¹⁴ olan 'söylem analizi'¹⁵ yöntemi kullanılarak konuya daha kapsamlı bir bakış açısı oluşturulabilir.

Çalışma; Giriş, Kavramsal Çerçeve, Türkiye ve Sivil Toplum, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Analiz ve Sonuç olmak üzere toplam altı ana ve her bölüme ait alt bölümlerden

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.411. ve Der: Murat Belge, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.914.

¹¹ Zaman Gazetesi, günlük gazete olarak 3 Kasım 1986 yılında kuruldu.¹¹ Türkiye'nin ilk internet sitesine sahip gazetesidir, Gazetenin kendi sitesinde (<http://www.zaman.com.tr>) "İnternetin İlk Türk Gazetesi" ifadesi yer almaktadır.

¹² Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.411.

¹³ Yeni Şafak Gazetesi, Onur'a göre, günlük siyasi bir gazetedir ve 23 Ocak 1995 tarihinde kuruldu.¹³ 3 Eylül 2000 tarihinde genel yayın yönetmenliğine Selahattin Sadıkoğlu getirildi. Ankara temsilcisi Fehmi Kuru idi. Fazilet yanlısı olan Yeni Şafak, bu parti kapatıldıktan sonra Recep Tayyip Erdoğan'ın kurduğu AK Parti'yi desteklemiştir. (Daha geniş bilgi için bkz. Hüdavendigar Onur, **Türk Sağı Sözlüğü**, bilgeoğuz, İstanbul, 2005, s.429-430.

¹⁴ Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma. (Daha geniş bilgi için Prof. Dr. Ali Yıldırım, Prof. Dr. Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin, Ankara, 2006, s.39.)

¹⁵ Söylem analizi yöntemiyle araştırma sonucu toplanan veriler araştırma problemine ilişkin olarak neleri söylediği ya da hangi sonuçları ortaya koyduğu ön plana çıkmaktadır. Veri analizinde anlam ön plana çıktığından öznel bir süreçtir herkes tarafından kabul görmesi beklenemez. Araştırmacı kendi yorumları ile elde ettiği verileri ve bu verilerden ortaya çıkardığı sonuçları kendi bakış açısıyla değerlendirmekte ve bu şekilde okuyucuya araştırma sorusunun yanıtına ilişkin farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz. Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s.222.

oluşmaktadır. Çalışma konusunun önce kavramsal erevesi çizilmiş, tarihi süreç içerisinde aldığı yol üzerinde durulmuş sonrasında ise önce Osmanlı dönemi ve sonrasında da cumhuriyet Türkiyesi'nde sivil toplum anlayışı incelenmiştir. Sonraki bölümde Türkiye'de ordu ve siyaset konusu özellikle askeri müdahaleler açısından incelenmiş, analiz kısmında ise Zaman ve Yeni şafak olmak üzere seçilen iki gazete, meclis tutanakları ve hükümet programları üzerinden 'sivil' ve 'sivil toplum' vurgusunun frekans analizi yapılarak veriler yorumlanmıştır.

GCCRIS

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, ‘sivil toplum’un kavramsal çerçevesi çizilerek, tarihsel ve düşünsel temelleri ortaya konulacaktır. Kavrama yüklenen farklı anlamlar üzerinde durularak klasik sivil toplum kavramı felsefi açıdan ele alınarak sivil toplumun kavramsal gelişim sürecinde yüklendiği anlamlar, sivil toplum tanımları ve çağdaş sivil toplum kavramı üzerinde durulacaktır.

1.2. Sivil Toplum Kavramı

Bu başlık altında önce sivil toplumun tarihi gelişim süreci incelenecek, sonrasında burjuvazinin gelişerek ekonomiye olduğu gibi sosyal yaşama da egemen oluşu ele alınacaktır. Böylece burjuvazinin sivil toplumun doğuşundaki belirleyiciliğine vurgu yapılarak sivil toplumun dönüşümünün incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.2.1. Kavramın Tarihsel-Düşünsel Temelleri

Sivil toplum kavramının düşünsel temellerini, Antik Çağda Aristo ve Çiçeron, Orta Çağda Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau’nun eserlerinde yer alan devlet-toplum ilişkileri açısından incelemek mümkündür. Bu düşünürlerden Hobbes, Locke ve Rousseau’nun ortaya koydukları ‘toplumsal sözleşme’ geleneği, Batı Aydınlanma çağına kadar kavram ve kuramlara yön vermiş, onlara temel oluşturarak önemini ve değerini yüzyıllarca korumuştur. Batı toplumunun 18. yüzyıla kadar geçirdiği tarihi dönüşüm soyut kavramsallaştırmaların dayanağını oluşturan somut tarihsel temeli oluşturur.¹⁶

Caniklioğlu’nun vurguladığı gibi, ilk kez, 1688’de “Petition of Rights” adı verilen haklar bildirgesinin yapılması ile sonuçlanan İngiliz Devrimi’nden sonra, 1690’da John Locke’un “Two Treatises of Government” adlı yapıtında yer alan ‘sivil toplum’ kavramı, 19. Yüzyıl’ın ortalarına değin bazı düşünürlerce ele alındıktan sonra, yaygın

¹⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, **Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001, s.29-30.

olarak kullanılışı, demokratikleşme sürecine giren Doğu Avrupa devletlerinde 1980'li yıllarda olmuştur.¹⁷ Tosun'un Cohen ve Arato'dan aktardığına göre, 'sivil toplum' 18. yüzyıla kadar 'devlet' ve 'siyasal toplum' ile eşanlamli olduğu kabul edilmiştir.¹⁸ Tosun'un belirttiği gibi Ortaçağ'ın sonlarında şekillenmeye başlayan sivil toplum, modern ticari merkezlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişen kentsel unsurların feodal sistem içinde ekonomik özerkliklerini elde ederek feodalizmin kurallarından özgürleşmeleri sonucu ortaya çıkan durumu tanımlıyordu.¹⁹ Doğan'ın Schlangen'den aktardığına göre, feodal egemenlik anlayışının tasfiyesi Avrupa'da sivil toplumun doğuşu koşullarının oluşmasını mümkün kılacak yolu açmıştır.²⁰ Yine Doğan, günümüzdeki sivil toplum oluşumunda da kentlerin belirleyici rol oynamaları gerçeğinin Ortaçağa kadar uzandığını vurgular.²¹ Şerif Mardin, ortaya çıkan şehir özgürlüklerinin, Batı tarihsel gelişmesinin en önemli karakterlerinden birini oluşturduğunu belirtir. Yine Mardin, 'hürriyet' kavramına vurgu yaparak, verilen haklarla birlikte hürriyet anlayışının şehirlerde oluşmaya başladığını, bu tip hürriyetlerin ise Osmanlı'da son derece güdük kaldığını ortaya koyarak iki toplum arasındaki tarihi gelişim farklarının altını çizer.²²

İki toplum arasındaki bir diğer fark da Karadağ'ın Yılmaz'dan aktardığına göre, Batı Avrupa'da demokratik sistemlerin oluşum sürecinde merkezi otoriteyi sınırlayan kilise, aristokrasi, burjuvazi gibi yerel grupların ve diğer sivil toplum kuruluşlarının önemli etkileri olmuş, bu etkilerle iktidarın keyfiliğini önleyerek siyasal iktidar karşısında sivil toplum ve özgürlük alanının oluşmasına zemin hazırlamışlardır.²³ Bu süreçten sonra Mardin'e göre, elde ettikleri imtiyazlarla bir 'hükmi şahsiyet' kazanan şehirler tamamen özerk birimler olarak gelişimlerini sürdürdüler.²⁴ Mardin'in vurguladığı gibi her halükârda üretici sınıfların desteğine muhtaç olan devlet, zaman zaman orta sınıf ile devlet arasında çatışmalar çıkmasına rağmen orta sınıfın palazlanmasına karşı koyamamış ve İngiltere'de 1640'ların ayaklanması ve değişik bir

¹⁷ Meltem Dikmen Caniklioğlu, **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2007, s.15.

¹⁸ Jean L. Cohen, Andrew Arato, **Civil Society And Political Theory**, MIT Pres. Cambridge, 1992. s.84 Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.30.

¹⁹ Tosun, **a.g.e.**, s.31.

²⁰ Walter Schlangen, **Demokratie Und Bürgerliche Gesellschaft**, Verl. W. Kohlhammer, 1973, Berlin-Köln, s.15 Aktaran: İlyas Doğan, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa, İstanbul, 2002, s.18.

²¹ Doğan, **a.g.e.**, s.18.

²² Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Yazıları-1**, İletişim, İstanbul, 1992, s.10-11.

²³ Ahmet Karadağ, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği", **Sivil Toplum Dergisi**, S.4, İstanbul, 2003, s.46.

²⁴ Mardin, **a.g.e.**, s.11-12.

yapısı olmasına rağmen Fransa’da 1789 ayaklanması bu çatışmaların ürünü olarak gösterilmiştir.²⁵

1.2.2. Kavrama Yüklenen Farklı Anlamlar

Sivil toplum kavramının özellikle son dönemde sık sık gündeme gelmesiyle birlikte, terminolojik anlamının dışında kullanılarak farklı vesilelerle, farklı şekilde algılandığı bilinmektedir. Gerçekten de kavramın kullanımında bir karmaşa gözlemlenmektedir. Farklı kesimler tarafından farklı şekillerde kodlanarak, farklı düşünüş ve anlayış şekilleri doğrultusunda farklı amaçlara hizmet etmek üzere gündeme getirilen bu kavram pek çok alanda çelişkili ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Bayraktar, sivil toplumun farklı algılanış şekillerine örnek olarak 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri arasında geçen süreci vermektedir. 17 Ağustos felaketinde enkaz altında kalan bir mağdur ‘Nerede bu devlet?’ diye haykırırken, ikinci karede aynı karakter ‘Nerede sivil toplum?’ diye bağırırken resmedilmiştir.²⁶ Bu karikatür iki afet arasında geçen süreçte sivil toplum algısındaki değişimine güzel bir örnektir. Mardin de bu konu üzerinde paralel görüşler ileri sürmekte ve siyasetle ilgili yanlış yaratılan kavramlar arasında Batı’dan aldığımız ‘sivil toplum’ kavramının yer aldığını belirtmekte; kavramın genellikle askeri toplum karşıtı olarak anlamlandırılmakta olduğunu ve terimin vurgusunun ‘şehir âdabı’, karşıtının da ‘gayrimedeni’ olabileceğini vurgulamakta ve ‘sivil toplum’daki ‘sivil’in kökünün şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade ettiğinin altını çizmektedir.²⁷

Savran’a göre, özellikle de uzun yıllar boyu askeri diktatörlükler altında yaşamış olan toplumlar, sivil toplumu kurma projesinin bu muğlaklaşmış anlamı için çok uygun topraklardı: Bu bağlamda, sivil toplumun gelişmemiş ya da olgunlaşmamış olması ile bu ülkelerde sık sık kurulan diktatörlükler arasında doğrudan bir bağlantı olduğu ileri sürülüyor ve diktatörlüğe karşı mücadele ile sivil toplumun kurulması projesi iç içe giriyor.²⁸ Murat Belge, 1989-1990 yıllarında, çarpıcı iktidar değişimi olaylarından önce, Doğu Avrupa ülkelerinin muhalif aydınları arasında, ‘sivil toplum’ kavramına

²⁵ Mardin, **a.g.e.**, s.12-13.

²⁶ S. Ulaş Bayraktar, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum Dergisi**, S.9, İstanbul, 2005, s.9.

²⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.9.

²⁸ Gülnur Savran, **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Alan, İstanbul, 1997, s.10.

fazlaca önem verildiğinden bahsediyor.²⁹ Caniklioğlu'na göre kavram, bir kez biçimsel demokrasi düzeyine ulaştıktan sonra bu sürecin nasıl sürdürülebileceği ve derinleştirilebileceğine odaklanmıştır. 17. ve 18. yüzyılda 'sivil' köklü kavram ve uygulamaların Batı düşünürleri arasında artık 'özgürlük'lerden söz açıldığında kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Heper'in deyimiyle 'aşkın (trancendental)'³⁰ devlet yapısına sahip toplumlarda sivil toplum, demokratikleşmenin ön koşulları ile ilgili güncel kaygıların merkezinde yer almaktadır. Caniklioğlu, bu ön koşullardan biri ve en önemlisinin 'özgürlük' olduğunu vurgular.³¹ Bu nedenle, sivil toplum kavramının yeniden gündemde yer almasının temelinde özgürlük arayışları yatmaktadır. Bu bakımdan, sivil toplum kavramının yükseliş dönemlerinin bireysel ve toplumsal özgürlük arayışlarının veya bireysel çıkarların 'özgürlük' bağlamında ifade edilmesinin yaşandığı dönemler olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.3. Klasik Sivil Toplum Kavramı-Felsefi Akımlar

Sivil toplum kavramını Niray, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan otorite alanı dışında, kendi ilke ve kurallarına göre işleyen ve kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmek için kullanıldığını belirtir.³² Önceki bölümlerde vurgulandığı gibi düşünsel temelleri Antik ve Orta Çağda atılan sivil toplum kavramı, daha sonraki dönemlerde doğa durumu kuramcılarında Hobbes, sözleşme kuramcılarında Locke ve Rousseau'yla birlikte değişim göstermiştir. Sonraki dönemde sivil toplum kavramı Hegel, Marx ve Gramsci'nin farklı yaklaşımlarıyla değişerek günümüzdeki anlamına dönüşmüştür.

1.2.3.1. Hobbes, Locke ve Rousseau'da Sivil Toplum Kavramı

Doğan'a göre, sivil toplum üzerindeki tartışmaların 16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıl dahil olmak üzere, iki ana grupta toplandığı görülmektedir. Bunlardan ilk grupta yer

²⁹ Murat Belge, **Türkiye Dünyanın Neresinde?**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1997, s.39.

³⁰ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için, Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.8-9.

³¹ Meltem Dikmen Caniklioğlu, **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.15

³² Nasır Niray, **Siyasal Kültür Yazıları**, "Sivil Toplum ve Katılımcı Demokrasi Bağlamında Türkiye'de Demokrasi Kültürü", Der:Prof. Dr. Nasır Niray, Derin Yayınları, İstanbul, 2009, s.21.

alan filozoflar devlet ve toplumu aynı olarak düşünmektedirler. Bu gruptaki düşünürler toplum-devlet ayrımı yapmaktan uzaktadı. Toplum ile devleti özdeş olarak düşünmüşlerdi. Bu gruptaki düşünürler arasında, devlet ile toplum konusundaki görüşlerini açıklamak için doğa durumu varsayımından yararlanan Hobbes yer alır. İkinci grup düşünce geleneğini toplumsal-siyasal yapı konusunda bireyi önceleyen, bireyi devlet karşısında özerkleştirmeyi amaçlayan düşünürler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, John Locke büyük katkılarda bulunmuştur.³³

Demirci'nin belirttiği gibi, Locke'un kuramında olduğu gibi sözleşme kuramları temelde özgürlükçü ve liberal özellik taşımalarına rağmen, sözleşme teorilerinin tümü özgürlükçü değildir. Bunun en tipik örnekleri Hobbes ve Rousseau'nun sözleşme kuramlarıdır.³⁴ Gözler'e göre ilk sözleşme kuramcılarında Hobbes'a göre doğal halde savaş halinde yaşayan insanlar bu kaos ortamından ('insan insanın kurdudur' ortamından) çıkarak barış ve düzeni sağlamak üzere kendi aralarında anlaşarak bir sözleşme yaptılar. Bu sözleşmeyle kendi özgürlüklerini 'Leviathan (dev, ejderha)' a devrettiler. Hobbes 'Leviathan' ile devleti kastetmektedir. Bu sözleşme ile bireyler Leviathan'ın koyacağı kurallara uymayı taahhüt ettiler. Dolayısıyla, Hobbes'a göre devlet sosyal sözleşmeden doğmuştur. Özgürlüklerini Leviathan'a devreden insanların tek beklentileri düzenin sağlanmasıdır. Dolayısıyla, Hobbes'un devlet anlayışı özgürlükçü değil, otoriterdir. Keza, devletin kaynağında bulunan sözleşme tek taraflıdır; Leviathan'ı yani devleti bağlamaz.³⁵ İnsanlar birbirlerine söz vererek kendi güvenliklerini sağlamak için devlete itaat ederler. Tannerbaum ve Schultz'un da vurguladığı gibi, egemeni var eden sözleşme kurucu sözleşme tarafından etkinleştirilir ve uyruğun edimi sonucu oluşan rıza, onun meşruluğunu da devam ettirir.³⁶ Thomson'a göre Hobbes bir uyruk'un hükümdarına karşı hiçbir hakkının olmadığını ve hükümdarın yaptığı hep şey hakkın aktarımı şeklinde uyruğun edimi olduğunu ileri sürer.³⁷

Niray'a göre bir diğer sözleşme kuramcısı olan John Locke'a göre devlet öncesi dönemde, yani doğal yaşamda insanlar barış içinde yaşamaktaydılar yani, Hobbes'un

³³ Doğan, **a.g.e.**, s.39.

³⁴ Fatih Demirci, "Sivil Toplum Dergisi", **John Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı ve Tarihsel-Siyasal Bağlamı**, Yıl : 2 Sayı : 6-7 / Nisan - Eylül 2004.

³⁵ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s.56.

³⁶ Donald Tannerbaum, David Schultz, **Siyasi Düşünce Tarihi**, çev: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.255.

³⁷ David Thomson, **Siyasi Düşünce Tarihi**, çev: Ali Yaşar Aydoğan, Cengiz Şişman, Hüseyin Yılmaz, Hasan T. Kösebalaban, İzzet Akyol, Kenan Çayır, Mehmet Demirhan, M. Süreyya Er, Süleyman Kor, Metropol Yayınları, İstanbul, 2006, s.79.

vurguladığı gibi ‘insan insanın kurdu’ değildi, kaos yoktu, sadece belli birtakım düzenlemelerin yapılması gerekiyordu.³⁸ Gözler’in belirttiği gibi suçluların cezalandırılması, adaletin sağlanması ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için üstün ve ortak bir otorite gerekiyordu. İşte bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla insanlar kendi aralarında sözleşme yaparak sahip oldukları cezalandırma haklarından toplum lehine feragat ettiler. Bu anlaşmayla insanlar tabii toplum halinden siyasi toplum haline, yani devlet haline geçtiler.³⁹ Niray’ın da belirttiği gibi, Locke Hobbes’tan farklı olarak devleti hegemonik güç olmaktan çıkararak örgütlü topluma da yer vermiştir.⁴⁰ Gözler’in belirttiği gibi, Locke’a göre insanlar sadece cezalandırma ve adaleti sağlama haklarını devlete devrettiler, bu nedenle, devlet, bireylere suç işlemedikçe müdahale edemez. Bu bakımdan Locke’ta liberal, özgürlükçü bir devlet anlayışı vardır. Aynı zamanda bu anlaşma bireyler dışında devleti de bağlar, yani devlet, cezalandırma dışında kişilerin haklarına müdahale edemez.⁴¹

Can’ın vurguladığı gibi doğal halde yaşayan insanların eşit ve özgür olduklarını dile getiren Locke, bazı insanların zaman zaman akla aykırı davranarak doğal yasaları çiğnediklerini ve bu nedenle daha güvenli ve hakları güvenceye alınmış bir biçimde yaşamak için sivil topluma geçme gereksinimi duyduklarını, bu durumun sonucu olarak da aralarında sözleşme yaptıklarını dile getirmektedir. Bu sözleşme, insanların ‘doğal hakları’nı saklı tutarak bir siyasi yönetim kurulmasıyla sonuçlanmış olduğundan, siyasi yönetimin varoluş amacı bu hakların korunması ve insanlar arasındaki özel sözleşmelerin uygulanmasıdır.⁴² Can’ın aktardığına göre, siyasi yönetimin görevi bu hakları korumak ve kamu güvenliğini sağlamak olduğu için bir devlet bu amacı aşan bir güç kullanımına başvurması halinde meşruluğunu yitirir ve vatandaşların direnme hakkı doğar.⁴³

John Locke çoğunluk iradesine vurgu yaparak, doğal durumda yaşayan kişilerin bir topluluk oluşturmaya kalkmaları durumunda çoğunluktan daha fazla bir çoğunlukla tersine bir karar almadıkları sürece, tüm güçlerini girdikleri topluluğun çoğunluğuna teslim etmeleri gerektiğini savunur. Bunun da siyasi birlik oluşturmaya karar vermekle yapılabileceğini ve bir ülkeyi oluşturan veya bir ülkeye katılan bireyler arasında olması

³⁸ Niray, **a.g.e.**, s.22.

³⁹ Gözler, **a.g.e.**, s.57.

⁴⁰ Niray, **a.g.e.**, s.22.

⁴¹ Gözler, **a.g.e.**, s.57.

⁴² Nevzat Can, **Özgür Birey Sınırlı Devlet**, Hece Yayınları, Ankara. 2005, s.14.

⁴³ John Locke, **Two Treatises of Civil Government**, Everyman’s Library, London, 1960, s.219 Aktaran: Can, **a.g.e.**, s.14.

veya imzalanması gereken tek anlaşmanın bu olduğunun altını çizer. Buna göre, herhangi bir siyasi birliği başlatan veya oluşturan şey, çoğunluğu oluşturan ve özgür insanların böyle bir birlik çatısında toplanma rızasından başka bir şey değildir. Tüm dünyada yasal yönetimlerin kurulmasını sağlamış ve sağlayabilecek olan tek şeyin de sadece bu olduğunu belirtir.⁴⁴

John Locke, insanın, emeğini katarak birtakım değerler üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğunu belirtir.⁴⁵ Toku'ya göre Locke, politik otoritenin kaynağının, insanların karşılıklı rıza ile gerçekleştirdikleri anlaşma ve sözleşmeden ibaret olduğunu ve sözleşmenin politik otorite için de bağlayıcı olduğunu vurgular.⁴⁶ Toku'ya göre insanların doğal olarak özgür, eşit ve bağımsız olduklarını belirten Locke, hiç kimsenin bu özelliklerinin elinden alınamayacağını, kendi rızaları haricinde gerçekleşen herhangi bir politik otoritenin uyuşu olmaya zorlanamayacağına, insanların politik bir otoritenin uyuşu olmalarının tek yolunun, onların kendi rızalarıyla doğal özgürlüklerinden vazgeçmeleri ve diğer insanlarla anlaşarak kendilerinin rahatı, güvenliği ve barış halinde yaşayabilmeleri için toplum halinde birleşmeleri ve sivil toplum sözleşmesini gerçekleştirmeleriyle mümkün olabileceğine dikkat çeker. Locke'a göre insanlar kendi bireysel rızalarıyla toplumu ya da devleti oluşturmaya karar verdiklerinde, ancak o zaman politik bir yapı oluşur. Politik toplumun ön şartı bireysel rızanın var olmasıdır.⁴⁷ Ayrıca, Locke, mülklerinin güvenli kullanımının, diğer insanlara karşı korunmasının kendi rızası olmadan, başkasının siyasi gücüne tabi edilemeyeceğini savunarak rıza konusuna vurgu yapmıştır.⁴⁸ Rızalarıyla topluluğu oluşturan bireylerin iradesiyle o toplum tek vücut olarak hareket etme gücüne sahip olur. Toplum, içindeki bireylerin rızasıyla hareket ettiğinde -tek vücudun tek bir yöne gitmesi gerektiğinden- varlığını idame ettirebilir.⁴⁹ Diğer taraftan, toplum içerisinde birlik sağlanamaması, toplumun çözülmesi durumunda yönetimin de var olamayacağı yadsınamaz bir gerçektir.⁵⁰

Dunn'a göre, liberal, özgürlükçü anlayışın savunucularından olan Locke'a göre, rıza sonucu oluşturulan toplum sözleşmesiyle, yönetimin (yasal otorite) üzerine düşen

⁴⁴ John Locke, "Açık ve Örtülü Rıza" Derleyen: Michael Rosen ve Jonathan Wolff, **Siyasal Düşünce**, Çev.Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost Yayınları, Ankara, 2006, s.91

⁴⁵ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için, John Locke, **Hükümet Üzerine İkinci İnceleme**-Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme, Çev.Fahri Bakırcı, Babil, Ankara, 2004, s.26-27.

⁴⁶Neşet Toku, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2003, s.87.

⁴⁷ Toku, **a.g.e.**, s.90-91.

⁴⁸ John Locke, **Sivil Toplumda Devlet**, çev. Serdar Taşçı, Hale Akman, Metropol Yayınları, Ankara, 2002, s.81.

⁴⁹ Locke, "Açık ve Örtülü Rıza" , **a.g.e.**, s.90.

⁵⁰ Locke, **a.g.m.**, ..., s.159.

sorumlulukları tam olarak yerine getirmemesi durumunda insanların yaşamayı ve yasaları, dolayısıyla da mülkiyetlerini korumak için direnme ve devrim hakkı doğar, çünkü, devletin görevi ve varlık nedeni bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması olup, bireyler de bu şartla siyasal otoriteye itaat etmektedirler.⁵¹ Toku'nun Tully'den aktardığına göre, Locke, insanların rızalarına dayanarak düzenlenen sözleşmeyle kurulan devletin, suçluları cezalandırma ve adaleti sağlamakla sınırlı bir devlet olup, herkesi temsil ettiğini ve meşruiyetin temelini de bu olduğunu vurgular. Toku'nun aktardığına göre mutlak ya da keyfi yönetimlerin ya da cebir yoluyla egemenlik unsurlarının meşru devlet özelliği içermediğini; buna karşılık, rıza ve hukuki yönetimin, meşruiyetin zorunlu şartları olduğunu belirtir. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, cebir ve şiddete dayanan mutlak egemenlik anlamındaki despotik bir otorite, bir sivil toplum, bir politik toplum değildir.⁵² Selçuk, birçok devlet kuramının temelinde açık ve şiddetli (toplu) isyan olmadığı zamanlarda toplumun muhalif kesiminin yönetenlere karşı sözsüz (örtük) rıza gösterdiği yönünde bir varsayım yaptığını vurgular ve olaya kapitalizmin devamı açısından bakılacak olursa çoğu durumda hem rıza ve hem cebirin etkili olduğunun görüldüğünü belirtir.⁵³

Toku, John Locke'a göre toplumların iki gruba ayrılabilenlerinden bahsetmektedir. Birinci gruptakilerin yöneten/yönetilen ayrımının bulunmadığı, bölünmemiş ya da farklılaşmamış toplumlar, ikinci gruptakilerin ise kendilerini, kendi içlerinden çıkarak farklılaşmış bir kesime idare ettiren ve yöneten/yönetilen ayrımının bulunduğu bölünmüş ya da farklılaşmış toplumlar olduğunu ileri sürer. Birinci tip toplumlara, aracısız düzenlenen doğal toplumlar, yani devletsiz toplumlar, ikincilere ise 'sivil toplum'lar ya da devletli toplumlar adı verilebileceğini belirtir.⁵⁴ Toku'ya göre böyle bir gruplandırma devletin ortaya çıkışı konusunda tarihi bir veri elde etmemizi mümkün kılmamakla birlikte, devletin soyut bir noktadan başlatılmasını sağlamakta, devletin var oluşuyla ilgili düşünceler ve tartışmalara dayanak oluşturmaktadır. Toku, John Locke'un devlet kodlamasını, doğa durumunun sakıncalarından ve savaş durumundan

⁵¹ John Dunn, **Locke**, çev. Fatoş Dilber, Altın Kitapları, İstanbul, 2008, s.73.

⁵² John Locke, **Two Treatises of Government**, Book II., Ed. Peter Laslett, Cambridge Uni. Pres. Cambridge, 1994, Chap. XV. Aktaran: Toku, **a.g.e.**, s.89.

⁵³ Fatma Ülkü Selçuk, "**Devlet Kuramı: Çok Düzlemli Bir Çözümleme Çerçevesi Önerisi**", Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenlediği 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin 42. Oturumunda sunulan bildiri, Ankara-ODTÜ, 28-30 Kasım 2007, s.3.

⁵⁴ Toku, **a.g.e.**, s.52.

kurtulmak için, insanların kendi rızalarıyla yapmış oldukları ‘toplum sözleşmesi’ ile sivil ya da politik durum, yani devlet altında birleşmelerine vurgu yaparak açıklar.⁵⁵

Karadağ’ın belirttiği gibi, Locke’a göre toplum devlete göre önceliklidir ve doğa durumunda kamusal desteğe sahip adil bir yargıcın yokluğu ve cezaların uygulanmasındaki bir ölçütün bulunmaması insanları siyasal topluma geçiş için zorlar.⁵⁶ Toku’nun da vurguladığı gibi politik toplumda, toplum üyeleri doğal yetkilerini terk ederek, kendilerinin yerine, kendilerince oluşturulan hukuk tarafından kullanılmak üzere topluma devrederler ve sivil topluma dahil olan herkes aynı zamanda devletin de bir üyesi olduğundan doğal hukuka karşı işlenen suçları yargılama ve cezalandırma yetkisini de kendi temsilcisi olan devlete devretmiş olur. Sivil toplumun meşru icra gücü de buradan kaynaklanır. Dolayısıyla, insanlar doğal hukuktan kaynaklanan yetkilerini terk edip, kamuya devrederek, bir toplum halinde birleşirlerse orada politik ya da sivil toplum oluşmuş demektir.⁵⁷

Savran’a göre, Rousseau’nun sivil toplum kavramsallaştırmasını değerlendirecek olursak, Rousseau da Locke’a benzer biçimde sivil toplum kavramını siyasal toplum ile eş anlamlı kullanarak savaş durumunun ancak özel mülkiyetin yasalaşması, yani toplumsal sözleşmenin yapılması ile son bulacağını savunur.⁵⁸ Gözler’e göre Rousseau, doğal halde yaşayan insanlar arasında eşitlik ve barış olduğunu, özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte bu eşitlik ve barış ortamının ortadan kalkarak yerini kavgaya, karmaşa ve kaos ortamına bıraktığı noktasından hareket eder.⁵⁹ Niray, Rousseau’nun insanların ilkel halde hayvanlardan farklı olmadıklarını, içgüdüleriyle hareket ettiklerini, uygarlık ve gelişmelerle birlikte aralarında bir sözleşmeyle toplumu ve devleti yeniden oluşturduklarını ve sözleşmenin olumlu bir yönde bir gelişmeye işaret ettiğini kabul ettiğini vurgular.⁶⁰ Gözler’e göre, toplumsal sözleşme etrafında bir araya gelen insanlar kendi kişiliklerinin dışında kolektif, soyut bir varlığı, yani devleti meydana getirdiler. Rousseau, bu sosyal sözleşmeyle oluşan iradeyi de ‘genel irade’ şeklinde adlandırmaktadır.⁶¹

⁵⁵ Toku, **a.g.e.**, s.86.

⁵⁶ Ahmet Karadağ, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, **Sivil Toplum Dergisi**, S.4, İstanbul, 2003. s.48.

⁵⁷ Toku, **a.g.e.**, s.88.

⁵⁸ Savran, **a.g.e.**, s.42.

⁵⁹ Gözler, **a.g.e.**, s.57-58.

⁶⁰ Niray, **a.g.e.**, s.22.

⁶¹ Gözler, **a.g.e.**, s.57-58.

Bubin'e göre her ne kadar Rousseau, 'Toplumsal Sözleşme' ile bireyin, kendisinin de bir parçası olduğu bütüne bağlılığını göstererek, üyesi olduğu halk aracılığıyla egemenliğe katılımını vurgulasa da;⁶² soyut yasa anlayışına yine kendisi eleştiriler getirmiştir. Tosun'un belirttiği gibi Rousseau'ya göre, eşitsizlikleri meşrulaştıran sivil toplum istenmeyen bir durum olup, sivil devletteki hayal ürünü hak eşitliğini ayakta tutmak için düşünülmüş tüm araçların son tahlilde bu eşitliği yıkmaya yarayacak araçlara dönüşeceğini ileri sürer.⁶³

Gözler'in belirttiği gibi Rousseau'ya göre, özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile bozulan barış ve eşitlik durumunda güveni temin etmek için bireyler sözleşerek 'genel irade'yi oluştururlar ve böylece insanlar özgürlüklerinden vazgeçmiş olurlar; burada azınlık hakları söz konusu değildir.⁶⁴ Katılımcıların her birinin can ve malını, oluşturulan ortak gücü bütünüyle savunup koruyacak bir katılım biçiminin olması ve bu ortaklıkta diğer bütün katılımcılarla birleşirken, yine de yalnızca kendi iradesine boyun eğmesi ve ortaklığa katılmadan önceki kadar özgür kalması noktaları toplum sözleşmesinin çözümünü sunduğu sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁵ Koşulları hiçbir zaman dile getirilmemiş olsa da örtülü bir biçimde kabul edilen herkes için aynı hükmü içeren toplumsal sözleşmeyle katılımcılar, sahip oldukları hakları genel iradenin yönetimine bırakarak bütünü bölünmez bir parçası haline gelirler.⁶⁶

Buraya kadar incelediğimiz dönemdeki düşünürlerin sivil toplum kavramsallaştırmasındaki ortak nokta, bu düşünürlerin, devletli toplumları sivil toplum olarak adlandırmaları; sivil toplum kavramını ise devlet ve toplum ikiliğinde topluma denk düşecek bir biçimde kullanmamalarıdır. Kavram, ilerleyen bölümde inceleneceği üzere 18. yüzyıldan sonraki dönemde özellikle Hegel'le farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir.

1.2.3.2. Hegel, Marx ve Gramsci'de Sivil Toplum Kavramı

Tosun'a göre siyasi toplumla aynı anlamda kabul edilen klasik sivil toplum anlayışı, 18. yüzyılla birlikte büyük bir kırılma yaşayarak ticari faaliyetlerin geliştiği kent

⁶² Kürşat Bumin, **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar-Deneyler-Arayışlar**, Yazko, İstanbul, 1981, s.24, 25.

⁶³Tosun, , **a.g.e.**, s.35.

⁶⁴ Gözler, , **a.g.e.**, s.58.

⁶⁵ Jean, Jaques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, çev. Ali Alper, Roman Yayınları, İstanbul, 2008, s.17.

⁶⁶ Rousseau, , **a.g.e.**, .s.17-18.

yaşamını ve aile sınırları dışında gerçekleşen bireysel faaliyetlerin yer aldığı toplumu ifade etmiştir. Bu yüzyıla kadar sivil toplum, barışın ve iyi yönetimin koşulu olarak değerlendirilip siyasal birlik tipi (devlet) ile eşanlamlı sayılırken, bu duruma ilk olarak Hegel ve Marx doğrudan eleştiri getirmişlerdir.⁶⁷ Bobbio'ya göre Hegelci devlet, sivil toplumu içermekte ve diğer yanda da sivil topluma hâkim olarak değil, fakat onun varlığını yasallaştırılarak içeren Locke'un devleti'nden ayrılmaktadır.⁶⁸ Tosun'un Mestreviç'ten aktardığına göre, Hegel doğa durumu düşüncesine karşıt olarak, devleti doğa durumunun bertaraf edilmesi olarak değil, tam tersine bunun korunması, uzatılması ve dengelenmesi için bir araç olarak ele alır. Düşünürü göre devlet; evrensellik, rasyonellik ve nesnellik açısından işbirliğini sağlayan, herkes için uygar bir yaşamı mümkün kılan tek sosyal varlık iken, sivil toplum; bireysel çıkar ve isteklerin, ihtiyaçların ilan edildiği bir alandır.⁶⁹ Bu nokta doğal hukuk geleneğinde eşitliği kabul edilen devlet ve sivil toplum kavramlarını alarak, ikisi arasındaki farklılığı vurgulaması açısından önemlidir.⁷⁰

Bobbio'ya göre sivil toplum kavramına büyük ölçüde günümüzdeki anlamını kazandıran Hegel, kendisinden öncekilerin siyasal toplumu belirlemek için kullandıkları sivil toplum kavramına bağımsız bir anlam yüklemiş ve devlet öncesi doğal toplum olarak adlandırılan dönemi siyasal toplum-öncesi dönem olarak nitelendirmiştir.⁷¹ Mardin'e göre Hegel için sivil toplum (Bürgerliche Gesellschaft), içinde yaşayan kişilerin yaşamasını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapı ve organize, bir iktisadi sisteme, bir hukuk sistemine ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir topluluktur. Hegel, aynı zamanda sivil toplumun salt ihtiyaç üzerine kurulmuş toplumsal birim olarak tanımlanabileceğini ileri sürer.⁷²

Ryfman'a göre sivil toplum anlayışına önemli katkılarda bulunan Hegel'e göre kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi kavramların ifadesi olan 'sivil toplum' bu 'çıkarlar sistemi'ni düzenleyen tarafsız bir güce ihtiyaç duyar, bu da devlettir. İnsan ancak 'devlet' birimi içinde yaşadığı zaman en 'yüksek' amacına

⁶⁷ Tosun, , a.g.e., s.37.

⁶⁸ Norberto Bobbio, **Gramsci ve Sivil Toplum**, çev: Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.5.

⁶⁹ Matko Mestreviç, "The Sociality of Information and Civility of Society", Der. Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, **Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order**, Purdue University Press, West Lafayette, 1994, s.140 Aktaran: Tosun, a.g.e., s.37.

⁷⁰ Tosun, , a.g.e., s.39.

⁷¹ Bobbio, , a.g.e., s.13.

⁷² Mardin, , a.g.e., s.22.

ulaşmıştır.⁷³ Bumin'e göre Hegel'in sivil toplumu yalnızca ekonomik ilişkiler alanını ve sınıfların oluşumunu değil aile ile devlet arasında yer alan ahlaki hayatın ve toplumsal çatışmanın alanını oluşturan ara evreyi teşkil etmektedir ve sivil toplum kendi başına bırakılamayacağı için devletin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Devlet, sivil toplumun çıkarlarının gerçekleşmesini sağladığı gibi sivil toplumu organize ederek toplumun üstün çıkarları ile bireyin özel çıkarlarını uzlaştıracaktır.⁷⁴ Bobbio'ya göre Hegel'de sivil toplum, liberal devlet ilkelerine göre özel ve kamu çıkarlarının birleştirilerek dışsal düzenlemeler ile birlikte ekonomik ilişkilerin yürütüldüğü burjuva toplumdur.⁷⁵

Tosun'a göre Hegel, eserlerinin büyük kısmında sivil toplum konusunu farklı açılardan ele alarak sivil toplumu, daha doğrusu toplumun sivil parçasını aile ve devletten ayırmaya çalışır. Bu anlamda Hegel, 'societas civilis' kavramının geleneksel karşılığını radikal biçimde değiştiren ilk kişi olarak kabul edilir. O'na göre sivil toplum, üyelerinin korunması ve pazarın işlevselliği için zorunlu olan kurumlar ve toplumun ticari sektörünü oluşturan pazardır.⁷⁶

Yenişehirlioğlu'na göre toplumsal yaşamın sivil toplum şeklinde örgütlenmesi gereği, devlet olarak nitelendirilen üst yapısal bir organizasyona olan ihtiyacı ortaya çıkarır.⁷⁷ Keane'ye göre Hegel'e göre sivil toplum, uygar toplum ve yurttaşlar toplumu ile aynı anlamdadır. Hegel, bir sivil toplumun üyesi olmanın, bir yurttaş olmak ve onun yasalarına uygun bir biçimde yaşama yükümlülüğü altına girmek olduğunu vurgular.⁷⁸ Tosun'a göre sivil toplumu 'burjuva toplumu' kavramı ile ifade eden Hegel'e göre, sivil toplum çıkarların çatıştığı, mücadelelerin yaşandığı, arzu ve ihtiyaçların bencilce ortaya konulduğu âdeta bir savaş alanıdır.⁷⁹

Bumin'in vurguladığı gibi Hegel'e göre, sivil toplum üretim, değişim ve tüketim ilişkilerini kapsayan gelişmenin bir aşamasıdır.⁸⁰ Tosun'a göre Hegel, sivil toplumun bir karşılıklılık ve karşılıklı kabul alanı olduğunu vurgular. Sivil toplumu modern

⁷³ Philippe Ryfman, **Sivil Toplum Kuruluşları**, çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.

⁷⁴ Bumin, , **a.g.e.**, s.33.

⁷⁵ Bobbio, , **a.g.e.**, s.15.

⁷⁶ Tosun, , **a.g.e.**, s.37.

⁷⁷ Şahin Yenişehirlioğlu, **Birey, Toplum, Devlet İlişkileri**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.105 ve 131.

⁷⁸ Keane, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çev: Necmi Erdoğan, Ayrıntı, İstanbul, 1994, s.48.

⁷⁹ Tosun, **a.g.e.**, s.39-40.

⁸⁰ Kürşat Bumin, **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramları-Deneyler-Arayışlar**, Yazko, İstanbul, 1981, s.33.

devletin bir aşaması olarak tanımlayan düşünürüne göre, devlet, toplumsal evrim sırasında oluşan toplulukların ortaya çıkışındaki en son gelişme noktasıdır.⁸¹

Bumin'e göre Hegel'in önceliği devlete veren kutsal devlet anlayışına karşılık Marx, Hegelci devlet anlayışının üstünlüğünü veya evrenselliğini sorgulayarak, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, ortak çıkarı sağlayacak üstün bir güç olmadığı gibi, Akıl'ı gerçekleştiren bir kurum da olmadığını belirtir.⁸² Bumin'e göre Hegel sivil toplum-siyasal toplum ayrımının ortaya çıkardığı çelişkilerin aşılmasında devlete öncelik verirken,⁸³ Marx sivil topluma ağırlık verir.⁸⁴ Bobbio'ya göre Marx, Hegel'in sivil toplum çözümlemesine göndermede bulunarak, sivil toplumun asıl dayanağının ekonomi politiğinin içinde aranması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵

Tosun'a göre Marx için sivil toplum, medeni toplum olmaktan ziyade, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran tarafından rıza olmaksızın zorla (cebren) boyun eğdirilen mülkiyetsiz kitlenin bulunduğu bir toplumdur.⁸⁶ Tosun'un Giddens'tan aktardığına göre, üretim ilişkilerinin gelişimi ve toplumun mülkiyet sahibi olan ve olmayan sınıflar olarak bölünerek sınıf mücadelesinin ortaya çıkışı sivil toplumun tanımlayıcı özelliğidir. Marx devletin sivil toplum üzerine oturduğunu savunarak, sivil toplumun sadece ekonomik olanı değil, doğrudan doğruya devlet aygıtı dışında kalan her şeyi kapsadığını ileri sürer.⁸⁷

Bumin'in belirttiği gibi Marx'a göre, devlet-sivil toplum paradoksu liberalizmdeki gibi sivil toplumu kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı kılmakla ya da Hegel'deki gibi devleti sivil toplumun üzerine koymakla aşılamaz; bu ayrım ancak radikal bir devrim ile aşılabilir.⁸⁸ Bu ise ancak toplumda sınıfların ve devletin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.⁸⁹ Görüldüğü gibi sivil topluma olumsuz bir anlam yükleyen Marx, sivil toplum ve siyasal toplumun uzlaştırılmasının değil, devletin ortadan kaldırılarak radikal bir yöntemin gereğini vurgulamaktadır.⁹⁰

⁸¹Tosun, **a.g.e.**, s.41.

⁸²Bumin, **a.g.e.**, s.35.

⁸³Savran, **a.g.e.**, s.153-161.

⁸⁴Bumin, **a.g.e.**, s.37.

⁸⁵Bobbio, **a.g.e.**, s.17.

⁸⁶Tosun, **a.g.e.**, s.42.

⁸⁷Anthony Giddens, **The Nation State and Violence: A Contemporary Critique of Historical Materialism**, C:2, 2. Baskı, Polity Pres, Cambridge, 1992, s.21 Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.43.

⁸⁸Bumin, **a.g.e.**, s.37.

⁸⁹Bumin, **a.g.e.**, s.23-24 ve 38.

⁹⁰Tosun, **a.g.e.**, s.44.

Bumin'in belirttiği gibi Marksist kuramın izleyicilerinden olan Gramsci, Hegel'e ait bir metne göndermede bulunarak 'sivil toplum' kavramını kullanan ilk yazardır.⁹¹ Karadağ'ın Tosun'dan aktardığına göre, Gramsci sivil toplumun devletin içinde yer aldığını, yani devlet=siyasal toplum+sivil toplum olduğunu belirtmiştir.⁹² Gramsci'ye göre sivil toplum, belirli üretim ilişkileri temeli üzerinde kurulan ekonomik yapı ile devlet arasında yer alan ve genelde özel çıkarların söz konusu olduğu ideolojik toplumsal ilişkiler bütünlüğüdür.⁹³ Karadağ'ın vurguladığı gibi, Gramsci'nin yukarıdaki denklemi esas alındığında, iktidar mücadelesi sadece devlet zoru ile yapılmak yerine, ezilen sınıfların rızası ideolojik çabalarla elde edilmeye çalışılmalıdır ki, zora daha az başvurusun.⁹⁴

Bobbio'nun belirttiği gibi Gramsci 'Hapishane Defterleri' adlı eserinde sivil toplumu, özel diye anılan organizmalar bütünü, siyasal toplumu da devlet olarak adlandırmaktadır.⁹⁵ Vergin'in vurguladığı gibi, Gramsci'ye göre siyasetin ve devletin ikili bir yapısı vardır ve siyasal analizini de bu ikili bakış açısıyla yapar. Devleti analiz etmek için biri dar, biri geniş anlamda iki ayrı devlet tanımının yapılması gerektiğini vurgular.⁹⁶ Tosun'da Gramsci'nin sıkça kullandığı 'devlet=siyasal toplum+sivil toplum' formülüne vurgu yaparak siyasal toplum ve sivil toplum arasında kesin bir ayırım olduğundan ve düşünürün bu kavramsallaştırmasının bağımsız toplumsal örgütlenmeler ve hükümet dışı kurumlar alanının oluşturduğu dar anlamda sivil toplum ve bir dereceye kadar toplumsal özerkliğin varlığına bağlı olan devletin dışında ve devlete karşıtlık içinde olan siyasal toplum alanını içerdiğini belirtir.⁹⁷

1.2.4. Sivil Toplum, Yüklenen Anlamlar ve Bağlamı

Önceki bölümlerde üzerinde geniş bir şekilde durulan Hobbes, Locke, Rousseau, Hegel, Marx ve Gramsci gibi kuramcıların sivil toplum üzerindeki düşünüş ve fikirlerinden sonra, günümüze doğru gelmekte fayda vardır. Yukarıda da açıklandığı gibi kökenleri Antik Yunan'a kadar giden 'sivil toplum' kavramı, 17. ve 18.

⁹¹ Bobbio, **a.g.e.**, s.11

⁹² Karadağ, **a.g.m.**, s.49.

⁹³ Bobbio, **a.g.e.**, s.87.

⁹⁴ Karadağ, **a.g.m.**, s.49.

⁹⁵ Bobbio, **a.g.e.**, s.18.

⁹⁶ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, Doğan Yayıncılık, 2008, İstanbul, 6.baskı, s.87-88.

⁹⁷ Tosun, **a.g.e.**, s.45.

yüzyıllardan sonra ‘doğa durumu’ndan ‘uygarlık durumu’na geöme anlamında kullanılmıştır. Niray’ın John Keane’den aktardığına göre, sivil toplumun, üyelerinin öncelikle devlet dışı faaliyetlerle (ekonomik ve kültürel üretim alanları, ev yaşamı, gönüllü birlikler gibi) uğraştığı ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet organları üzerinde baskı ve denetim uyguladığı, böylece kendi kimliklerini koruyup dönüştürdüğü kurumların bir bütünü olarak anlaşılabilereğini düşünmektedir.⁹⁸

Caniklioğlu’na göre, 19. Yüzyıl’da da klasik siyaset felsefecilerinin yüklediği anlamlarda kullanıldıktan sonra bir süre unutulmuş kavram, son yıllarda içeriği anlamca genişletilmiş, zenginleştirilmiş ve farklı misyonlar yüklenmiş bir biçimde tekrar gündeme gelmiştir.⁹⁹ Sivil toplum kavramı, 1980’lerden başlayarak gittikçe artan bir popülarite kazanarak hızla yaygınlaşmıştır. Kavram akademik dünyada yaşadığı atomistik yapısından çıkarak yeni kullanım alanlarıyla âdeta bir anlam patlaması yaşamıştır. Söz konusu bu değişim kavramın kendisi üzerinde değil, ona yüklenen farklı anlamlar sebebiyledir. Sivil toplumun dünyadaki bu yükselişine paralel olarak Türkiye’de de farklı kesimlerce (Dünya Bankası, IMF, siyasal parti liderleri, bürokratlar, aydınlar, v.b.) bu kavrama sık sık vurgu yapılmıştır. Kavrama atfedilen bu önemin, onun aslı olan anlamlarının ötesinde, hedeflenen plan, proje ve politikaların hayata geçirilmesi amacıyla uygulanan bir siyasi stratejiye temel oluşturması sebebiyle olduğu düşünölmektedir. Eryılmaz’ın da vurguladığı gibi, sivil toplum 1980’den sonra demokrasiye yeni bir içerik ve dinamizm sağlaması, özgürlüklerin genişletilmesi ve dolayısıyla devletin sınırlandırılması işlevi bakımından öne çıkan ve çok tartışılan bir kavram olmuştur.¹⁰⁰

Tosun’a göre, sivil toplum kavramını her yönüyle kapsayabilecek bir tanımlama yapmanın önündeki engellere rağmen, kavram çoğu zaman devlet tarafından kontrol edilmeyen haneler, kitle iletişim araçları, piyasa, gönüllü kuruluşlar ve sosyal hareketler gibi toplumsal ilişkiler alanına gönderme yapılarak belirlenir.¹⁰¹ Bugünkü modern yaşam pratiklerini çağrıştıran tanımın içinde, hem devlet ile sivil toplumun zorunlu ayrımını hem de çağdaş yaşamın zorunlu olarak birbirine bağımlı kıldığı iki eksenini (toplum ve devlet) görmek mümkündür.

⁹⁸ John Keane. **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Kasım, 1994, s.35-36 Aktaran: Niray, **a.g.e.**, s.180.

⁹⁹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.18.

¹⁰⁰ Bilal Eryılmaz, **a.g.e.**, s.211.

¹⁰¹ Tosun, **a.g.e.**, s.57.

Caniklioğlu'na göre, 1980'li yılların sonlarında sosyalist blokun çökmesi, özgürlük talepleri ekseninde biçimlenen yeni bir devlet-toplum ilişkisi projesi ve onunla ilintili yeni bir sivil toplum kavramsallaştırılmasını gündeme taşımıştır ve ülkemizde sivil toplum söylemine egemen olan vurgu da bu yöndedir.¹⁰² Bilal Eryılmaz'a göre ise¹⁰³ sivil toplum kavramı, hem kavrama yüklenen anlamlar hem de yüklenen bu anlamların kodladığı karşıtlıklar seti üzerinden yeni sağın¹⁰⁴ siyasal, ekonomik ve ideolojik işlevini görmekte ve yeni sağ egemen ideolojice fetişleştirilerek aysbergin görünen yüzünü temsil etmektedir. Gerek yeni sağ gerekse yeni sol¹⁰⁵ düşüncede sivil toplumun, 1980'den sonra demokrasiye yeni bir içerik ve dinamizm sağlaması, özgürlüklerin genişletilmesi ve dolayısıyla devletin sınırlandırılması işlevi bakımından öne çıkan ve çok tartışılan bir kavram olduğu görülmektedir. Sivil toplum kavramı, tarihi olarak çeşitli anlam değişimleri içinde varlığını söyle ya da böyle sürdürürken 1970'li yılların sonlarına doğru birden bire büyük bir popülerite kazanmıştır. Bu popülerite kazanmanın temelinde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefet hareketleri ve buralardaki komünist rejimlerin çökmesi; refah devleti uygulamalarının yoğun eleştiriye uğraması ve yeni sağ politikaların öne çıkması yatmaktadır.

Keynesçi refah devleti kurumları ve politikaları, Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda önemli bazı başarılarla karşın, bürokrasinin sunduğu hizmetlerin çoğalması ve toplumun bu hizmetlere bağımlılığının artmasının pratik etkisi, zaman içinde bireylerin kendi yaşamlarına yön verme yeteneklerine olan güvenlerinin sarsılması, edilgenliklerinin artması ve kamu bürokrasisinin genişleyerek sivil toplum alanını zayıflatması ile sonuçlanmıştır. Böylece birçok kişi tarafından refah devleti, bürokrasi, gözetim, kırtasiyecilik ve devlet denetimi biçiminde yorumlanmaya başlanmıştır. Yeni sağ, 1970'lerin sonunda bu sorunları popüler hale getirerek kullanmış ve devlet ile sivil toplum arasındaki sınırları yeniden biçimlendirmeye koyulmuştur. Bunu yaparken, sivil toplumu, devletin karşısında öncelemiştir. Sivil toplumla ilgili farklı yaklaşımlar onun devletle olan ilişkilerinin niteliğini de

¹⁰² Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.19.

¹⁰³ Bilal Eryılmaz, **Bürokrasi ve Siyaset**, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2004, s.211.

¹⁰⁴ Yeni sağ: 1970'lerden itibaren kapitalist sistemin içine düştüğü krizi aşmak için geliştirilen ve ekonomide devletim yükümlülüklerinin azaltılarak liberalizmin tam olarak uygulanmasını savunan, özellikle 1980'li yıllardan itibaren A.B.D., Japonya ve Avrupa ülkelerindeki sağ iktidarlarca benimsenen ideoloji.

¹⁰⁵ Yeni sol: Klasik solcu düşünceyi yetersiz bulan bazı kimselerin 1950'lerde Sosyalist akım içerisinde geliştirdikleri hareket. İleri endüstri toplumlarının radikal bir eleştirisini geliştirerek, adem-i merkezîyetçiliğe, katılma ve bireysel özgürleşmeye olan ihtiyaca vurgu yapan, sosyalist düşünceyi canlandırmayı amaçlayan entelektüel hareket.

etkilemektedir. Nitekim, liberaller, devlet-sivil toplum ilişkilerinde, önceliği sivil topluma verirken, yeni sol ise, ikisi arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Ama her ikisinde de devlet-sivil toplum ayrılığı kabul edilmektedir.¹⁰⁶

Caniklioğlu'nun da vurguladığı gibi, sivil toplum kavramının Batı'lı ülkelerce, gelişmekte ve demokratikleşmekte olan ülkelerin gerçekleştirmesi gereken hedefler arasına koyulduğu ve demokrasi testinin bir kriteri olarak kabul edildiği bir gerçektir.¹⁰⁷ Sivil toplum kavramını ülkemizde demokrasinin gelişimi açısından değerlendirecek olursak, Niray'ın da vurguladığı gibi, ülkemizde yaşanan aslında dünyanın pek çok ülkesinde de yaşanan temsili demokrasinin yeterince temsil edilememesi sorunudur. Bu anlamda demokrasinin gelişimi açısından sivil topluma gereken önem verilerek ülkemizin gelişimi için gerekli adımlar atılmalıdır.

Caniklioğlu'na göre, 'sivil toplum' teorilerde bir uygarlık aşaması olarak ele alınmaktadır. 'Sivil' kavramı, Batı'nın özgürlük düşüncesi evriminde 'siyasal güçlerin sultasından kurtulma'yı simgeler ve bu nedenle önemli bir yer kapsar. Sivil toplumu olmayan, böyle bir geleneğe sahip olmayan toplumlarda devlet, engellenmemiş bir bürokrasi yoluyla tahammül edilemez bir baskı yaratabilir.¹⁰⁸ Batı'daki anlamıyla sivil toplum geleneğine sahip olmayan Osmanlı'da da Heper'in de belirttiği gibi, devlet, gücü yettiği ölçüde çevresel kesimlere sivil toplum veya benzer bir statü atfetmeyi düşünmemiş ve bu kesimlerin devlet hayatında önemli bir rol oynamasına izin vermemiştir.¹⁰⁹ Caniklioğlu'na göre, muğlak bir anlama sahip olan 'sivil toplum' kavramı üzerinde pek çok tartışma vardır. En yaygın tanıma göre, sivil toplum, devlete karşı ve onun dışında kalan bir alan olarak görülmektedir. Devlet iktidarının denetlenmesi ve sınırlandırılması, devletin toplumsal kesimlerin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmesi bakımından zorunlu görülmekte ve 'sivil toplum' kavramı böyle bir amaç için işlevsel kılınmak üzere değişik tanımlara konu olmaktadır.¹¹⁰

Sarıbay'a göre sivil toplum "gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma"dır ve "bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve

¹⁰⁶ Eryılmaz, **a.g.e.**, s.211-212.

¹⁰⁷ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.76.

¹⁰⁸ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁰⁹ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.70.

¹¹⁰ Caniklioğlu **a.g.e.**, s.19-20.

özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur.¹¹¹ Ö. Laçiner'e göre ise sivil toplum kavramı;

yönetme ve siyasi faaliyette bulunma işlevini topluma kazandırmak için, egemenliğin topluma ait olması ilkesine uygun biçimde bir devlet tarzının adı olarak; devletin toplumdaki ayrı olması anlamında değil, bir ayrı organizasyon tarzında değil, toplumu oluşturan bütün bireylerin siyasi faaliyette bulunma haklarını tanıyan ve bunu birey olmanın ön şartı sayan, bir yurttaşlık görevi bilen, insanları yeniden siyasi özne haline getiren bir düşünce arayışının ifadesidir.¹¹²

Bu tanımlamaya göre, sivil toplum siyasal toplumun karşıtı değil, kendisidir. Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi, Lockeçu sivil toplum anlayışında da bütüncül bir tanımlamaya rastlanmaktadır. Lockeçu sivil toplum anlayışı, sivil toplum-devlet ayrımı bulunmamakta devleti siyasal toplum, sivil toplum olarak nitelendirmektedir. Caniklioğlu'na göre, Laçiner'in düşünce zinciri şu halkalardan oluşmakta:

Sivil toplum, devletin siyaseti kendi tekeline almasını ve herkesi yurttaş saymamasını önlemek amacıyla doğuyor. Bu durumda da sivil toplum, devletin siyasi tekelciliğine karşı, toplumun kendi varlığını koruması anlamında kullanılıyor. Bir başka deyişle, devletin siyasi faaliyetlerinin engellenmesi değil, o faaliyete nasıl müdahil olunacağı, nasıl katılımcı olunacağı, nasıl bir sınırlama getirileceği söz konusudur.¹¹³

Niray'a göre sivil toplum kavramı, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan otorite alanı dışında, kendi ilke ve kurallarına göre işleyen ve kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmek için kullanılmaktadır.¹¹⁴ Caniklioğlu'nun G. White'dan aktardığına göre, günümüzde ise genelde şu anlamda kullanılmaktadır: "Sivil toplum devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını ya da değerlerini koruma ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu ara bir birliktelik alanıdır."¹¹⁵

Belge, Batı'da daha çok tartışılan, özellikle de Gramsci'nin Batı toplumlarına özgü devrimci mücadele yöntemi üstüne yazdıklarının yeniden su yüzüne çıkması üstüne yaygın biçimde bir 'referans noktası' haline getirilen 'sivil toplum' kavramının yetmişlerden bu yana Doğu Avrupa'daki muhalefetin sıkça başvurduğu bir kavram olduğunu ve başından beri, yani Hegel'den beri 'sivil toplum' kavramının, bir yanı sıra toplumla devletin ilişkilerinin niteliğini açıklamak için kullanıldığını vurgular.¹¹⁶ Belge,

¹¹¹ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 'Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum' **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Aktüel, İstanbul, 2007, s.544.

¹¹² Ömer Laçiner'e ait bir konuşma metninden Aktaran: Ahmet Selim, 'Kim Neyi Arıyor?', Zaman, 31 Temmuz 2000 Aktaran: Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.20-21.

¹¹³ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.21.

¹¹⁴ Niray, **a.g.e.**, s.23.

¹¹⁵ G. White, 'Civil Society, Democratization and Development', s.379 Aktaran: Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.21.

¹¹⁶ Belge, **a.g.e.**, s. 40.

bu süreçte ‘sivil’ sözünü içeren birçok önemli kavramın ortaya çıktığını vurgular: Sivil haklar, sivil forum, sivil toplum, sivil anayasa, sivil inisiyatif, sivil halk, sivil siyaset, sivil kanat, sivil muhtıra, sivil itaatsizlik, sivil bürokrasi vb. Murat Belge’ye göre, “sonuç olarak ‘sivil’ sözü, rejime karşı olan, rejimin de karşı olduğu her şeyi temsil eder hale geldi.”¹¹⁷

Muhafif yaklaşımların ‘sivil toplum’ kavramını kullanımına yakın tarihimizden örnek verecek olursak, Bayraktar’ın aktardığına göre, 1994-1999 yılları arasında Refah Partisi yöneticilerinin söylemlerini inceleyen Yael Navaro-Yashin; daha iyi bir demokrasi, insan hakları, çoğulculuk, çok kültürlülük ve özellikle ‘sivil toplum’ gibi terimlere çok sık başvurulduğunu gözlemlemiştir.¹¹⁸ Caniklioğlu’na göre, son yıllarda içeriği anlamca genişletilerek, zenginleştirilerek ve farklı misyonlar yüklenerek tekrar gündeme gelen ‘sivil toplum’ kavramı, mevcut siyasal kurumların, değerlerin, normların ve siyasal sürecin yoğun eleştirilere uğradığı son çeyrek yüzyıl, feminizm, çevrecilik, alternatif yaşamcılık, antinükleer hareket gibi, doğrudan siyasetle ilişkisi kurulamayan, özellikle ‘özgürlük’ gibi temaların ağırlıklı olarak işlendiği yeni ve farklı taleplere sahip gruplarla devletleri karşı karşıya getirmiştir.¹¹⁹ Caniklioğlu, 1980’li yılların sonlarında sosyalist bloğun çökmesinin, özgürlük talepleri ekseninde biçimlenen yeni bir devlet-toplum ilişkisi projesi ve onunla ilişkili yeni bir sivil toplum kavramlaştırmasını gündeme getirdiğini ve ülkemizde sivil toplum söylemine egemen olan vurgunun da bu yönde olduğunu vurgular.¹²⁰

Niray’ın Filiz Başkan’dan aktardığına göre, 1980 sonrasında kavram hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde yeniden canlılık kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerde sivil toplum kavramı mevcut demokrasinin kalitesinin artırılmasının bir aracı olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkelerde otoriter rejimlere karşı demokrasinin en önemli silahı olarak görülmüştür.¹²¹ Belge’ye göre, Türkiye’de son askeri yönetim (ve dolayısıyla devlet-toplum ilişkisinde yeni bir biçimleşme) sırasında ‘sivil toplum’ kavramının kullanımı yaygınlaştı.¹²² Sarıbay’ın vurguladığı gibi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası kavramın başındaki ‘sivil’ sıfatı ‘askeri’nin karşısı

¹¹⁷ Belge, **a.g.e.**, s.40.

¹¹⁸ S.Ulaş Bayraktar, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’inde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum Dergisi**, S.9, İstanbul, 2005, s.18.

¹¹⁹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.18-19.

¹²⁰ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.19.

¹²¹ Niray, **a.g.e.**, s.190.

¹²² Belge, **a.g.e.**, s.40.

olarak kullanıldı.¹²³ Sivil toplum kavramı daha çok askeri olmayan anlamı taşımaktaydı. Murat Belge'ye göre 'sivil toplum' aslında içinde karmaşık bir içerikler yumağı gizleyen bir hayli 'sıkışık' bir kavramdır. O'na göre 'sivil toplum' bir 'toplum' değildir, toplumun içinde bulunabilen bir 'şey'dir, ama niceliksel bir şey de değildir. Daha çok bir toplumun varoluşunun, kendini yeniden üretmesinin üslubuna ilişkin bir nitelemedir. Bu soyut, muğlak yapısı dolayısıyla sık sık terminolojik sapmalara yol açmaktadır.¹²⁴ Ryfman, Belge'nin bu görüşünü destekler nitelikte görüşlerini dile getirir. O'na göre sivil toplum kavramı birtakım kestirme düşüncelere ve kestirimlere götürerek kavram kargaşası yaratır. Ayrıca, sivil toplumun varlığı bile tartışmalıdır ve tartışılmaktadır da. Ryfman, tanımının bile bulanık olmasına, heterojenliğine ve çok anlamlılığına rağmen, eleştirmenlerin onu çağdaş siyasal imgelemin bütün haklara sahip bir aktörü yapmak isteyen ideolojiye dönüşmüşlüğü'nün altını çizdiklerini vurgular.¹²⁵

Sivil toplum kavramı, aşağı yukarı bin yıllık bir tarihin sonucudur. Belge, bilinçli bir çabayla, program ve planla sivil toplumun yaratılmamış olduğunu ve yaratılacağını da zannemediğini vurgular.¹²⁶ Gerçekten de, tarihi bir süreç içinde var olan böylesine bir uygarlık aşamasının zoraki bir yapılanma içerisinde hayata geçirilmesi mümkün görünmemektedir. Her ne kadar teorilerde bir uygarlık aşaması olarak nitelense de, aslında Batı'nın özgürlük düşüncesi evriminde siyasi güçlerin sultasından kurtulmayı simgeler.¹²⁷

Belge'ye göre, her ülke vatandaşının tarihten getirdiği ideolojik tercihi neticesinde oluşan kolektif ideolojik yapı tabandan gelen bir özellik taşıyarak sivil toplum özelliklerine sahip bir toplumsal oluşumun temelini oluşturur. Mevcut toplum tarihten getirdiği pratik hayat biçimleriyle kimi yaşayış, düşünüş ve geleneklere âdeta kutsallık atfetmiştir.¹²⁸ Sarıbay'ın belirttiği gibi, Türkiye'de Osmanlı döneminden beri, politik düşüncemizi şekillendiren rijit bir devlet-toplum karşıtlığı söz konusudur.¹²⁹ Yukarıda Belge'nin vurguladığı gibi, bu yapı tarihi bir süreç sonucu edinilen bir gelenek, bir kültür, kemikleşmiş bir yapının hayata geçirilmesinden ibarettir. Bu aşamada Belge, çok önemli bir noktaya işaret eder, o da bir toplumda sivil toplumun varlığının, o

¹²³ A. Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Der. Konya, 1998, s.95.

¹²⁴ Belge, **a.g.e.**, s.42.

¹²⁵ Ryfman, **a.g.e.**, s.130-131.

¹²⁶ Belge, **a.g.e.**, s.43.

¹²⁷ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.19.

¹²⁸ Belge, **a.g.e.**, s.43.

¹²⁹ Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.543.

toplumda siyaset yapma geleneğini belirlemesidir. Önerilen şu ya da bu siyaset, toplumun genel ideolojisinde asgari kabul görebilmelidir. Bu noktada Belge'nin 'asgari kabul' vurgusunun tartışmaya açık bir ifade şekli olduğunu belirtmek gerek. Asgari kabulün meşruiyeti sağlama noktasında ne kadar geçerli olabileceği düşünülmesi gereken bir noktadır. Belge, belli bir ideolojik oluşuma sıcak bakmayıp, o ideolojinin meşruiyetinin kabul edilmesi halinin toplumun ikna edilebilmesi noktasında anlamlı bir aşama olduğunu ileri sürer.¹³⁰ Dolayısıyla toplum, siyasi güce karşı ciddi bir varlık gösterir ve siyasi gücün oluşumunda olumlu/olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu bakımdan, siyasi iktidarın bu noktayı gözden uzak tutmaması politik geleceği açısından yadsınamaz bir önemi haizdir.

Sivil toplum kavramının gündeme gelmesi, özgürlük alanlarını genişletmek isteyen kesimlerin söyleminde son dönemde sıklıkla görülmektedir. Sivil toplum kavramının kullanımında ise bir karmaşa gözlemlenmekte, bu kavram pek çok alanda çelişkili ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Mardin'in Batı'dan aldığımız 'sivil toplum' kavramını, siyasetle ilgili yanlış yaratan kavramlar arasında değerlendirmesi¹³¹ haklı yönler barındırmaktadır. Bununla beraber, eski Doğu Bloğu ülkelerinde de Türkiye'de de özgürlüklerini genişletmek isteyen pek çok kesim, 'sivil toplum' söylemine başvurmaya devam etmektedir.

¹³⁰ Belge, **a.g.e.**, s.43.

¹³¹ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset -Makaleler 1**, Der.Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.9.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SİVİL TOPLUM

2.1. Türkiye ve Sivil Toplum

Bu bölümde, sivil toplum kavramsallaştırmasının Türk siyasi yelpazesine yansımaları ve Türkiye'deki sivil toplum tartışmaları üzerinde durularak Türk siyasi hayatında sivil toplumun anlamı ve eğitimle ilişkisi incelenecektir.

Bu bölümde, Osmanlı'da sivil toplum üzerinde kısa bir analiz yapılarak Cumhuriyet Türkiye'sinde sivil toplumun gelişimi üzerinde genel bir değerlendirme yapılacak ve sivil toplum cephelerinin uyanışıyla birlikte günümüzde sivil toplum anlayışı incelenecektir.

2.2. Sivil Toplum Kavramlaştırması ve Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları

Sivil toplum kavramı, Mardin'in de belirttiği gibi hem olumlu hem de olumsuz vurgular çağrıştırır ve 'sivil toplum'un bir söylem içindeki yeri daha çok bu söylemin siyasi niteliğini anlatması bakımından önemlidir.¹³² Savran da Mardin'in bu görüşünü destekler şekilde, günümüzde kimi yazarların sivil topluma olumlu bir anlam yükleyerek sivil toplumu ulaşılması gereken bir model olarak gördüğünü, kimilerinin ise olumsuz bir değer biçtiğinin altını çizmektedir. Olumlu anlam yükleyenler sivil toplumu devletin müdahalesi dışında kalmış ve bireylerin kendi kendilerini yönlendirebildikleri bir alan olarak tanımlamaktadırlar. Sivil toplumun bu şekilde tanımlanması demokratik yapıların ve demokrasi mücadelesinin alanı olarak görülmesine neden olmaktadır.¹³³

Caniklioğlu, askeri gücün yoğun olarak hissedildiği ve demokrasinin sık sık asker aracılığıyla kesintiye uğradığı Türkiye'de kavramın, 'militarist toplum' karşıtı olarak kullanılmak istendiğine vurgu yapar.¹³⁴ Caniklioğlu'nun belirttiği gibi, Türkiye'de özellikle son yıllarda sorunların çözümü devlet ve devletçilikten sivil toplum ve demokrasiye doğru bir kayış göstermiş¹³⁵ olmasına rağmen, Türkiye'de 1990'dan sonra gelişmeye başlayan sivil toplumun henüz yeterli düzeye ulaşmadığı düşünülürse,

¹³² Mardin, **a.g.e.**, s.21.

¹³³ Savran, **a.g.e.**, s.9.

¹³⁴ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.111.

¹³⁵ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

yurttaşların taleplerini iletebilecekleri, fikir bildirebilecekleri bir mekanizmanın ne yazık ki hala olmadığı görülür.¹³⁶

Caniklioğlu'na göre, askeri gücün yoğun olarak hissedildiği ve demokrasinin sık sık asker aracılığıyla kesintiye uğradığı Türkiye'de kavram, 'militarist toplum' karşıtı olarak kullanılmak istenmektedir.¹³⁷ Mardin, kavramın 'şehir adabı'na vurgu yaptığını belirtir.¹³⁸ Caniklioğlu'nun vurguladığı gibi, bu bakımdan, sivil toplum, siyasal iktidara alternatif oluşturmak üzere geliştirilen bir proje değil, toplumu dönüştürme ve demokrasiyi bu yönde değiştirme, geliştirme projesi olarak anlaşılmalıdır.¹³⁹ Görüldüğü gibi, sivil toplum kavramının muğlak bir anlam ifade etmesinin dışında, Türkiye'de kavramsal bir belirsizlik, bir karmaşa da söz konusudur. Ryfman'a göre 'sivil toplum' kavramı yandaşlarına göre tartışmalı olsa bile çifte olumlu değere sahiptir. Öncelikli olarak sosyal dönüşüm süreçleri içinde sadece devletleri ve şirketleri karşı karşıya getirecek ve dolayısıyla ekonomik ve yönetsel güçler arasındaki ilişkinin sivil gücünü kısıtlayacak toplum tasarısının yetersizliğinin altını çizer.¹⁴⁰

Caniklioğlu'na göre demokrasimizin kendine özgü açmazları, sivil toplumu bazı beklentilerin yüklendiği bir alan ve ulaşılmak istenen hedefler kümesinin simgesel platformu olarak ön plana çıkarmaktadır. Bu beklentiler, zaman zaman temel hak ve özgürlük alanlarının genişletilmesi istemleri zaman zaman da demokrasinin işleyişindeki aksaklık ve eksikliklerin giderilmesi bağlamında gündeme gelebilmektedir. Bütün bunlara çözüm yolu olarak da anahtar kavram olarak 'sivil toplum' sık sık gündeme gelmektedir. Caniklioğlu, artık sorunların çözüm yeri ve yetkilisi olarak devlet değil toplumun görülmekte olduğunu ve adeta demokrasinin, şimdiye kadar devlet ekseninde geliştirilen tüm düşünce ve projelerin, toplumsal eksene kaydırılması temelinde yeniden kurgulandığını belirtmektedir.¹⁴¹

Türkiye'de sivil toplum kavramı üzerine yapılan tartışmalar incelendiğinde bu alanda yapılan akademik çalışmaların birçoğunda 'güçlü devlet-zayıf sivil toplum' ikiliğine vurgu yapıldığı görülür. Onbaşı'nın da belirttiği gibi, bu konunun ele alınış biçimleri ve bu analizlerden çıkarılan sonuçlar aynı zamanda yazarların Türkiye siyasetinin en temel meselelerine olan yaklaşımlarına dair önemli ipuçları

¹³⁶ Niray, **a.g.e.**, s.19.

¹³⁷ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.111.

¹³⁸ Mardin, **a.g.e.**, s.16-17.

¹³⁹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.111.

¹⁴⁰ Ryfman, **a.g.e.**, s.131.

¹⁴¹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

içermektedir.¹⁴² Gerçekten de sivil toplum literatürü incelendiğinde ‘güçlü devlet-zayıf sivil toplum’ karşıtlığının farklı şekillerde analiz edildiği görülmektedir.

Sivil toplum kavramı 1980 sonrası Türkiye’inde yoğun biçimde tartışılan, konuşulan ve siyaset bilimi literatüründe uyanışa geçen kavramların başında gelmektedir. Tosun, bütün bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye’de süregelen demokratikleşme tartışmalarında devlet-sivil toplum ilişkisine ilginin arttığını; 1980 sonrasında anayasal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde sürdürülen demokratikleşme tartışmalarında devlet-sivil toplum ilişkisinin görünümü ve sorunlarının ağırlığını artırdığını vurgular.¹⁴³ Tosun’un aktardığına göre, ülkemizde 1983 sonrası dönemde demokratikleşme adına farklı taleplerin sesini yükselttiğini, sivil toplum hareketinin canlandığını ve özellikle, 1980’li yıllarda siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşama damgasını vuran ana tema, demokrasinin nasıl korunacağına ilişkin her on yılda bir neredeyse rutin hale gelen askeri müdahaleleri görmekteyiz.¹⁴⁴

Sivil toplum üzerindeki diğer bir grup tartışma ise ‘devletin küçültülmesi’ sloganıyla kendini göstermektedir. Caniklioğlu’na göre, demokrasiye geçişin ilk adımlarının atıldığı 1983’le birlikte, tüm dünyada kendini gösteren yeni sağ ideolojiye paralel olarak ‘devletin küçültülmesi’ anlayışı gündeme gelerek, bireyi devlet karşısında önceleyen bir düşünce sistemi ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁴⁵ Diğer yandan, küreselleşme süreci günümüzde sosyal, siyasal, ekonomik birçok olguyu değişikliğe uğratmıştır. Bu konuda bir diğer tartışma alanı da Niray’ın da vurguladığı gibi toplum kavramının küresel sivil toplum kavramına doğru bir değişime uğramasıdır.¹⁴⁶ Caniklioğlu’na göre, birey vurgusunu liberal ideoloji ekseninde sahiplenen sağ çevrelerde özel girişimcilik yaygınlaştırılarak sivil toplumu bir burjuva toplumu olarak geliştirme çalışmalarına dönüşmüş ve bu çabalar ‘devletin küçültülmesi-sınırlandırılması’ sloganı eşliğinde yürümüşür.¹⁴⁷ Güzelsarı’ya göre 1990’lı yıllarda, dünya genelinde ulus devletlerin zayıflamasına karşılık sivil toplumun güçlenmesi küresel demokrasinin bir yansıması olarak görme eğilimi güçlenmiştir.¹⁴⁸ Her ne kadar son yıllarda tüm dünyada devletçiliğe dönüş eğilimi söz konusu olsa da,

¹⁴² Funda Gençoğlu Onbaşı, “Şerif Mardin ve İdris Küçükömer’de Sivil Toplum Kavramı”, **Şerif Mardin Okumaları**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.43-44.

¹⁴³ Tosun, **a.g.e.**, s.289-290.

¹⁴⁴ Tosun, **a.g.e.**, s.325-326.

¹⁴⁵ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

¹⁴⁶ Niray, **a.g.e.**, s.159.

¹⁴⁷ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

¹⁴⁸ Selime Güzelsarı, “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, **Kamu Yönetimi Gelişimi ve Güncel Sorunları**, İmaj Yayınevi, Der. Ankara, 2004, s.121-122.

Caniklioğlu'nun belirttiği gibi, Türkiye'de özellikle son yıllarda sorunların çözümü devlet ve devletçilikten sivil toplum ve demokrasiye doğru bir kayış göstermiştir.¹⁴⁹ Güzelsarı'ya göre kimi kuramcılar yönlendirme kapasitesine sahip hükümet dışı örgütlenmeleri de içeren esnek bir yapılaşmaya gidilmesi sayesinde demokratikleşme, saydamlık, hesap verilebilirlik, çoğulculuk, katılımcılık gibi ilkelerin öncelikli hale geleceğini savunurlar ve bu iddianın en önemli öznesi olarak da 'sivil toplum'a vurgu yaparlar.¹⁵⁰

Caniklioğlu, sağda başka bir kanadın Kemalizm ve laiklik kavramlaştırmasını eleştiren söylemle, sivil toplum kavramını sahiplendiğini belirterek; liberal söylemin de etkisiyle devleti milletin hizmetinde gören anlayışın, devletin demokratikleştirilmesini ve mistik bir kavram olmaktan çıkarılmasını, 'sivil toplum' simgesinde biçimlendiğini vurgular.¹⁵¹ Güzelsarı da demokratikleşme anlamında bir başka açıdan konuya yaklaşarak sivil toplumun vatandaşın katılımını sağlaması anlamında demokrasiyi kurumsallaştırdığını belirtir.¹⁵² Ülkemizde sivil toplum kavramı, Caniklioğlu'nun da vurguladığı gibi genelde demokrasi tartışmalarıyla birlikte gündeme gelmektedir; bu düşünce sistemi de, sivil toplumculuğun demokrat olmakla eş anlamlı sayıldığı bir düşüncel hegemonyanın yaşanmasına neden olmaktadır.¹⁵³ Hemen tüm siyasi partilerin ve grupların, demokrat ve sivil toplumcu olduklarını ifade etmeleri de bu yüzdendir.

2.3. Osmanlı'da Sivil Toplum

Niray'a göre, tarih boyunca Batı'da yaşanan çatışmalar genelde sınıfsal boyutta kilise/seküler güçler, feodalite/burjuvazi/endüstri proletaryası şeklinde yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çatışmaların büyük ölçüde cemaat/devlet ekseninde odaklandığı görülmüş, Batı Avrupa'nın onikinci yüzyıldan başlayarak geçirdiği sosyal ve siyasi evreler Hegelci sivil toplumun giderek güçlenmesine neden olmuş ve onsekizinci yüzyıla gelindiğinde de özellikle siyasi düşünürler tarafından bir inceleme alanı olarak ele alınmıştır. Niray, Batı'da feodalitenin yıkılması ile birlikte burjuva

¹⁴⁹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

¹⁵⁰ Selime Güzelsarı, **a.g.m.**, s.121.

¹⁵¹ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

¹⁵² Güzelsarı, **a.g.m.**, s.127.

¹⁵³ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.112.

sınıfı doğarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bunu oluşturacak toplumsal bir temelin olmadığını vurgular.¹⁵⁴

Caniklioğlu'na göre, sivil toplum çözümlerinde genelde güçlü devlet-zayıf sivil toplum ikiliği ve merkez-çevre ilişkisi üzerinde durularak özellikle Osmanlı devletinde çevrenin merkezden kopukluğu ve toplumun atomistik yapısıyla birlikte otoriter, zaman zaman da totaliter bir merkezin baskısı altında kalarak merkezden uzaklaştığı belirtilir. Caniklioğlu'nun Durgun'dan aktardığına göre, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğundan kuvvetli bir devlet ve zayıf bir sivil toplum miras almıştır.¹⁵⁵ Bürokratik bir devlet olarak Osmanlı devleti, çevreden bağımsız ve bu anlamda sahip olduğu otonomik yapısıyla kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimini ortaya çıkarmıştır. Çaha'ya göre, devlet otoritesinin oluşturduğu 'merkez' ile halk kesiminin oluşturduğu 'çevre' arasında Hegel'in tanımladığı anlamda aracı kurumları görmek mümkün değildir. Merkezi otoriteden bağımsız bir hareket alanı ve aynı zamanda Batı Avrupa'da görülen şekliyle mülkiyet haklarına sahip bir sivil toplum unsuru da yoktur. Osmanlı devleti temelde kendine özgü (sui generis) devlet normlarına göre yetişen sadık hizmetçilerin oluşturduğu merkezi bir otorite biçimindeydi. Osmanlı devleti, halkın desteğini kutsallığından alarak, asıl temel niteliği kendine özgü ihtiyaçlarından çıkan, bu nedenle de devletle toplum arasındaki ilişkinin bir 'sözleşme' ya da 'uzlaşma' esasına değil, devletin topluma baskın gelmesi esasına dayandığı bir yapıdaydı.¹⁵⁶

Osmanlı devlet sisteminin en belirgin unsuru genelde Batı tipi feodalizmden farklı iktidara karşı bir güç dengesine izin verecek aracı kurumların olmamasıyla karakterize edilmektedir. Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'da devletin merkeziyle teb'a arasında bir köprü ya da tampon vazifesini gören bir yapı yoktur.¹⁵⁷ Konu üzerinde yapılan incelemelerde Osmanlı devlet kavramlaştırmasının ana noktasını devletin toplumsal tabandan yoksun olarak, ihtiyacı ve öncelikleri doğrultusunda, soyut genel çıkarlara önem vermesi ve devletin birey karşısında öncelenerek devletin aşkın yapısı nedeniyle kutsal bir yapı atfedilmesi oluşturur. Caniklioğlu'na göre, kutsal devlet geleneğinin hâkim olduğu yerde bireyin oluşması mümkün değildir. Kutsal devlet ve ona bağlı uyruk ilişkisinden gelişmiş bir siyaset, toplum ve iktisat yaratmanın imkânı yoktur. Bu alanların birbirlerinden ayrı olarak gelişmesi söz konusu olamamasının

¹⁵⁴ Niray, **a.g.e.**, s.66.

¹⁵⁵ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.116.

¹⁵⁶ Çaha, **a.g.e.**, s.138.

¹⁵⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.24.

yanında bu alanlar ayrıştırılamamışlardır da. Bu da devlet dışında özerk alanların oluşamaması sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁸

Sarıbay'ın da vurguladığı gibi, Osmanlının yürüttüğü bu politika sonunda ortaya çıkan sonuç ise devletin toplumdaki giderek uzaklaşması, uzaklaştıkça da kutsallaşması şeklinde bir kısır döngü halini almasıdır. Devletin toplumdaki beklentisi vergi olarak ekonomik anlamda halkın desteğini sağlamak ve gerektiğinde ülke savunmasında görevlendirmek üzere asker yetiştirmek olmuş, bütün bunlara karşın da halkı devlet işlerinde etkin roller üstlenecek vasıfta görmemiş, ona güvenmemiştir. Bu durum, Osmanlı'dan beri Türkiye'de devletin sadakat, sevgi, şeref gibi kavramlar etrafında oluşan duygusal derinliğin ağır bastığı cemaatsel yüzünü de işaret etmektedir. Bu yapı devleti kutsal bir mertebeye kolayca çıkarmıştır. Bu kutsallık, cemaat-toplum düzeninin şeriat hükümlerine dayanılarak yerine getirilmesini sağlamış ve cemaatin devlet-hükümdar buyruğuna uyması dini bir vecibe olarak nitelendirilmişti.¹⁵⁹

Çaha'ya göre, Osmanlı toplumunun tarihsel özgeçmişi siyasal iktidarların merkeziyetçi örgütleniş biçimi nedeniyle devlete bağımlı bir sivil toplum yapısının gelişimine zemin hazırlamıştır.¹⁶⁰ Osmanlı tarihi boyunca toplumun devletten ayrı, özerk bir alanının var olabilmesi mümkün olamamış, Batı'da tamamıyla 'birey' odaklı bir yapıyla gelişen hak ve özgürlüklerle şekillenen sivil toplum unsuruna ulaşamamıştır. Metin Heper'in vurguladığı gibi, ne Osmanlı'da ne de cumhuriyet döneminde gerçek anlamda bir orta sınıfın olması da böyle bir oluşumun önüne geçmiş, klasik kuramcılar tarafından uygarlık unsuru olarak görülen şehirler ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'da olduğu gibi gelişmiştir. Zaten batı toplumsal formasyonu ile doğu toplumsal formasyonu arasındaki temel farklılık doğu toplumlarında özerk sivil toplumun, burjuvazinin, bağımsız şehirlerin, özel toprak mülkiyetinin bulunmaması şeklinde ifade edilebilmektedir.¹⁶¹

Mahçupyan'a göre, Osmanlı toplum yapısının temel taşlarını oluşturan loncalar, vakıflar ve tarikatlar genelde sivil toplumla hemen hemen aynı işlevi görmüştür. Loncalar devlet mekanizmasının doğal uzantısı olarak işlev görürken, vakıf ve tarikatlar daha özgür olmuş ve kendi özgürlük alanlarını kamu sahasına doğru genişletmişlerdir.

¹⁵⁸ Caniklioğlu, **a.g.e.**, s.118.

¹⁵⁹ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar, Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa, 2007, s.549

¹⁶⁰ Çaha, **a.g.e.**, s.170-171.

¹⁶¹ Metin Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", **Toplum ve Bilim**, sayı: 9-10, 1980, s.99.

Devlet bu kurumları esas olarak toplumun yönetiminde, denetiminde ve politikalarının meşruiyetinde bir araç olarak kullanmıştır.¹⁶² Osmanlı döneminde rastlanan bu yapılar kimi araştırmacılar tarafından birer sivil toplum unsuru olarak gösterilmekte, sivil toplum geleneğine sahip olunmasa bile sistemin doğal parçaları olarak sivil toplum kurumları olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan, Osmanlı'daki bu oluşumların devletin karşısında değil, yanında onun bir uzantısı şeklinde varlıklarını sürdürdükleri gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır.

Çaha'ya göre, sivil toplum-devlet ilişkisinde, Osmanlı'nın ondokuzuncu yüzyıldan itibaren girdiği modernleşme sürecinde önemli bir değişiklik gözlemlenmektedir. Ondokuzuncu yüzyıldan önce sivil toplum olarak niteleyebileceğimiz belirli unsurlar ile devlet iç içe geçmiş, fakat aynı zamanda farklı iki alana sahiptiler. Oysa modernleşme çabalarıyla beraber, öncelik devlete verilerek devletin kurtarılması hedeflenmiştir. Bu hedef, aynı zamanda toplumun da değişimini öngörüyordu. Böyle olunca klasik Osmanlı döneminde devletin en azından varlığının meşruiyetini oluşturan sivil toplum, “Genel İrade”ye dayalı toplum projesi içinde önemini yitirdi. “Farklılık” prensibine dayalı gelişen Osmanlı sivil toplumu, modernleşme döneminde devlete eklenmiş homojen bir yapıya dönüştü. Bu eklenme aynı zamanda devletin kadir-i mutlak ceberut bir yapıya dönüşmesini kolaylaştırdı. Klasik Osmanlı döneminde hiç olmazsa dinsel meşruiyete ihtiyaç hisseden yönetici sınıf, ondokuzuncu yüzyıldan sonra meşruiyeti kendinden menkul hale getirerek uygulamalarını kimseye tasvip ettirme ihtiyacı hissetmez oldu.¹⁶³

2.4. Cumhuriyet Türkiye'sinde Sivil Toplum Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Önceki bölümde belirtildiği gibi, Osmanlı'da devletten bağımsız olmamakla birlikte bir sivil toplumun varlığı söylemi, cumhuriyet dönemindeki toplum-devlet ilişkisinin analizi bakımından önem arz etmektedir.

Tosun, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılan, etkilerini günümüzde de devam ettiren Osmanlı'ya ait iki birikime dikkat çekiyor. Bunlardan ilkinin Batı karşısındaki ekonomik kapasite eksikliği ve onun kalkınma yönünde kullanılamamasından doğan ‘Batıya direnme birikimi’ ‘olumsuz birikim’, diğerini de,

¹⁶² Etyen Mahçupyan, **Osmanlıdan Postmoderniteye**, Yol Yayınları, İstanbul, 1997, s.132.

¹⁶³ Çaha, **a.g.e.**, s.171.

Batı ticaret ve sanayisini koruma için gelmiş insan hakları doktrini ve bunu eylemsel olarak gerçekleştirmek için Batılı içerikle dolu ‘olumlu birikim’ olarak ifade ediyor. Yine Tosun, Batıya karşı direnme dinamiği ile özgür yönetsel ve siyasal aygıtı geliştirme dinamiği sürekli çatışma halinde olduğunu ifade ediyor.¹⁶⁴

Çaha’ya göre, Cumhuriyet dönemi sivil toplum yapılandırması Osmanlı’dan bağımsız, kopuk bir çerçevede değil, Osmanlı’dan intikal eden tarihsel arka plan dikkate alınarak analiz edilmelidir; bu noktadan bakıldığında Türkiye’de ne demokrasinin ne özgürlükçü düşüncenin ne Cumhuriyet idealinin ve hatta ne de laikliğin Cumhuriyet’le birlikte bir anda ortaya çıktığı; bunların derin tarihsel kökenlerinin olduğu görülür.¹⁶⁵ Yine Çaha’ya göre, Cumhuriyet Türkiye’si sivil toplumun sağlıklı analizi de, esas itibarıyla Osmanlı’dan tevarüs eden zengin mirasın korunup korunmadığına, bunlara yeni unsurların ilave edilip edilmediğine ilişkin soruların cevaplanmasıyla mümkün olacaktır.¹⁶⁶

Tosun’a göre tek parti dönemi, Türkiye’de devlet geleneğinin oluşmasında önemli bir atlama taşıdır. Geleneksel Osmanlı yapısının dışına çıkılarak, modern bir toplum ve devlet yapısına geçiş belirlendiği, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir kırılma noktasıdır.¹⁶⁷ Erdoğan’a göre Cumhuriyet dönemi, sivil toplumun yok edildiği bir dönemdir.¹⁶⁸ Çaha’ya göre de 1923–1950 arası dönem, Türkiye’de sivil toplumun en olumsuz dönemidir. Bu dönemde devlet-toplum ilişkisi tamamen yeni bir yapı içinde yer almıştır. Tek partili dönemde Osmanlıdan devralınan ‘sivil toplum’ olarak nitelendirilebilecek güçsüz bazı düzenlemeler homojenleştirme politikalarıyla 1930’dan itibaren tamamen tasfiye edilmiştir. Bu dönemde devletin elit kesiminin siyasal kurumlar üzerinde baskıcı bir yapı kurmasıyla Osmanlı’dan devralınan patrimoniyal düzenin ‘ceberut’ yüzü topluma gösterilerek toplum bu yönde değişime zorlanmıştır.¹⁶⁹ Diğer taraftan Heper, Atatürk’ün seçiminin Hegelyan¹⁷⁰ bir devletten yana olduğunu, sivil toplumu ezmeden genel çıkarları koruyacak bir devleti hedef aldığını belirtir.¹⁷¹ Çaha’ya göre ise Cumhuriyet Türkiye’si Osmanlı’dan devraldığı miraslardan birine sıkı

¹⁶⁴ Tosun, **a.g.e.**, s.256.

¹⁶⁵ Çaha, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶⁶ Çaha, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶⁷ Tosun, **a.g.e.**, s.257.

¹⁶⁸ Mustafa Erdoğan, ‘Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesi için Devlet Değişmeli’ **Sivil Toplum Dergisi**, S.4, İstanbul, 2003, s.105.

¹⁶⁹ Çaha, **a.g.e.**, s.179.

¹⁷⁰ Hegel’e göre gerçek devlet ancak toplumsal, etik iki koşul ya da önvarsayımı aile ya da sivil toplum kendi gerçeklikleri içinde gerçekleştikleri takdirde var olabilirler. (Daha geniş bilgi için, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Philippe Raynaud, Stephane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.362.

¹⁷¹ M Heper, **a.g.e.**, s.107.

sıkıya sarılırken, sivil toplum açısından önemli olan diğer mirası, patrimonyal devlet geleneğini bir kenara bıraktı; bir kenara bıraktığı miras olan Osmanlı sivil toplumunu barındıran toplumsal yapı, güçlenen devleti zayıf, sönük ve cılız bir toplumla karşı karşıya bırakmıştır.¹⁷² Tosun'un vurguladığı gibi devletin meşruiyet temelleri yeniden biçimlenirken, toplumun devlet karşısındaki konumu ve devlet-toplum arasındaki alanın niteliği de değiştiriliyor ve Osmanlı toplumsal/siyasal yapısında sosyal sistemin meşruiyetini şeriat sağlarken Cumhuriyetle birlikte hukuki düzen egemen oluyordu.¹⁷³ Tosun'un Mahçupyan'dan aktardığına göre, Cumhuriyete geçişle birlikte kabul edilen laiklik ilkesi bu alanı ortadan kaldırmakla, aslında devletle toplum arasındaki ilişkinin referansını da ortadan kaldırmıştır. Şeriata dayalı hak alanından hukuka dayalı hak alanına geçiş sürecinde, devlet bugün de etkileri hissedilir şekilde, toplum için var olması gereken hak alanını devletin imtiyaz alanına dönüştürmektedir.¹⁷⁴ Böyle bir politikanın yansıyan en önemli sonucu olarak toplumun üzerindeki devlet gölgesini halen günümüz Türkiye'sinde görmenin mümkün olduğunu ifade edebiliriz.

Tosun'a göre, 1946 dönemi, Tanzimat, Meşrutiyet ve tek partili dönemde tohumları atılan, ancak yeterince gelişemeyen demokrasinin, sivil toplumun yeni bir formasyonla biçim kazanmaya başladığı dönem olmuş ve bu dönemde, toplumsal alanda işçi ve işveren sendikaları, dinsel ve köylü grupları, farklılaşan medya gibi sivil toplum unsurları gelişmiş, ekonomik alanda Türkiye kabuğundan çıkarak Batıyla bütünleşme yoluna gitmiş, siyasi alanda da çok sayıda siyasi partinin ve farklı sosyal grupların gelişmesi söz konusu olmuş; 1954-1960 arası dönemde ekonomik sıkıntılar yaşanması ve bu sıkıntıların aşılammaması, üstelik de bunların siyasi krizi beslemesi neticesinde devletin sivil toplum üzerindeki denetimi artarak haklar alanında birtakım kısıtlamalara gittiği görülmüş; 1961 sonrasının 'düzen' anlayışı, Türkiye'de sorunların ancak bir 'yeniden bürokratikleşmeyle' çözülebileceğine dayanmış ve uygulanan bu politikaların doğal sonucu, devletin daha da bürokratikleşmesi ve merkezileşmesi olmuş, diğer taraftan, ekonomik alanda hedeflenen planlı ekonomik gelişim projeleriyle de devlet-sivil toplum ilişkilerinde özellikle devlete ağırlık verir bir gelişim gözlemlenmiştir.¹⁷⁵

Çaha'ya göre, 1980'li yıllarda, devletin geleneksel olarak merkezi alanını oluşturan bürokraside de önemli bir değişme meydana geldi. 1980'li yıllara kadar her türlü

¹⁷² Çaha, **a.g.e.**, s.180-181.

¹⁷³ Tosun, **a.g.e.**, s.257.

¹⁷⁴ Etyen Mahçupyan, 'Kemalizm; Bir Geçiş Dönemi', **Türkiye Günlüğü**, S.28, Mayıs-Haziran 1994, s.55-56 Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.257.

¹⁷⁵ Tosun, **a.g.e.**, s.264-283.

değişimin öncüsü durumunda olan bürokrasi, bu tarihlerde siyasal iradeyle zaman zaman karşı karşıya gelmiş ve bu iradeye karşı direnmelerde bulunmuştu.¹⁷⁶ Tosun'a göre ise 1980'lerin ikinci yarısı Türkiye'de sivil toplum açısından genişleme yılları olmuş; siyaset bilimi literatüründe sivil toplumun yeniden uyanışına paralel olarak, Türkiye'de süregelen demokratikleşme tartışmalarında da devlet-sivil toplum ilişkisine olan ilginin arttığı gözlenmiştir.¹⁷⁷ Çaha, 1980 sonrası dönemde, özellikle serbest piyasa ekonomisiyle birlikte bazı bürokratik kurumların ağırlıklarını kaybetmeye başladığını, 24 Ocak Kararlarının bir bakıma bürokrasinin özellikle kumanda ekonomisi doğrultusunda sahip bulunduğu birikmiş deneyimi bir kalemde sildiğini ve adeta bürokrasinin içini boşaltmış olduğunu vurgulayarak, bürokrasinin böylece siyaset mekanizmasına, dolayısıyla iktidardaki siyasal partilere angaje olduğunu belirtir.¹⁷⁸

Sivil toplum kavramı 1980 sonrası Türkiye'sinde yoğun biçimde tartışılan, konuşulan ve siyaset bilimi literatüründe uyanışa geçen kavramların başında gelmektedir. Tosun, bütün bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de süregelen demokratikleşme tartışmalarında devlet-sivil toplum ilişkisine ilginin arttığını; 1980 sonrasında anayasal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde sürdürülen demokratikleşme tartışmalarında devlet-sivil toplum ilişkisinin görünümü ve sorunlarının ağırlığını artırdığını vurgular.¹⁷⁹

2.5. Sivil Toplum Cephelerinin Uyanışı

Çaha'ya göre, 1980'li yıllarda, Türkiye'de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi 'büyük' ve 'kapsayıcı', diğer bir deyişle, toplumun tümünü ilgilendiren konulardan çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dinsel haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları ilgilendiren spesifik konular üzerinde yoğunlaşmış ve bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlanmış ve konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten birtakım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye çalışmıştır.¹⁸⁰ Tosun'un da vurguladığı gibi, 1980'lerden

¹⁷⁶ Çaha, **a.g.e.**, s.228.

¹⁷⁷ Tosun, **a.g.e.**, s.289-290.

¹⁷⁸ Çaha, **a.g.e.**, s.229-230.

¹⁷⁹ Tosun, **a.g.e.**, s.289-290.

¹⁸⁰ Çaha, **a.g.e.**, s.245-246.

itibaren Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, Batı ve Latin Avrupa'daki askeri cunta yönetimlerinden demokrasiye geçiş süreçlerinin başarısı, tüm dünyada sivil toplum kavramının yeniden canlanmasına öncülük eden gelişmelerdir.¹⁸¹

Göle, 1980 sonrasında liberalizmin yeniden keşfi ile birlikte, neredeyse liberalizm ile özdeşleştirilen sivil toplumun, siyasal ve toplumsal alanda olmasa da, piyasa ekseninde oluşturulmaya çalışıldığına dikkat çeker ve bu dönemde uygulanan serbest piyasa ekonomisiyle özel kesim üzerindeki bürokratik kontrol ve işlemler azaltılarak üçüncü sektör olarak nitelendirilen sivil toplum kesiminin canlanmasında etkin bir politika izlendiğini vurgular.¹⁸² Sarıbay'a göre, söz konusu politikalar, bireylerin bireysellik ile bireyleşme arasında salınımında bireyleşmenin popülerleşmesine yol açarken, öne çıkartılan uzlaşmacılık, ılımlılık ve resmiyet dışı söylemiyle ANAP'a sözde sivil toplumcu bir görünüm kazandırmıştı.¹⁸³

Çaha'ya göre, 1980'li yılların başından itibaren, aşama aşama gelişen, kamusal yaşamda sesini duyuran, devlet üzerinde denetim kurmak amacıyla Türkiye çapında kampanyalar yürüten ve kamusal yaşama farklı talepleri, değerleri, kimlikleri, yaşam biçimlerini aktaran canlı, dinamik ve farklılaşmış bir sivil toplum oluşumuyla karşı karşıya bulunmaktayız. 2000'li yılların Türkiye'sinde, siyasal dinamikler 1970'lerdeki gibi şiddet içeren bir politikadan plüralist bir noktaya kaymış, bunun sonucunda zengin bir kamusal alan ortaya çıkmıştır. Türkiye'de toplum bugün, 'sistemi' sorgulayan siyasal doktrinlerden kurtularak 'siyasaları' sorgulayan bir duruma gelmiştir. Demokrasi, cumhuriyet, laiklik gibi değerler değişik kesimler tarafından genel kabul görmekte; bunların sorgulanması yerine siyaset üzerinde etkinlik kurmaya, devleti kendi değerleri doğrultusunda dönüştürmeye ve demokratik hakları yaygınlaştırmaya çalışan canlı, farklılaşmış, dinamik bir toplum profili ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de özellikle 1950–1990 yılları arasında sivil topluma ağırlık verildiği, öncesi dönemde sivil toplum kavramından uzaklaşıldığı, son dönemde de özellikle AB uyum sürecinde, küreselleşen dünyada biraz da zorunlu olarak sivil topluma hak ettiği önemin verildiğini gözlemlemekteyiz. Burada önemli nokta sivil toplum 21. yüzyılın en önemli ve anahtar kavramlarından biri mi, yoksa bu

¹⁸¹ Tosun, **a.g.e.**, s.324.

¹⁸² Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji-Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere**, Çev: Eli Levi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.15.

¹⁸³ Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.151-153.

¹⁸⁴ Çaha, **a.g.e.**, s.259-260.

yüzyıl içinde giderek önemsizleşecek ve sonuçla ortadan kalkacak bir kavram mı olacaktır? Tarih içinde yaşanan bu döngü tekrarlanacak mı, yoksa farklı bir düşünüş ve uygulama ile mi karşılaşılacak?

GCCRIS

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET

3.1. Türkiye'de Ordu ve Siyaset

Bilindiği gibi, ordu Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. İleriki bölümlerde çok daha ayrıntılı bir şekilde değinileceği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkin bir rol oynayan ordu, sonraki dönemlerde de müdahaleler yoluyla Türkiye siyasetine damgasını vurmuştur. Osmanlıdan günümüze kadar uzanan devlet geleneği ve Osmanlı devlet yapısının temelini oluşturan güçlü merkezi oluşumun ordunun varlığı ile âdeta ayrılmaz bir bütün oluşu, ordunun yerini anlamak açısından önemlidir.

Gelişmiş ülkelerde sivil toplumun güçlü olmasının getirdiği sivil kontrol, ordunun gündelik politikayla uğraşmasının önünde engel teşkil edebilmektedir. Ancak pek çok Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkesinde ordunun, gündelik siyasete müdahalesi söz konusu olmaya devam etmektedir. Huntington'un da belirttiği gibi, demokratik rejimlerde, sivil denetim genelde teminat altına alınır. Sivil denetim demokratik yönetimle askeri denetim ise totaliter yönetimle özdeşleştirilir. Huntington, politikaların demokratik ülkelerde uzlaşma ile totaliter yönetime sahip ülkelerde ise güç, yıldırma ve tehditle belirlendiğini öne sürer.¹⁸⁵ Dahl'ın da vurguladığı gibi tarih boyunca askeri güçler zaman zaman aktif olarak siyasal yaşamın içinde olmuşlardır. Dahl, askerî liderlerin, korumakla yükümlü oldukları sistemin istikrarının, varlığının sivil iktidarlar tarafından tehlikeye düşürüldüğünü düşündükleri noktada sivil denetimi reddedebileceklerini ileri sürerek; Brezilya'da 1964'te, Şili ve Uruguay'da 1973'te ve Arjantin'de 1976'da olduğu gibi düzensizlik, iç çatışma, kutuplaşma gibi durumlar karşısında rejimi korumak ve istikrar için ordunun müdahale ettiği örneklerle dikkat çeker.¹⁸⁶ Türkiye'de de düzenin tesisi ve demokrasinin korunması söyleminin eşlik ettiği askeri müdahaleler söz konusu olmuştur.¹⁸⁷

Bu bölümde, Türkiye siyasi tarihinde ordunun rolü ve tarih boyunca orduya verilen önem üzerinde durularak dini eğitim ve ordu konusuna değinilecek ve sonraki bölümde de Türkiye siyasi tarihinde ordunun siyasete müdahaleleri üzerinde durulacaktır.

¹⁸⁵ Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet-Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, Çev: K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s.88.

¹⁸⁶ Dahl, **a.g.e.**, s.309-317.

¹⁸⁷ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

3.2. Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ordunun Rolü ve Siyasete Müdahaleleri

“Altınay, Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk ulusunun asker bir ulus, yedisinden yetmişine, kadınından erkeğine asker yaratılmış bir ulus olduğunu vurguladığını ve “Her Türk asker doğar” anlayışının resmi tarih tezinden gündelik sohbetlere, ders kitaplarından gazete köşelerine, kışlalardan okullara son derece yaygın bir kullanıma sahip olduğunu belirtir.¹⁸⁸ Feroz Ahmad’ın vurguladığı gibi, Türkiye’nin silahlı kuvvetleri Demokratlar iktidara gelene kadar Cumhuriyet’in belki de en saygın kurumuydu. Askerlerin ulusal mücadelede ve yeni devletin kurulmasında oynadıkları rol, onlara Kemalist toplum içinde şerefli bir yer sağlamıştı. Kemalist Türkiye’nin, Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü gibi kahramanları hep askerdi.¹⁸⁹ Murat Belge’ye göre, askerler tarafından, askeri bir mantıkla kurulan Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı’dan gelen askeri sultayı sivil kadrolarla paylaşırma yolunda ciddi ve iyi niyetli çabalara girildi. Askeri örgüt, mantık ve tanım gereği, az kişinin düşünüp karar ürettiği, çok kişinin de o anlamda düşünmeden kararları yerine getirdiği örgüttür.¹⁹⁰ Kazanılan zafer sonrası, kurucular, bu yıkıntıdan yeni ‘güçlü’ bir yapıya geçmek için bu sefer sivil bir seferberlik ve hızlı bir değişim gerektiği kanısındadırlar. Toplum oldukça edilgen ve dağınıktır ve kendi içinde örgütlenme, harekete geçme gelenekleri hayli zayıftır. Toplum kendisinden bekleneni de tam anlamış değildir. Bütün bu elverişsiz koşullar altında Cumhuriyeti kuran komuta konumundaki kurmaylar, artık yeni Cumhuriyet’in ‘mühendisleri’ olmuşlardır.¹⁹¹

Tosun’un Heper’den aktardığına göre, ordunun Türkiye’nin siyasi sistemi içerisinde özel bir konuma sahip olmasının başta gelen nedenlerinden biri -her ne kadar gerek tarihi süreç içerisinde gerçekleştirilen modernleşme çabaları gerekse uygar toplum olma yolundaki çabalar dikkate alınsa da- Osmanlıdan günümüze kadar uzanan devlet geleneği ve Osmanlı devlet yapısının temelini oluşturan güçlü merkezi oluşumun ordunun varlığı ile âdeta ayrılmaz bir bütün oluşudur.¹⁹² Ahmad’a göre, Osmanlı döneminden günümüze kadar Türk tarihinde ve siyaset hayatında ordunun taşıdığı

¹⁸⁸ Altınay, **a.g.m.**, s.1245.

¹⁸⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.147.

¹⁹⁰ Belge, **a.g.e.**, s.237.

¹⁹¹ Belge, **a.g.e.**, s.238.

¹⁹² Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, Eothen Press, Walkington, 1985, s.114 Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.356.

önem makul bir süreklilik gösterir ve böylece ordu, dünya görüşünü asla değiştirmeyen, toplumun üzerinde duran ve ondan bağımsız bir kurum olarak görülür.¹⁹³ Tosun'un Heper'den aktardığına göre, Osmanlı'dan miras kalan bu gelenek ve sivil toplumun etkisizliği veri olarak "toplumsal gruplardan bağımsız bir siyasal parti sistemi, kültürel ayrışma, parti merkezli politika ve devlet güdümlü siyasal sistem"i getirmiştir.¹⁹⁴

Örs'ün de vurguladığı gibi, tarihin bazı dönemlerinde olduğu gibi günümüz toplumlarında da askerler önemli bir toplumsal grubu oluşturmakta ve önemli bir toplumsal güç olmanın yanında birçok ülkede etkili bir siyasal güç olma özelliğine de sahiptirler.¹⁹⁵ Tosun'a göre, Türkiye'de devlet-toplum ilişkisi bakımından bu yapı baskın bir özellik taşısa da farklı dinamikler de bu konu üzerinde etkilidir. Ancak, demokratikleşme sorunumuzun belkemiğini oluşturan bu gelenek içinde, devletin toplum üzerindeki baskıcı tutumu birey ve sivil toplum üzerindeki merkezîyetçi ve düzenleyici mantığının egemenliği ihmal edilemez.¹⁹⁶ Örs'ün de vurguladığı gibi askerlerin toplumda fiili güç kullanımı veya tehdidi ile bağımsız bir siyasal güç haline gelmeleri özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde ve demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁷

Tosun'a göre toplumsal hareketliliği denetleyemediği ve modernleş(tir)me projesinin tehlikeye girdiğini hissettiği ya da ekonominin kendi iç dinamikleriyle gelişme zemini bulamadığı kriz dönemlerinde, devlet-sivil toplum ilişkilerinin yeniden belirlendiği dönemlerde askeri darbeler devreye girmekte ve kamu alanı yasalarla yeniden düzenlenmektedir.¹⁹⁸ Tosun'a göre, devlet-sivil toplum ilişkilerindeki bozulma neticesinde 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül darbeleri, 28 Şubat süreci ve 27 Nisan emuhtırasıyla toplum, yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmeye çalışılmıştır. Altınay'ın da vurguladığı gibi askeri ve sivil hayat arasındaki sınırların ortadan kalktığı uygulamalardır sayılan müdahaleler.¹⁹⁹ Tosun, darbelerin sivil toplum üzerinde de önemli etkilerinin olduğunu, özellikle her darbeden sonra siyasal partilerin, sendikalar başta olmak üzere sivil toplum örgütlerinin kapatılması yoluna giderek toplumsal ve siyasal çoğulculuk ortamına zarar verdiklerinin altını çizer.²⁰⁰

¹⁹³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.11.

¹⁹⁴ Heper, **a.g.e.**, Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.356.

¹⁹⁵ Birsen Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s .1.

¹⁹⁶ Tosun, **a.g.e.**, s.356.

¹⁹⁷ Örs, **a.g.e.**, s.1.

¹⁹⁸ Tosun, **a.g.e.**, s.285-286.

¹⁹⁹ Ayşegül Altınay, **a.g.m.**, s.1245.

²⁰⁰ Tosun, **a.g.e.**, s.355.

Türkiye’de demokrasinin yeniden tesisinin sivil toplumun var edilmesiyle özdeş olduğu hemen hemen bütün ana siyasal akımlarca savunulmaya başlanmıştır. Sarıbay da “sivil toplum da günlük dilde ‘askeri yönetimden arınmış toplum’ olarak anlam kazandı” şeklinde görüşünü ortaya koyar.²⁰¹ Murat Belge’ye göre, sivil toplum her yerde deva bir nitelik halini almıştır.²⁰² Hatta bu o kadar aceleyle ve heyecanla yapılmaktadır ki; kavramın başındaki “sivil” sıfatı daha çok “askeri”nin karşıtı olarak vurgulanmaktadır.²⁰³ Tosun, bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye’nin demokratikleşmesi sorununun, siyasal kurumsallaşması kadar, sivil toplumun kurumsallaşması sorunuyla da yakından ilişkili görüldüğünü belirtir.²⁰⁴ Türkiye’de yapıcı ve uzlaşmacı bir muhalefetin olmayışı, hoşgörü kültürüne sahip olunamaması da devlet-toplum çatışmasının oluşumuna zemin hazırlayan durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Heper’e göre, Türkiye demokrasi tarihinde sık sık krizler ile karşılaşılması olgusunun çözümlenebilmesi konusunda, Badie ve Birnbaum’un şu görüşüne başvurmakta fayda vardır:

Devletin toplumda asgari düzeyde rol oynadığı toplumlar, özellikle Büyük Britanya, toplumsal işlevle (*social function*) siyasal işlev (*political function*) arasında doğal bir uyum sağlayabilmektedirler. İngiltere’de devletin siyasal işlevi, o toplumda eski bir gelenek olan hem bireysel ve hem de müşterek özgürlükleri korumak düşüncesi üzerine bina edilmiştir. Nitekim bu yüzden İngiltere’de millet egemenliğinin ve *habeas corpus* [haksız yakalama ve tevkifi men etme] geleneğinin tarihi çok eskidir. Kıta Avrupası’nda devletin önemli rol oynamış olduğu toplumlarda ise aksine, birkaç on yıldır söz konusu devletin toplumdaki rolünün azalmasına paralel olarak, siyasal istikrarsızlık tehlikesiyle mücadele edilmektedir.²⁰⁵

Heper’in de vurguladığı gibi, bu beklenebilir bir gelişmedir. Devletin kendi normlarını dikte edebildiği bir toplum, demokrasinin ön şartlarının kolayca gelişebileceği bir toplum olamamaktadır.²⁰⁶ Belge’ye göre “Devrim dar anlamında, bir siyasi rejimin, kendi değişimi için koyduğu prosedürler dışında ve rejimin bünyesinde yer almayan kişilerin ve kitlelerin etkinliğiyle değişmesidir.”²⁰⁷ Tosun’a göre, Türkiye’de darbeler, halk tarafından, toplumun içine girdiği bunalımları kendiliğinden aşamaması durumunda bir grup asker tarafından yönetimin ele alınarak yapılması gerekenlerin belirlenerek düzenin sağlanması, sonrasında da yönetimin sivillere devri

²⁰¹ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 120.

²⁰² Belge, **a.g.e.**, s.44.

²⁰³ Sarıbay, **a.g.e.**, s.119.

²⁰⁴ Tosun, **a.g.e.**, s.360.

²⁰⁵ Badie Bertrand, Pierre Birnbaum, **The Sociology of The State**, Chicago, The University of Chicago Pres, 1983. Aktaran: Metin Heper, **a.g.e.**, s.37.

²⁰⁶ Heper, **a.g.e.**, s.37.

²⁰⁷ Belge, **a.g.e.**, s.45.

olarak kabul görmektedir.²⁰⁸ Burada önemli bir konu da Altınyay'ın vurguladığı gibi darbelerin sorumluluğunun sivillerle yüklenilerek, sivil siyasete askeri müdahalenin belli durumlarda 'kaçınılmaz' ve 'meşru' olarak sunulmasıdır.²⁰⁹ Askeri darbeler bu yolla meşruiyet kazanmakla birlikte aynı zamanda bir bakıma liberal demokrasinin neden sağlıklı işleyemediğini de ortaya koymaktadır. Tosun, güçlü devlet, zayıf sivil toplumun olduğu bir yapıda bunalımların toplumsal dinamiklerle aşılmasını sağlayacak ne demokratik değerlerin egemen olduğu bir sivil toplum ne de kurumsallaşmış demokratik siyasal gelenek ve kurumlar bulunduğunu vurgulamaktadır.²¹⁰ Bu bunalımların çoğu zaman geçici, baskıcı yöntemlerle aşılmaya çalışılması bir anlamda sivil toplumun yeterince içselleştirilemediği ve işlevselleştirilemediğinin de bir göstergesidir. Çünkü, sivil toplum uzlaşma kültürünün varlığını gerektiren ve aynı zamanda da bu olguyu geliştiren bir yapı olarak toplumun sağlam temeller üzerinde var olmasını sağlayıcı bir unsurdur. Sivil toplumun yetkinleşebilmesi için ise dini, etnik, etik ve sosyal sorunların uzlaşmacı bir platformda çözümlenmesi gerektiği açıktır. Diğer yandan sivil topluma gerçek manada hayatiyet kazandırılmasıyla siyasal alanda da radikalizmden uzaklaşılacak ve demokratik değerler bütün topluma egemen olacaktır.

18. yüzyılın sonundan itibaren, uzun bir süreç içinde gerçekleşen toplumsal hareketler ve burjuva devrimleriyle birlikte Batı'da demokratik yönetim şekli benimsenmiştir. Niray'a göre, sanayi devrimini kaçıran Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye ise ancak Cumhuriyetle birlikte demokratik usulleri kurmayı başarmıştır. Bununla birlikte, bir kültür ürünü olan demokrasiyi yerleştirmeyi başaramamıştır.²¹¹

Altınay, kimi yazarlarca darbelerin arkasındaki ana sebebin sivil siyasetin çıkmazları olduğunu, askerlerin öncesinde sivillerin çözüm üretmesini bekledikleri ancak bu gerçekleşmeyince kaçınılmaz olarak müdahale etmek zorunda kaldıklarını vurgular.²¹² Ordu, her darbe sonrası yaptığı açıklamalarda, ülkede rejimi, milli birlik ve beraberliği tehdit eden şiddet ve terör eylemlerine değinerek, müdahalenin amaçlarından birinin de, bu tür eylem ve grupları bastırarak iç güvenliği, milli

²⁰⁸ Tosun, **a.g.e.**, s.354.

²⁰⁹ Altınyay, **a.g.m.**, s.1249.

²¹⁰ Tosun, **a.g.e.**, s.354.

²¹¹ Niray, **a.g.e.**, s.17.

²¹² Altınay, **a.g.m.**, s.1249.

beraberliği tekrar sağlayarak rejimi korumak olduğunu ifade etmiştir.²¹³ Örs'ün de vurguladığı gibi, askeri yapı, örgütlenme biçimi bazı müdahaleci dürtüler taşımakla birlikte, siyasal kültürümüz de bunları destekler özelliklere sahiptir. Ülkenin siyasal kültürü ve sivil yönetimin meşruyetini yitirmiş olması, bir yandan orduya hareket serbestliği sağlarken, diğer yandan da şiddetli ve güçlü bir muhalefetle karşılaşmamasına yardımcı olmuştur.²¹⁴

İleriki bölümlerde değinileceği gibi Türkiye, 1945 yılında çok partili hayata geçtikten sonra hemen her on yılda bir demokrasinin yeniden tesisi çabaları gereği askeri müdahale deneyimi geçirmiştir.²¹⁵ Örs'ün vurguladığı gibi birçok askeri müdahale sonrasında askerler eylemlerini iç siyasal ve ekonomik durumun ülkedeki rejimi tehdit edecek boyutta bozulması karşısında alınması gereken bir tedbir olarak göstererek meşrulaştırmışlar; zaman zaman aşırı siyasallaşma, kutuplaşma, hizipleşme, siyasal şiddet, bürokratik endişeler, ekonomik kriz ve terör özellikleri gösteren bu dönemler askeri müdahalelerle son bulmuştur.²¹⁶ Türkiye'de de biri dolaylı, ikisi dolaysız üç müdahale örneğinde de ordu, sivil siyasal otoritelerin sorumsuzca davranış ve eylemleri nedeniyle, ülke içinde güvenliğin kalmamasını ve siyasal ortamın milli birlik ve beraberliğe zarar verecek düzeyde bozulmasını müdahale gerekçesi olarak göstermişlerdir.²¹⁷ Kongar'a göre, olaya kalın çizgilerle bakarsak, askerleri müdahaleye zorlayan öğenin, sivil kesimdeki, özellikle politikacıların 'rejim üzerindeki anlaşmazlık' olduğunu açıkça görürüz.²¹⁸ Örs'e göre de, orduyu müdahaleye sevk eden faktörler siyasal yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesi, ülkede ekonomik durumun bozulması ve bunların sonucunda siyasal otoritenin meşruyetini yitirmesidir.²¹⁹

İleriki bölümlerde ordunun siyasete müdahaleleri bağlamında 1960 askeri darbesi, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 şubat 1997 süreci ve 27 Nisan 2007 e-muhtıra üzerinde kısaca durulacaktır.

²¹³ Örs, **a.g.e.**, s.95, 96.

²¹⁴ Örs, **a.g.e.**, s.97.

²¹⁵ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s.34.

²¹⁶ Birsen Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.1.

²¹⁷ Örs, **a.g.e.**, s.93-94.

²¹⁸ Kongar, **a.g.e.**, s.34.

²¹⁹ Örs, **a.g.e.**, s.94.

3.2.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Türk siyasi tarihi askeri müdahalelere zaman zaman sahne olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan 27 Mayıs 1960'a kadarki yaşanan süreçte rejime yönelik bir askeri müdahale girişimi yaşanmamış olması bakımından, 1960 Darbesi Cumhuriyet dönemi için ilk darbe özelliği taşımaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir grup albay ve daha alt rütbeli subayların gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Darbesi, Demokrat Parti yönetimine ve Parlamento'ya olduğu kadar ordu hiyerarşisine karşı yapıldığı için sonrakilerden, (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) farklı anlam taşımaktadır.²²⁰ Feroz Ahmad da aynı konuya vurgu yaparak, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahale olduğunu, daha sonra yapılan 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinin küçük rütbeli subayları uzakta tutan Yüksek Komuta Kademesi'nin eseri olduğunu söyler.²²¹ Örmeci'nin de vurguladığı gibi, askeri darbe, demokrasiler için kabul edilemez bir uygulama olmasına karşın, henüz yeni gelişmekte olan sivil toplumun yetersizliği düşünülürse, 27 Mayıs darbesi, Demokrat Parti diktatoryasına karşı gerçekleştirilmiş şekil olarak yanlış ancak sivil hak ve özgürlükler göz önüne alındığında 12 Mart ve 12 Eylül'ün aksine ilerici bir hareket olarak değerlendirilebilir.²²²

1960 yılında, iktidara 'demokratik' usullerle gelmiş olan Demokrat Parti'nin, ülkeyi, Atatürk ve İsmet İnönü zamanındaki gibi 'demokratik olmayan bir biçimde' yönetmek istemesi ve buna ekonomik zorlukların eklenmesi, bir bunalım doğurmuştur ve Kongar'a göre bu bunalım askerlere davetiye çıkarmıştır.²²³ Sina Akşin, 27 Mayıs hareketinin darbe olduğunu, ama aynı zamanda devrim olduğunu ve Türkiye'de Atatürk ve İnönü'nün kurmuş oldukları demokrasi temellerini genişletip pekiştirdiğini vurgular.²²⁴ Yine, Karavelioğlu da benzer bir görüşle, 27 Mayıs'ın ülkemizde demokrasinin çağdaş bir yapı ile yeniden düzenlenmesi olduğunu ileri sürer.²²⁵ Yine Karavelioğlu'na göre 27 Mayıs ile çağdaş ve demokratik bir toplum; özgür bir toplum, laik bir sosyal hukuk devleti, Atatürkçü bir yenilik anlayışı üzerinde yapılmıştır.²²⁶

²²⁰ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih", Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.228.

²²¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.147.

²²² Örmeci, **a.g.e.**, s.71-72.

²²³ Kongar, **a.g.e.**, s.34.

²²⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.265.

²²⁵ Kâmil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s.171.

²²⁶ Karavelioğlu, **a.g.e.**, s.171.

Coşkun da 27 Mayıs müdahalesinin, demokrasinin ve hukuk devletinin gelişmesi için en büyük atılımı sağlamış olduğunu, özgürlükleri, sosyal ve laik devleti, hukukun üstünlüğünü yaşama geçirdiğini vurgular.²²⁷

27 Mayıs 1960 tarihli Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime müdahalesini Türköne, Milli Birlik Komitesi adına Albay Alparslan Türkeş'in radyodan okuduğu bildiriyle “kardeş kavgasına meydan vermemek” ve “demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak” amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine fiilen el koyduğunu duyurmasıyla Türkiye’de demokrasi geçici bir süre için askıya alınmış ve siyasi iktidarın görevinden uzaklaştırıldığı şeklinde yorumlamaktadır.²²⁸ Neziroğlu da Silahlı Kuvvetlere mensup bir grup subayın 27 Mayıs 1960 tarihinde partilerin içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi seçimi kazanana devir ve teslim etmek üzere yönetime el koyduğunu aktarır.²²⁹

Türköne’ye göre darbenin meşruiyeti Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 35. maddesine dayandırılmaktadır.²³⁰ Bu madde “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” şeklinde düzenlenmiştir.²³¹ Günal, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin kanuni gerekçe gösterilse bile –İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi- Türk hukuk sistemine ve demokrasisine karşı yapılmış bir hareket olduğunu ve hiçbir anayasanın kendi kurduğu sistemin silahlı bir müdahale ile ortadan kaldırılmasına izin vermeyeceğini, bu tür işlerin hukuka değil kuvvete dayanarak yapılan işler olduğunu belirtir.²³²

Demokrat Parti’nin 14 Mayıs 1950’de başlayıp 27 Mayıs 1960’da bir askeri müdahale ile sona eren iktidarı, Günal’a göre, dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in adıyla özdeşleşmiş ve siyasal tarihte ‘Menderes Dönemi’ olarak yerini almıştır.²³³ Kimi yazarlarca farklı şekillerde yorumlanan bu dönem Sina Akşin’e göre darbedir, ama aynı zamanda devrimdir.²³⁴ Günal’a göre, dönemin bir askeri müdahale ile sona ermesi, Türk

²²⁷ Alev Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı.

²²⁸ Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s.437.

²²⁹ Dursun D. **27 Mayıs Darbesi, Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2001 Aktaran: İrfan Neziroğlu, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın**, TDV, Ankara, 2003, s.77.

²³⁰ Türköne, **a.g.e.**, s.437.

²³¹ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html> 04/01/1961 tarihli ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu

²³² Erdoğan Günal, **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, Karakutu, İstanbul, 2009, s.173.

²³³ Günal, **a.g.e.**, s.149.

²³⁴ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.265.

demokrasinin en büyük şanssızlığı olmuş, Türkiye’de demokrasinin günümüze değin istikrar kazanamamasında, pekişip konsolide olamamasında en önemli etken olmuştur. Yine Günel’a göre, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası, siyaset kurumu ve siyasal aktörler bir daha müdahale öncesinin itibarlı ve saygın günlerine geri dönememişler, bir müdahale korkusu ‘Demokles’in Kılıcı’ gibi hep siyasetçilerin başının üstünde sallanıp durmuştur.²³⁵

Coşkun’a göre, 27 Mayıs hareketinin en önemli ürünü, ülkeye çağdaş bir anayasa kazandırmasıdır. Devletin temel nitelikleri arasına ‘sosyal devlet’ ve ‘insan hakları’ kavramlarının girmesi, yönetimin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olacağı ilkesiyle, ‘yasama organının yapısal denetimini’ ve ‘hukuksal üstünlüğü’ ilkesini sağlayan Anayasa Mahkemesi’nin kurulması 1961 Anayasası’nın ülkemize sağladığı demokratik, ilerici ve çağdaş temel kazanımlardır.²³⁶

3.2.2. 12 Mart 1971 Muhtırası

1971 yılına girildiğinde Türkiye, geniş toplumsal çalkantılar içerisindedir. O dönemde dünyanın hemen her yerinde görülen kitlesel eylemler Türkiye’de de etkili olmuş, bunun yanında terör olayları baş göstermiştir. Olaylar genelde öğrenciler çerçevesinde gelişmektedir.²³⁷ 1971 yılında ayrıca ülkenin şiddet olayları karşısında bir ‘otorite boşluğuna düşmüş’ olması ve buna, kalkınma hızının yeterli düzeye yükseltilemeyişinin eklenmesi ile doğan genel bunalım, orduyu müdahaleye itti.²³⁸

Coşkun’a göre Türkiye siyasetinde ‘12 Mart rejimi’ diye adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı beş generalin gerçekleştirdikleri muhtıra darbesi ile başlamıştır. Öncesinde, Anayasanın getirdiği özgürlükler nedeniyle işçi hareketi yükselmiş, sendikal hareketler güçlenmiştir. Bu durum ticaret, sanayi ve finans burjuvazisini ve özellikle kapitalizmi savunan dış güçleri rahatsız etmeye başlamıştır.²³⁹

Adalet Partisi’nin tek başına iktidarda olduğu dönem Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 12 Mart 1971 muhtırası ile sona ermiştir. 12 Mart 1971’deki müdahale şekli, 27 Mayıs

²³⁵ Günel, **a.g.e.**, s.152.

²³⁶ Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı.

²³⁷ Türköne, **a.g.e.**, s.440.

²³⁸ Kongar, **a.g.e.**, s.34.

²³⁹ Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı..

1960'dan farklı olmuş -27 Mayıs, emir-komuta zinciri dışında, kamuoyunun büyük desteği ve ordudaki her kademe ve rütbeden subayın bir araya gelmesi sonucunda gerçekleştirilmişti- ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta heyeti, hiyerarşik bir düzen içinde davranarak, hükümete yönelik bir muhtıra hazırlamışlar ve bunu Cumhurbaşkanı, Senato Başkanına ve Meclis Başkanına göndermişler, eş zamanlı olarak da TRT radyolarından okutmuşlardır.²⁴⁰ Coşkun'a göre, 12 Mart, bir başka yönden ilerici asker-sivil bürokrat ve aydınlarla, gerici asker-sivil bürokratlar ve onları destekleyen ticaret ve finans burjuvazisinin de bir iç savaşı olarak nitelendirilmelidir.²⁴¹ Günal'a göre 12 Mart 1971 Muhtırası ile Türk Silahlı Kuvvetleri demokratik rejime doğrudan bir müdahalede bulunmamışlardır. Muhtıra ile istenilen mevcut AP Hükümetinin istifası ve parlamento içinden tüm partilerin katılımı ile bir "milli mutabakat hükümeti"nin kurulmasıdır. Muhtırada ayrıca, şayet hükümet istifa yoluna gitmezse Türk Silahlı Kuvvetleri'nin doğrudan yönetime el koyacağı belirtilmiştir.²⁴²

12 Mart hareketi, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik ve ekonomik gelişmeleri ve toplumsal açılımları içine sindiremeyen üst düzey burjuvazinin bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Özdemir'e göre, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi toplum, ekonomi ve siyaset alanlarında muhafazakâr yapıdaki Türk Parlamentosu çizgisinde rejimin pekiştirilmesi şeklinde yorumlanarak, hükümet değişikliğini egemen güçlerin yönetici seçkinleri arasında nöbet değişimi olarak anlamak gerekmektedir.²⁴³

3.2.3. 12 Eylül 1980 Darbesi

1980'i izleyen yıllar Türkiye'nin yakın siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri sayılır. Bunun ana nedeni 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale ve bunu izleyen askeri rejimin ülke siyasal hayatında çok derin izler bırakan kararları ve icraatıdır.²⁴⁴ 1980 yılında, ülkenin, iktidar savaşı yapan silahlı azınlık gruplarının ardından bir iç savaşa sürüklenmesi, sivil rejimin bu iç savaşı önleyememesi ve yüksek enflasyon ile birlikte ortaya çıkan ekonomik bunalım, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iktidara el koymasını zorunlu kılmıştı.²⁴⁵ Tanör'ün de vurguladığı gibi, 12 Eylül 1980

²⁴⁰ Günal, **a.g.e.**, s.223-224.

²⁴¹ Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı.

²⁴² Günal, **a.g.e.**, s.231.

²⁴³ Özdemir, **a.g.m.**, s.261.

²⁴⁴ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi 5**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.29.

²⁴⁵ Kongar, **a.g.e.**, s.34.

sabahı başlayan ve ‘Bayrak Harekâtı’ adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu.²⁴⁶

Kongar’a göre 1980 yılında, ülkenin, iktidar savaşı yapan silahlı azınlık gruplarının ardından bir iç savaşa sürüklenmesi, sivil rejimin bu iç savaşı önleyememesi ve yüksek enflasyon ile birlikte ortaya çıkan ekonomik bunalım, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin iktidara el koymasını zorunlu kılmıştı.²⁴⁷ O zamanın Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in kaleme aldığı darbe bildirisini şu şekilde duyuruyordu:

Yüce Türk milleti;

Büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğimiz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir...

...Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirlerle, üretilecek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idari sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en mahsur köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir...²⁴⁸

Steven Cook’un vurguladığı gibi 1961 yılında yürürlüğe giren İç Hizmet Kanunu hala yürürlükte ve 35. maddesi Türk ordusunun ana misyonunun Cumhuriyetin ve ‘Türk Anavatanının’ korunması olarak tanımlar ve 85. madde ise ‘Silahlı Kuvvetler, gerekirse güç kullanarak ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı korur’ demektedir.²⁴⁹ Neziroğlu’nun aktardığına göre Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980’de “...İç hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.”²⁵⁰ Darbe, emir-komuta zinciri içinde, yukarıdan aşağı, yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmişti. Bu yönüyle de, orta rütbeli subay çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı hatta ona karşı bir nitelik göstermiş olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklıydı.²⁵¹

12 Eylül 1980 darbesinin en önemli gerekçesi ülkede anarşi ve terörün artmasıdır. Bu darbeye Türk demokrasisi bir kez daha askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır. Karavelioğlu’na göre, 12 Eylül 1980 müdahalesinin asıl nedeni devletin anarşi karşısında aciz kalması ve de büyük parti liderlerinin bu acz karşısında sorumsuz

²⁴⁶ Tanör, **a.g.e.**, s.30.

²⁴⁷ Kongar, **a.g.e.**, s.34.

²⁴⁸ Örmeci, **a.g.e.**, s.84.

²⁴⁹ Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeten Ordular Türkiye-Mısır-Cezayir**, Barış, İstanbul, 2008, s.300.

²⁵⁰ Tercüman, 12 Eylül 1980 Aktaran: Neziroğlu, **a.g.e.** s.175.

²⁵¹ Tanör, **a.g.m.**, s.30.

davranmalarınıdır.²⁵² 12 Mart ve 12 Eylül hareketlerinin en önemli niteliği, 27 Mayıs'ın ilerici ve devrimci niteliklerine karşı çıkan, O'nun getirdiği geniş özgürlüklere ve anayasaya karşı duran, ilerici 1961 Anayasası'nı geriye götüren hareketler olmasıdır.²⁵³

12 Eylül'ü 'karşıdevrim'ci (reaksiyoner)' askeri hareket olarak nitelendiren Coşkun'a göre, 12 Eylül darbesi, aynı zamanda 1961 Anayasası'nın özgürlükçü, insan haklarına saygılı ilkelerini ortadan kaldıran 1982 Anayasası'nı getirmiştir.²⁵⁴ Örmeci'nin vurguladığı gibi, kazuistik²⁵⁵ bir şekilde yazılmış olan 1982 Anayasası ile daha baskıcı bir yönetim inşa edilmiş; bunun yanında devlet tarafından Türk-İslam sentezi ideolojisi eğitim kanallarıyla pompalanmaya başlanmış ve başta gençlik olmak üzere tüm toplumsal kesimler siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.²⁵⁶ Dördüncü bölüm üçüncü alt başlıkta da geniş bir biçimde incelendiği ve Örmeci'nin de belirttiği gibi, 12 Eylül sonrası din dersleri zorunlu hale getirilmiş ve militarize edilmiş bir milliyetçilik anlayışı empoze edilmiştir.²⁵⁷

Sonuç olarak farklı şekillerde algılanan 12 Eylül, demokrasinin kesintiye uğraması, var olan özgürlük ve eşitlik ortamının yok edilmesi yanında, Örmeci'nin de belirttiği gibi, bugün Türkiye'ye hâkim olan muhafazakâr ve sermaye yanlısı düşünce sisteminin temellerinin atılarak (ve Özal dönemi) belirli bir sürece temel oluşturur niteliktedir.²⁵⁸

3.2.4. 28 Şubat 1997: Postmodern Darbe

Tarihte yaşanan değişim ve dönüşümler belli birtakım toplumsal olaylarla açıklanır. Kongar'ın vurguladığı gibi 21 Aralık 1991 yılı Sovyetler Birliğinin hukuken yıkıldığı tarih olarak gösterilmesine rağmen, aslında bu çöküş süreci uzun bir süreç olarak yaşanmıştır.²⁵⁹ Kongar'a göre, bu süreç 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından daha önce başlamıştır ve komünizm tehdidinin ortadan kalktığını ve artık

²⁵² Karavelioğlu, **a.g.e.**, s.299.

²⁵³ Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı.

²⁵⁴ Coşkun, 27 Mayıs 2006 Cumartesi günlü Cumhuriyet Gazetesi yazısı.

²⁵⁵ Ayrıntılı ve detaylı maddeler içeren anayasa.

²⁵⁶ Örmeci, **a.g.e.**, s.87.

²⁵⁷ Örmeci, **a.g.e.**, s.88.

²⁵⁸ Örmeci, **a.g.e.**, s.90.

²⁵⁹ Emre Kongar, **28 Şubat ve Demokrasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.17.

asıl tehdidin şeriatçılık olduğunu ilan eden 28 Şubat 1997, Berlin Duvarı'nın Türkiye'de yıkıldığı tarihtir.²⁶⁰

28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu'nun toplandığı tarihi. Bu toplantıda köktendinciliğin yayılmasını önlemek için 18 maddelik²⁶¹ önlemler paketi önerildi.²⁶² Kongar'a göre, Milli Güvenlik Konseyi'nin 406 no.lu Kararının sonucu olarak 28 Şubat süreci 1997 yılındaki 'Anayasal Müdahale' yine iktidardaki Refahyol hükümetinin 'demokratik ve laik' rejim konusundaki 'şeriat devleti özlemlerine' set çekmek, yani yine sivillerin rejim üzerindeki anlaşmazlıkları sonucunda bunalıma giren, rejimi 'rayına oturtmak' amacıyla yapılmıştı.²⁶³ Bulut'un da vurguladığı gibi, MGK'nın 28 Şubat gecesinde aldığı kararlar; Türkiye Cumhuriyeti açısından 'ikinci bir milat' olarak değerlendirildi.²⁶⁴ 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu bildirisi, sivilleri rejimin laik ve demokratik kuralları üzerinde anlaşmaya çağıran bir uyarı idi.²⁶⁵ En önemli talepler arasında, tarikatlarca işletilen okul, yurt, vakıflara son verilmesi; imam-hatip okulları sayısının imam gereksinimini karşılayacak bir düzeye indirilmesi; köktendincilerin kamu kuruluşlarında, adalet örgütünde, okul ve üniversitelerde kadrolaşmalarına son verilmesi; İran'dan kaynaklanan yıkıcı etkinliklerin son bulması için önlem alınması; zorunlu ilköğretimin beşten sekiz yıla çıkarılması yer alıyordu ve Kurulun bildirisinde, laiklik yönündeki bu ilkelere aykırı davranışların yeni gerilim ve yaptırımlar getireceği belirtiliyordu.²⁶⁶

28 Şubat 1997 tarihinde Refah-Yol hükümetine karşı yapılan 'postmodern darbe' ve Refah Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Ocak 1998'de²⁶⁷ kapatılması²⁶⁸ iktidardaki Refahyol hükümetinin 'demokratik ve laik' rejim konusundaki 'şeriat devleti özlemlerine' set çekmek, yani yine sivillerin rejim üzerindeki anlaşmazlıkları sonucunda bunalıma giren, rejimi 'rayına oturtmak' amacıyla yapılmıştı.²⁶⁹ Refah Partisinin iktidardan uzaklaştırılmasına neden olan 28 Şubat süreci, 'postmodern

²⁶⁰ Kongar, **a.g.e.**, s.19.

²⁶¹ Milli Güvenlik Kurulunun 28 Şubat 1997 Tarihli Kararları için www.tsk.mil.tr/, Seydi Çelik, **Devlet ve Asker**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008, s.326.

²⁶² Akşin, **a.g.m.**, s.173.

²⁶³ Kongar, **a.g.e.**, s.34-35.

²⁶⁴ Faik Bulut, **a.g.e.**, s.265.

²⁶⁵ Kongar, **a.g.e.**, s.35.

²⁶⁶ Akşin, **a.g.m.**, s.173.

²⁶⁷ Anayasa Mahkemesinin 16/01/1998 tarihli ve (1997/1) esas numaralı kararı http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2165&content=

²⁶⁸ Keyman, **a.g.e.**, s.328.

²⁶⁹ Kongar, **a.g.e.**, s.34-35.

darbe²⁷⁰, olarak anılır zira asker bu süreçte silah kullanmadan siyasi iktidar üzerindeki gücünü ve etkinliğini göstermiştir. Bu şekilde demokratik işleyiş bir kez daha, ama bu sefer örtük bir askeri müdahale ile kesilmiş olmaktadır.²⁷¹ 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu bildirisini, sivilleri rejimin laik ve demokratik kuralları üzerinde anlaşmaya çağırarak bir uyarı idi.²⁷² Bildiri, daha önce de vurgulandığı gibi zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasından imam hatip okullarının meslek okullarına dönüştürülmesine, Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelik tahriklere son verilmesine yönelik hükümler içermekteydi. Bildiri bu yönüyle basında 'sivil muhtıra' şeklinde değerlendirilir.²⁷³

Kongar'a göre, Türkiye'nin siyasal yaşamında, 21. yüzyılın eşliğinde de, rüşvet ve yolsuzluk iddiaları, ilkesizlik, parti değiştirme ve benzeri olaylar, çok partili siyasetin tarihinde görülmedik bir düzeye erişmiş ve 28 Şubat müdahalesi, bu çerçevede, yolsuzluk ve çete söylentilerinin yıprattığı bir siyasal iktidara karşı, 'irticanın gelişerek, şeriat devleti kurma aşamasına gelmesini' önlemek için yapılmıştı.²⁷⁴ Akşin'e göre 28 Şubat 1997 tarihinde Ordu müdahale etti, fakat bu müdahale 1960, 1971, 1980 müdahalelerine göre çok daha yumuşaktı, bu yüzden kimi çevrelerde 'postmodern darbe' olarak nitelendirildi.²⁷⁵ Kongar'a göre, 21. yüzyılda Türkiye'nin siyasetinde, Silahlı Kuvvetler'in ağırlığını sürdürdüğünün en belirgin göstergesi olarak belirtilen 28 Şubat müdahalesinin öncekilerden bazı farklılıkları vardı:

Kongar'a göre, birinci olarak, askerler biçim açısından, bundan önceki üç müdahaleden farklı davranmışlar, mevcut siyasal ve hukuki sistemin içinde kalarak anayasal bir kurum olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kapsamında hareket etmişler; ikinci olarak, askerlerin istekleri, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, MGK'nın sivil üyeleri tarafından da, yani hükümet üyelerince de onaylanmış; üçüncü olarak, müdahalenin 'muhatapı' durumunda olan Refah Partisi'nin lideri ve Başbakan Necmettin Erbakan da, MGK kararlarına göstermelik de olsa katılmış; dördüncü olarak, ordu, 'siyasal İslamın' belirlediği 'şeriat devleti' tehlikesini, 'laik ve demokratik, sosyal hukuk devleti ilkesine' karşı bir tehdit olarak algılamış ve bunu 'birinci önceliğe oturtmuş' olarak, doğrudan sola karşı yapılan 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinden

²⁷⁰28 Şubat diğer askeri darbelerden farklı olarak TSK'nın kışlasını terk etmeyerek Milli Güvenlik Kurulu'nda aldıkları kararlar sonucunda mevcut hükümetin devrilmesine neden olduğu bir müdahaledir.

²⁷¹ Türköne, **a.g.e.**, s.446.

²⁷² Kongar, **a.g.e.**, s.35.

²⁷³ Türköne, **a.g.e.**, s.445.

²⁷⁴ Kongar, **a.g.e.**, s.40.

²⁷⁵ Akşin, **a.g.e.**, s173.

içerik olarak da farklı bir tutum sergilemiş; beşinci olarak, durum, kamuoyu tarafından uzun süre bir müdahale olarak algılanmamış; altıncı olarak da, müdahale noktasına gelinmesinde, hem bir dış güç, İran hem de bir iç sorun, PKK, 'siyasal İslam' ve 'şeriat özelemleri' ile ittifak içinde görülerek birlikte ele alınmış ve Türkiye'nin temel sorunlarından biri olan 'eğitim' ile özdeşleştirilmiştir.²⁷⁶ Bu doğrultuda sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulaması başladı. Üçüncü bölümün 'Dini Eğitim ve Sivil Toplum' alt başlıklı kısmında da vurgulandığı gibi sekiz yıllık zorunlu eğitim açık olarak bilimsel bir amaca, gizil olarak da 'laik eğitim' ve 'laik toplum' yaratmaya hizmet etmektedir.²⁷⁷ Coşkun'a ve Akşin'e göre 28 Şubat 1997 laikliğin demokrasinin ön koşulu olan 'laiklik ilkesinin' gelişiminde önemli bir adım olmuş ve sekiz yıllık zorunlu eğitimle eğitim alanında önemli bir adım atılmıştır.²⁷⁸

Kongar'a göre, bütün bu gelişmeler sonucunda siyasal İslam'ın partisi üçüncü kez kapatıldı ve böylece kararların etkilerinin ve tepkilerinin oluşacağı yeni bir döneme girilmiş oldu.²⁷⁹

28 Şubat 1997 Tarihli MGK Toplantısının Basın Bildirisi

1. Milli Güvenlik Kurulu; 28 Şubat 1997 günü Sayın Cumhurbaşkanı başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Kuvvet Komutanları, Jandarmanın Genel Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin iştirakleri ile Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde aylık olağan toplantısını yapmıştır.

2. Kurulun bu toplantısında; bölücü terörle mücadelede şimdiye kadar alınan tedbirler elde edilen sonuçların genel bir değerlendirmesi yapılmış, bu mücadelenin devletimizin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne gönülden inanmış, bu inancı sonsuza dek sürdürmeye azimli halkımızın, basınıımızın, devletin bütün kurum ve kuruluşları ve milli iradenin sembolü olan yüce parlamentonun destekleriyle çok olumlu bir noktaya ulaştığı müşahade edilmiştir.

Elde edilen bu sonuçların bundan sonra halkımızın huzur ve güvenliğine, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşamına olumlu olarak yansımaları için bu konuda alınacak tedbirlerin bir plan dahilinde süratle yürürlüğe konulması gerektiği hususunda görüş birliğine varılmıştır.

Alınacak olan bu tedbirlerin güvenlik içinde gerçekleştirilebilmesi bakımından halen 9 ilde devam etmekte olan Olağanüstü Hal uygulamasının 30 Mart 1997 tarihinden itibaren 4 ay daha uzatılması uygun bulunmuş ve bu görüşün Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.

3. Toplantıda, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan'la ilişkilerle ilgili durum değerlendirilmesi yapılmış, bu konuda Türkiye'nin ve KKTC'nin hak ve menfaatlerini korumayı amaçlayan siyasi, ekonomik ve askeri tedbirler uygun bulunarak Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.

4. Toplantıda, bilhassa, Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı, çağ dışı bir kiske altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler de gözden geçirilmiş,

²⁷⁶ Kongar, a.g.e., s.40.

²⁷⁷ Güneş, a.g.e., s.114.

²⁷⁸ Coşkun ve Akşin, a.g.m., s.173.

²⁷⁹ Kongar, a.g.e., s.40.

* Türkiye Cumhuriyeti' nin varlığını, Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda çağdaş medeniyet yolunda, demokratik sistem içerisinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,

* Anayasanın tanımladığı Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devlet ilkelerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkan sağlayacak güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı,

* Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti laik ayırımı ile demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,

* Türkiye' de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,

* Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilemeyeceği, yasalarla belirlenmiş kuralların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı,

* Türkiye' nin 1997 yılı içinde, AB' ne tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bu süreçte katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeple; demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye' nin yurt dışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek, her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti' nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye' ye yarardan çok zarar verdiği,

* Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş,

Bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.²⁸⁰

3.2.5. 27 Nisan 2007: E-muhtıra

Cumhurbaşkanlığı seçimi temelinde yaşanan toplumsal kaos ve siyasi rejim krizi olasılığı, verilen askeri e-muhtıra,²⁸¹ Keyman'a göre, 27 Nisan 2007 gecesi yayımlanan ve Türkiye siyaseti literatürüne 'e-muhtıra' olarak geçen bildiri²⁸² özünde siyasete anti-demokratik bir müdahaleyi simgeleyen askeri bildiri, aynı gün hukukun aşırı siyasallaşma yoluyla zedelenmesini simgeleyen '367 tartışması'²⁸³ temelinde CHP'nin Cumhurbaşkanı seçiminin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvurudan saatler sonra yayımlanmıştı.²⁸⁴

27 Nisan 2007 e-muhtirasının belki de en önemli krizi olarak nitelendirilebilecek 367 tartışmalarına neden olan Anayasa'nın 96. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

²⁸⁰ <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm>

²⁸¹ E. Fuat Keyman, **Türkiye'nin İyi Yönetimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.2.

27 Nisan 2007 gecesi Genel Kurmay Başkanlığı internet sitesinden bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri 'e-muhtıra' olarak değerlendirilmiştir.

²⁸² www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yavin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/Basin_Aciklamalari_Arsiv_2007.html

²⁸³ AKP'nin Meclis oturumuna katılacak toplam 352 milletvekili vardı, oturuma katılacak olan 5 bağımsız, 1CHP'li 6 Anavatanlı milletvekili sayısıyla 367'ye ulaşamıyordu.

²⁸⁴ Keyman, **a.g.e.**, s.359-360.

‘Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dahil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.’ (Değişik: 31.5.2007-5678/3md)

hükmü yer almaktadır.²⁸⁵

Maraşlı'nın belirttiği gibi, bu hükme göre bazı hukukçular birinci ve ikinci tur oylamaların, Anayasa'nın 96. maddesinde belirtildiği gibi 184 milletvekilinin katılımı ile geçilmesine bir engel olmadığı vurgulanmaktadır.²⁸⁶ Keyman'a göre 184 oyla Cumhurbaşkanı seçebilen bir sistemde, ‘Cumhurbaşkanı seçmek için meclis de en az 367 milletvekilinin oylamaya katılması gerekir’ düşüncesine dayanan ‘367 tartışması’, Abdullah Gül'ün tek aday olduğu Cumhurbaşkanlığı seçiminin siyasi alanda değil, siyaset dışı olması gereken hukuk alanı içinde engellenmesini içeriyor ve siyasetin hukukla engellenmesi yolunu yeterli görmeyen, 27 Nisan e-muhtırası, siyasetin askeri yolla engellenmesini yaşama geçiriyordu.²⁸⁷ Sonuçta, cumhurbaşkanlığı seçimi yapılamadı, erken seçim kararı alındı ve 22 Temmuz 2007’de genel seçimlere gidildi.

Maraşlı'nın belirttiği gibi, Cumhuriyet mitingleri, Cumhurbaşkanı seçiminde Abdullah Gül'ün haksızlığa uğradığı kanaatinin halkta yerleşmesi, Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanlığı oylamasını iptal etmesi ve nihayet askerin verdiği e-muhtıranın, 22 Temmuz 2007’de AKP'nin % 46.58 oranında oy ve 341 milletvekili ile tekrar iktidar olmasında payı olmuş olabilir. Bu seçimlerde CHP ise % 20.88 oranında aldığı oy ile 112 milletvekili çıkarabilmiştir.²⁸⁸

TBMM'de 27 Nisan 2007 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi 1. turunda toplantı yeter sayısı olan 367 sayısına ulaşamadığı²⁸⁹ gerekçesiyle CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne yapılan itiraz başvurusu 1 Mayıs 2007²⁹⁰ tarihinde haklı bulunarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 1. turu iptal edilmiştir. Daha sonraki süreçte Anavatan Partisi'nin teklifi TBMM tarafından kabul edilerek Anayasa değişikliği yapıldı ve bundan sonra Cumhurbaşkanlarının 5 senede bir doğrudan halk tarafından seçilmesi kabul edildi.²⁹¹ Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve CHP itiraz

²⁸⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> (30.01.2010)

²⁸⁶ Erol Maraşlı, **Balans Ayarları**, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008, s.445.

²⁸⁷ Keyman, **a.g.e.**, s.360.

²⁸⁸ Maraşlı, **a.g.e.**, s.463.

²⁸⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil5/ozet/096.htm> (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Özeti 96'nci Birleşim 27 Nisan 2007 Cuma)

²⁹⁰ http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2435&content=

²⁹¹ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5678.html>

ettikleri için bu değişiklik referandum ile halkoyuna sunuldu ve % 68 oy oranı²⁹² ile kabul edilerek kesinleştii.

Keyman'a göre, 28 Şubat postmodern darbesi gibi, 27 Nisan e-muhtırası ve 367 tartışmaları, içerdikleri niyetin tam tersine, AKP'nin değişimine, kendisini toplumun değişimine göre yeniden yapılandırmasına götürdü. AKP hükümeti meclisten erken seçim kararını çıkarttı, böylece 22 Temmuz 2007'de genel seçimler yapılacaktı. Maraşlı'nın vurguladığı gibi seçime giderken yapılan anketlerde AKP yine birinci parti olarak görünüyordu.²⁹³ Keyman'a göre, Cumhuriyet mitinglerinden alınan 27 Nisan'a ve oradan 22 Temmuz'a olan süreçte, AKP toplumsal öğrenme kapasitesi çok yüksek ve bu kapasite temelinde kendisini yeni şartlara göre değiştirebilen bir siyasi aktör oldu.²⁹⁴

Aşağıda 27 Nisan 2007 tarihli MGK'nın basın açıklaması yer almaktadır.

Basın Açıklaması

TARİH : 27 Nisan 2007

NO: BA - 08 / 07

Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Bu bağlamda;

Ankara'da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde Kur'an okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir.

22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa'da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur.

Ayrıca, Ankara'nın Altındağ ilçesinde "Kutlu Doğum Şöleni" için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli'de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer beldesinde dört cami bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.

²⁹² <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007Referandum/Sonuc/sonuc.pdf>

²⁹³ Maraşlı, **a.g.e.**, s.463.

²⁹⁴ Keyman, **a.g.e.**, s.361.

Okullarda kutlanacak etkinlikler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.

Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dahilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.

Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir.

Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtmak" ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir.

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftar ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.

Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.

Kamuoyuna saygı ile duyurulur.²⁹⁵

Maraşlı'nın vurguladığı gibi, gelenek devam ediyordu seçilmişler bir muhtıra ile karşı karşıyaydılar ama bu seferki muhtıra diğerlerinden farklıydı elde değil internet sitesinden gönderiliyordu ve bu yüzden bunun adına da e-muhtıra denilmişti.²⁹⁶

²⁹⁵http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html

²⁹⁶ Maraşlı, a.g.e., s.449.

3.3. Dini Eğitim ve Ordu

‘Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir’

Mustafa Kemal Atatürk

Bu sözlere imza atan Atatürk’ün idealinin aydın kafalı, modern dünyaya entegre olabilecek soran, sorgulayan, araştırmacı bir nesil yetiştirmek olduğunu iddia etmek mümkündür. Batuhan’ın vurguladığı gibi, Atatürk’ün okullardan din derslerini kaldırarak eğitim sistemini laikleştirmek istemesinin de nedenlerinden biri, din eğitiminin bilim eğitimiyle bir arada yürütülmesinin mümkün olamayacağı düşüncesi gibi görünmektedir.²⁹⁷ Toplumsallaşma sürecinin gelişiminde önemli bir yeri olan eğitim, cumhuriyetin başlangıcından günümüze değin, hatta Tanzimat döneminde de farklı ideolojik/siyasi kodlamaların çatışma alanı olmuş, sivil toplum üzerinde farklı düşünüş ve değer kalıpları çerçevesinde toplumsal gelişim ve dönüşümün temelini oluşturmuştur.

Çapar, Tanzimat döneminde okullarda ağırlıklı olarak işlenen din derslerinin, bazı partilerin din eğitimine özel bir vurgu yapmaları ve din derslerinin olmazsa olmaz kabul etmelerinden kaynaklı olabileceğini; bununla birlikte kimi siyasi partilerin din eğitimine ağırlık ve önem vereceklerini program ve tüzüklerinde belirttiklerini belirtir.²⁹⁸ Cumhuriyet dönemiyle birlikte din eğitiminde önemli ölçüde anlayış değişikliği olduğu görülmektedir. Çapar, Cumhuriyetin ilk Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur’un okullarda namaz kılınmasını, din derslerinin verilmesini destekleyerek dinsel konularda zaman zaman rejimle ters düştüğünü vurgular. O yıllarda, Anayasada devletin dininin ‘din-i İslam’ maddesiyle ifade edildiğini dikkate alacak olursak meclisin genel anlamda dinsel konulara eğilimli olduğunu söylemek mümkündür. 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu tüm eğitim ve öğretim kurumlarının o zamanki adıyla Maarif Vekaleti’ne şimdiki adıyla Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmasını öngörüyor ve toplam yedi maddeden oluşan bu kanunun 4. maddesi din görevlisi eğitimini düzenliyordu: “Madde 4: Yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Daru-l Fünun’da bir i-İlahiyat Fakültesi te’sis ve İmamet ve Hitabet gibi hidemat-ı diniyyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşad edilmesi.”²⁹⁹

1924 yılına kadar din dersleri Türk eğitim sisteminde ağırlıklı yerini korumaya devam etmiş, 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü, ardından hilafetin lağvıyla laik eğitime

²⁹⁷ Hüseyin Batuhan, **Bilim Din ve Eğitim**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006, s.184.

²⁹⁸ Mustafa Çapar, **Türkiye’de Eğitim ve Öteki Türkler**, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı, Ankara, 2006, s.315.

²⁹⁹ Ruşen Çakır, **İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler**, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004, s.57.

doğru büyük bir adım atılmıştır. Çapar'ın aktardığına göre, bir süre daha okullarda din dersleri okutulmaya devam edilmiş, şehir okullarının programlarında din dersleri 1933 yılında tamamen kaldırılmış, köy ilkokullarında 1937'de sadece üçüncü sınıflarda perşembe günleri öğleden sonra yarım saat verilmiş, 1939 yılında bu okullardan da bu ders tamamıyla çıkarılmıştır.³⁰⁰

Türkiye Cumhuriyetinde din hizmetlerinin düzenlenmesi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, yani devlet üzerinden gerçekleştirilmektedir. 429 sayılı Yasa ile cami ve mescitlerin yönetim ve denetimi bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığına, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de din eğitimi ve din görevlilerini yetiştirme dahil bütün eğitim görevleri Milli Eğitim Bakanlığına verilmiştir. Çapar'ın vurguladığı gibi, bu bakımdan yönetim, gözetim ve denetim bakımından din devletten ayrılmamış, devlet ile birleştirilmiştir.³⁰¹

Cumhuriyet döneminde dine yaklaşım konusunda inişli çıkışlı bir seyir izlendiği görülmektedir. Bu farklı anlayışların din dersleri üzerine yansımalarını görmek mümkündür. Çapar'ın belirttiğine göre 1928'lere kadar din dersi zayıflayarak devam etmiştir. Köy okullarında 1930'ların sonlarına kadar din dersi haftada bir saat de olsa okutulmuştur. Bu tarihten sonra din dersi okul müfredatlarından tamamıyla çıkarılmıştır. 1945'ten sonra yeniden din dersi kitapları yazılmaya başlanmış, 1950'lerde isteğe bağlı olarak yeniden okutulmasına karar verilmiş ve uygulamaya konmuş, 1980 askeri darbesinden sonra ise ilkokuldan liseye kadar zorunlu ders haline getirilmiştir.³⁰² Bulut'a göre, evrensel ortamdan etkilenen Türkiye'de, İslam ve toplum ile İslam ve siyaset arasında 1980'lerden sonra doğal/doğal olmayan (genel evrensel akımdan etkilenme biçiminde ve 12 Eylül darbecileriyle Özal'ın din eksenli politikaları sayesinde) bir etkileniş süreci yaşandı.³⁰³

Çapar'ın Jäschke'den aktardığına göre 1924'ten sonra devlet din derslerini tedricen okullarda azaltmaya çalışmış, 1928'den sonra bunu daha katı ve kesin bir biçimde hayata geçirmeye başlamıştır. 1931 yılında CHP'nin üçüncü kongresinde laiklik ilkesinin resmen benimsenip anayasaya konulmasıyla din artık bir vicdan ve inanç sorunu olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁴ 1940'ların ortalarında mecliste de bu konuyla ilgili farklı ya da aykırı sesler yükselmiştir. CHP içinde muhalefet yapan ve daha sonra DP'yi kuran ya da DP'ye geçen

³⁰⁰ Şevki Aydın, 'Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitim Kurumlarındaki Din Eğitimi' H. C. Güzel ve Diğ. (Ed.) **Türkler**, Cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 455-466 Aktaran: Çapar, **a.g.e.**, s.377.

³⁰¹ Çapar, **a.g.e.**, s.7.

³⁰² Çapar, **a.g.e.**, s. 439.

³⁰³ Faik Bulut, **Ordu ve Din**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008, s.216.

³⁰⁴ Jaschke Gotthard, **Yeni Türkiye ve İslamlık**, Çev. Hayrillan Örs, Ankara, Bilgi Yayınları, 1972 Aktaran: Çapar, **a.g.e.**, s. 440.

birçok milletvekili, din konusunda daha ‘duyarlı’ olmuşlardır. DP üst kadroları, partinin kuruluşundan itibaren CHP’den farklı olarak, din konusuna özel vurgu yapmış, dini olumlayan ve dinsel alandaki istekleri destekleyen mesajlar vermişlerdir. Buna bağlı olarak meclis dışında da sesler daha açık ve sert biçimde çıkmaya başlamıştır.³⁰⁵

Büyük umutlarla seçimle 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti’nin tek parti döneminden kalma ve gücü yürütmenin elinde denetime açık olmayan bir şekilde toplayan anti-demokratik özellikleri bulunan 1924 Anayasası’nı da kullanarak son dönemlerinde diktatörlük tarzı bir yönetim benimsemesi; dış politikada tamamıyla Batı’ya bağlı siyasetine karşın iç politikada dini kullanarak gerici hareketleri güçlendirmesi³⁰⁶ gibi konular nedeniyle 27 Mayıs 1960 tarihinde kimilerince bir devrim niteliğindeki askeri müdahale gerçekleşmiştir.³⁰⁷

12 Eylül Rejimi, Atatürkçülük adına ihtilali yaptığını ve dönemin mimarı mitinglerde, Atatürkçülüğü vurgulayıcı söylemlerde bulunduğu halde eğitimle ilgili icraatlarından dolayı; Atatürkçü eğitimin içini boşaltmıştır.³⁰⁸ Bu uygulamaların başında 1982-1983 öğretim yılında Din Bilgisi ve Ahlak derslerinin ‘Din ve Ahlak Bilgisi’ adıyla birleştirilerek her sınıf için zorunlu ders olarak, ortaokullarda haftada 2 lisede 1 saat okutulması kararlaştırılmıştır.³⁰⁹ 1982 Anayasası ile din kültürü ve ahlak derslerinin ilk ve orta dereceli bütün okullarda zorunlu dersler arasına alınması, bu derslerin laik olmayan kanalda yetişmiş öğretmenlerce okutulması ve bu öğretmenlere son on yıllık uygulamada okullarda, milli eğitim müdürlüklerinde ve Bakanlıkta din eğitimi dışında müdürlük ve üst düzeyde yöneticilik görevleri de verilmesi ‘öğretici ve yönetici personelin laikliği’ ilkesini zedelemiştir. Böylece, ‘Türk milli eğitiminde laiklik esası’ zorlanmıştır.³¹⁰

12 Eylülün laik eğitime karşı olumsuz uygulamaları bitmedi. 1980-1981 öğretim yılında Ankara, Atatürk, Dokuz Eylül, Erciyes, Marmara, 19 Mayıs ve Uludağ üniversitelerinde olmak üzere toplam 7 ilahiyat fakültesi kurulmuştur. 1982-1987 dönemi bunlara Gaziantep ve Şanlıurfa ilahiyat fakülteleri eklenmiştir. 1988-1992 döneminde 14 yeni ilahiyat fakültesi eklenerek sayıları 22’ye yükselmiştir. 1994-1995 öğretim yılında 16 ilahiyat fakültesine

³⁰⁵ Çapar, **a.g.e.**, s.440.

³⁰⁶ Yazarın notu (Ozan Örmeci) Bu konuda Adnan Menderes’in bir parti grup toplantısında dile getirdiği ‘Siz isterseniz hilafeti bile geri getirirsiniz’ sözü oldukça dikkat çekicidir.

³⁰⁷ Ozan Örmeci, **İttihat ve Terakki’den AKP’ye Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.71.

³⁰⁸ Muharrem Güneş-Hasan Güneş, **Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, Anı Yayıncılık, 2003, Ankara, s.108.

³⁰⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1993, s.321 Aktaran: Muharrem Güneş-Hasan Güneş, **a.g.e.**, s.108.

³¹⁰ Güneş, **a.g.e.**, s.10.

öğrenci alınmıştır. Ancak, ikinci öğretimle birlikte 24 ilahiyat fakültesinin 1994 yılı toplam kontenjanı 2312'dir. Böylece, 12 Eylül rejimi, bir yandan Atatürkçülüğü devletin, bütün partilerin ve özel olarak da milli eğitimin resmi ideolojisi ilan etmesine rağmen, okul sistemi içinde dinsel öğretimi ve ilahiyat fakültelerini artmasını sağlayarak Atatürk'ün belki de en önemli reformu olan laikliğin içini büyük ölçüde boşalttı. Gerçekten de Güneş, Adem'den aktararak, din derslerinin anayasal olarak zorunlu olduğu bir ülkede eğitimin laik olmadığını ve dini eğitimin anne-babaların sorumluluğunda olması gerektiğini belirtmektedir.³¹¹

Batuhan'ın vurguladığı gibi, laik devletin toplum üyelerini din derslerini zorunlu dersler arasına alarak, belli bir din anlayışı doğrultusunda yönlendirmesi, etkilemeye, hele zorlamaya çalışması düşünülemez.³¹² Güneş'in Akyüz'den aktardığına göre, benzer uygulamalar aynı dönemde Haziran 1983'te 31. maddede çok önemli değişiklik yapılarak lise ve dengi okulları bitirenlere (imam-hatip-meslek) yüksek öğretim kurumlarına girmek için aday olma hakları verildi. Bu tarihten itibaren bu mezunların çoğu asıl amaçları dışına taşıp çeşitli fakültelere yönelmişler ve böylece imam-hatip lisesi mezunlarına vali, kaymakam, emniyet müdürü, hâkim, savcı, doktor, mühendis vb. üst düzey yönetici olmanın yolu açılmıştır.³¹³

Güneş'in Baloğlu'ndan aktardığına göre, imam-hatip okulları, 1987-1988 eğitim-öğretim yılında sayılarıyla ve öğrenci kapasitesiyle sahip olduğu informal işleyişle, Tevhidi Tedrisat Kanunundan önceki Türkiye'yi yansıtmaktadır. İmam hatip okullarının sayısı 1951 yılında 7'den 1987-1988 yılında ortaokullarla birlikte 718'e yükselmiştir. Bu okulların 1987-1988 öğretim yılındaki öğrenci sayısı 358.038'dir. İmam hatip okulları 1961-1987 dönemi 525.388 mezun vermiştir. Aynı dönemde Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakültelerini bitirenler 16.018'dir. 1961-1986 dönemi kuran kurslarında 390.197'si kız, 739.785 öğrenci mezun olmuştur. Ülkemizde mevcut 62.942 cami için 1.200.000'den fazla imam-hatip adayı yetiştirilmiştir. Bu, cumhuriyetten önce olduğu gibi bir yanda dinsel bilgi ağırlıklı bir toplum oluşturulması amaçlandığı anlaşılmaktadır.³¹⁴

Güneş'in Adem'den aktardığına göre, 1993 yılı Mayısına gelindiğinde halen laik eğitimden ödün verilmeye devam edildiği görülmektedir. Verilere göre, Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü Daire Başkanlarının yüzde 13'ü, şube müdürlerinin yüzde 9'u, eğitim uzmanlarının yüzde 10'u Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenidir. Tüm orta dereceli okullarda görevli öğretmenlerin ancak yüzde 4,5'i kadar Din Kültürü ve Ahlak

³¹¹ Mahmut Adem, **Demokratik Laik Çağdaş Eğitim Politikası**, Ankara, 1995, s.28 Aktaran: Güneş, **a.g.e.**, s.109.

³¹² Batuhan, **a.g.e.**, s.183.

³¹³ Güneş, **a.g.e.**, s.110.

³¹⁴ Zekai Baloğlu, **Türkiye'de Eğitim**. İstanbul, TUSİAD, 1990, s.22 Aktaran: Güneş, **a.g.e.**, s.112.

Bilgisi öğretmenini olmasına karşın, anılan okullardaki yöneticilerin yüzde 75'i bu dal öğretmenlerinden seçilmiştir. Okul yöneticileriyle bakanlık merkez örgütlerindeki yöneticilerin çoğunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden seçilmesi düşündürücüdür.³¹⁵

Güneş'in de belirttiği gibi 1997-1998 öğretim yılından itibaren ülke çapında sekiz yıllık zorunlu ilköğretim uygulamasına geçildi. İlköğretimin sekiz yıla çıkarılması ile imam-hatip okullarının belli bir düzeyde tutulması, açık olarak bilimsel bir amaca, gizil olarak da 'laik eğitim' ve 'laik toplum' yaratmaya hizmet etmektedir.³¹⁶ Çakır'ın vurguladığı gibi, 1996'dan itibaren tek bir yeni okul açılmadığı gibi, imam-hatip liselerinin sayısı 2003-2004 öğretim yılı itibariyle 601'den 452'ye düşmüştür.³¹⁷ Batuhan'a göre, aydın din görevlisi yetiştirilmek amacıyla kurulan imam-hatip okulları Ahmet Taner Kışlalılı'nın 1993 Temmuzunda belirttiğine göre, sayıları 834'ü bulmuş ve bu okulları bitirenlerin ancak yüzde 10'u dinle ilgili görevler üstlenmekte geriye kalan yüzde 90'ı ise vali, kaymakam, emniyet müdürü, savcı, yargıç, öğretmen olmaya yönelmişlerdir.³¹⁸ Tablo 4' ta de görüldüğü gibi üniversite tercihlerinde ilk sırayı hukuk fakültesi, ikinci sırayı kamu yönetimi ve sonraki sırayı ise ilahiyat fakültesi almaktadır.

Siyasal otoritenin emrinde savaşa hazırlanmak, savaşmak ya da olası bir saldırıya ya da tehdide karşı caydırıcı olmak, aynı zamanda iç düzeni korumak ve siyasal iktidara bekçilik etmek gibi temel ve ikincil işlevi olan bir kurum olmasına rağmen ordu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de siyaset sahnesinde boy gösterir. Sözelimi ordunun darbecilik tarihi MÖ 6. yüzyıla kadar uzanır. İlk girişim, Atina sitesinde olmuştur.³¹⁹ Ordunun zaman zaman sivil ve dini temalarını kullanarak iktidara müdahale etme geleneği, Yeni Osmanlılardan başlayıp İttihat ve Terakki üzerinden günümüze kadar süregelmiştir. Ancak ilk askeri müdahaleler Osmanlılık teması üzerine yoğunlaşırken, İttihat ve Terakki müdahalesinin damgası Osmanlılık-Türklük idi. Kemalist ordu müdahalesi ise başlangıçta cumhuriyetçi-Türk iken, sonrasında karmaşık bir hal almıştır.³²⁰

Örmeci, siyasal İslam'ın doğuşunun Demokrat Parti'ye hatta daha da geriye gidersek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'ya kadar gidebileceğini ve

³¹⁵ Adem, **a.g.e.**, s.125 Aktaran: Güneş, **a.g.e.**, s.113.

³¹⁶ Güneş, **a.g.e.**, s.114.

³¹⁷ Çakır, **a.g.e.**, s.111.

³¹⁸ Batuhan, **a.g.e.**, s.250.

³¹⁹ Bulut, **a.g.e.**, s.50.

³²⁰ Bulut, **a.g.e.**, s.95.

özellikle çok partili rejime geçilmesinden sonra etkili olduğunu vurgular.³²¹ Bulut'a göre de, Demokrat Partinin İslami ve dinî politikaları 1920'den itibaren kabuğuna çekilmiş İslamcı akımın gün yüzüne çıkıp siyasal meydanlarda boy göstermesine yaradı.³²² Siyasal İslam'ın sesini duyurması ise ancak 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi ile mümkün olabilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından 1971 yılında kapatılan Milli Nizam Partisi'ni yine aynı ekibin 1972 yılında kurduğu Milli Selamet Partisi izlemiştir.³²³ Milli Selamet Partisi de 12 Eylül sonrası tüm diğer partiler gibi kapatılmış, 1983 yılında Refah Partisi kurulmuştur. Refah Partisi 28 Şubat sürecinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, partinin lideri Necmettin Erbakan ve kadrosu 5 yıl süreyle aktif siyasetten men edilmiştir. AKP ise Saadet Partisi içerisinde beliren ve gelenekçilere muhalefet eden yenilikçiler grubunun çabalarıyla 2001 yılında kurulmuş ve Kasım 2002 genel seçimlerinde tek parti iktidarını kurmuştur. AKP 22 Temmuz 2007 seçimlerinde de başarı trendini devam ettirmiş ve yüzde 46,6 oyla yeniden tek parti hükümeti kurmayı başarmıştır.³²⁴

Bulut'un vurguladığı gibi 1980 sonrasında ordu ile İslami kesim arasındaki gerginliği 1995 genel seçimlerinden önce gözlemek mümkündür. Zira 1986'dan beri Harbiye'den ve ordudan atılmaların gerekçesi 'irticai faaliyetler'di, fakat 1995 yılında bu tür atımlarda büyük artış yaşandı.³²⁵ Örmeci'nin belirttiği gibi 2000'li yıllarda ise AKP, orduda dini eğilimleri nedeniyle uzaklaştırılan askerler konusunda tepkili olmuş ve demokratik uyumun dinamik bir süreçte yakalanabileceğini vurgulamıştır.³²⁶

³²¹ Ozan Örmeci, **İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008, **İttihat ve Terakki'den...**, s.91.

³²² Bulut, **a.g.e.**, s.147.

³²³ Pınar Tank, 'Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity', **Turkish Studies** vol.6, no.1, Mart 2005, s.7 Aktaran: Örmeci, **a.g.e.**, s.91-92.

³²⁴ Örmeci, **a.g.e.**, s.92.

³²⁵ Bulut, **a.g.e.**, s.227.

³²⁶ Örmeci, **a.g.e.**, s.95.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİZ

4.1. Analiz

Bu tezde, öncelikle ‘sivil toplum’ vurgusunun, silahlı kuvvetlerin siyasete olası müdahalesi karşısında artıp artmadığının saptanması doğrultusunda bir araştırma yürütülmesi planlanmıştır. Bununla beraber, araştırma sırasında incelenen metinlerde, ‘sivil toplum’ vurgusundan ziyade ‘sivil’ vurgusunda artışın olduğu gözlemlenmiş, bu nedenle ‘sivil toplum’ vurgusuyla sınırlı kalmaktan ziyade ‘sivil’ vurgusu araştırmanın odağına oturmuştur. Bu çalışmada, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 60’ar günlük süreç içerisinde basında, TBMM Tutanaklarında ve 1997-2007 döneminde yer alan 54, 55, 56, 57, 58, 59 ve 60. Hükümet Programlarında ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgularının belirlenmesi amacıyla ‘İslami basın’³²⁷ olarak değerlendirilen gazetelerden tirajı 100.000’den fazla olanlar arasında tirajı en yüksek olan Zaman Gazetesi³²⁸ ve tezin konusu gereği, Hıfzı Topuz tarafından AKP³²⁹ çizgisine yakın olarak gösterilen Yeni Şafak Gazetesi³³⁰ sivil ve sivil topluma göndermede bulunma sıklıkları açısından incelenmiştir. Bu amaçla, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 60’ar günlük süreç içerisinde gazete köşe yazıları, Meclis Tutanakları ve Hükümet Programlarında belirtilen gazetelerin ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ a yaptıkları göndermeler içerik analizinin bir parçası olarak kullanılan ‘frekans analizi’ yöntemiyle çözümlenmesine çalışılmış ve analiz sonucu çıkan değerler paralelinde genel siyasi duruş üzerinde bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Yine aynı şekilde belirlenen gazeteler dışında, belirlenen dönemdeki Meclis Tutanakları ve Hükümet Programları ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusu açısından incelenmiş; incelemeler sonucu elde edilen bulgular tablolar halinde

³²⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.411. ve Der: Murat Belge, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.914.

³²⁸ Zaman Gazetesi, günlük gazete olarak 3 Kasım 1986 yılında kuruldu.³²⁸ Türkiye'nin ilk internet sitesine sahip gazetesidir, Gazetenin kendi sitesinde (<http://www.zaman.com.tr>) “İnternetin İlk Türk Gazetesi” ifadesi yer almaktadır.

³²⁹ Topuz, **a.g.e**, s.411.

³³⁰ Yeni Şafak Gazetesi, Onur’a göre, günlük siyasi bir gazetedir ve 23 Ocak 1995 tarihinde kuruldu.³³⁰ 3 Eylül 2000 tarihinde genel yayın yönetmenliğine Selahattin Sadıkoğlu getirildi. Ankara temsilcisi Fehmi Kuru idi. Fazilet yanlısı olan Yeni Şafak, bu parti kapatıldıktan sonra Recep Tayyip Erdoğan’ın kurduğu AK Parti’yi desteklemiştir. (Daha geniş bilgi için bkz. Hüdevendigar Onur, **Türk Sağı Sözlüğü**, bilgeoğuz, İstanbul, 2005, s.429-430.

sunularak frekans analizleri yapılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırma konusu üzerinde çeşitli yorum ve önerilere yer verilmiştir.

28 Şubat ve 27 Nisan Süreçlerinde TBMM ve Basında ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusu frekans yöntemiyle, yukarıdaki bölümde ifade edilen gazetelerin köşe yazıları, TBMM Tutanakları ve Hükûmet Programları aracılığıyla incelenmiştir. 28 Şubat ve 27 Nisan müdahaleleri öncesi ve sonrasında ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusundaki değişim incelenmiş, siyasi bir yöntem olarak belirli dönemlerde basında belirli dönemlerde de TBMM Tutanaklarında ve Hükûmet Programlarında artış/azalış görülmüş ve çıkan sonuçlar yüzdelerle ifade edilerek yorumlanmıştır. Siyasi iktidarın toplum üzerinde Meclis eliyle kullandığı yasama yetkisiyle kanunlar çıkarma ve yürütme görevleri vardır. Araştırmada görüldü ki, ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, kimi dönemlerde Mecliste ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusu artarken kimi dönemlerde azalmış ve hatta hiç ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmamıştır. Araştırmaya konu olan dönemlerde, araştırmaya konu olan gazete köşe yazıları incelendiğinde ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusunda artış/azalış gözlemlenmiştir. Buradan yola çıkarak her zaman olmasa da sivil iktidarın kimi zaman orduyla doğrudan karşı karşıya gelmek yerine, ordu karşısında ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusunu yapmayı basına bıraktığı yorumunda bulunulabilir. Her iki müdahale dönemi de kendi içinde farklı yapılar barındırmakta ve yine her iki müdahale sürecinde ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusu açısından uygulanan yöntemlerde farklılıklar dikkati çekmektedir. Belirlenen bu farklılıklar ileriki bölümlerde nispeten ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada frekans analizi yöntemi benimsenmiştir. Frekans analizi, içerik analizi tekniklerinden biridir. Bilgin’in belirttiği gibi, içerik analizi, çok çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilmekte ve ‘içerik analizi’ adı altında toplanan bu araç ve teknikler, her şeyden önce kontrollü bir yorum çabası olarak ve genelde tümdengelim dayalı bir okuma aracı olarak nitelendirilebilirler.³³¹ Punch’a göre, frekans analizi de verilerin özetlenmesi ve anlaşılmasında yararlı bir yoldur ve sonuçlar frekans dağılım tabloları aracılığıyla ya da

³³¹ Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.1.

grafikler yoluyla gösterilebilir.³³² Bilgin'in de belirttiği gibi içerik analizinin bir parçası olan frekans analizi birim veya öğelerin sayısal, yüzdesel ve oransal bir tarzda görünme sıklığını ortaya kayan bir tekniktir; bu, belirli bir öğenin yoğunluğunu ve önemini anlamayı sağlar.³³³ Bu amaçla araştırma verileri, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 60'ar günlük süreç içerisinde belirlenen gazetelere ait microfilm arşivlerinin ve internet arşivlerinin, meclis tutanaklarının ve hükümet programlarının incelenmesi suretiyle elde edilmiştir.

Bu araştırma, benzer siyasi kimliklere sahip olduğu düşünülen iki gazetenin belirlenen zaman aralığındaki haftalık toplam 11 köşe yazısı, Meclis Tutanakları ve Hükümet Programları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmış, elde edilen veriler bir sistem içinde bütünleştirilmiş ve frekans analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

Araştırmada yazılı basından elde edilen veriler, TBMM Tutanakları ve Hükümet Programları kullanılmıştır. Tosun'un Poggi'den aktardığına göre, basın, Batı'daki gelişim sürecinin devletten bağımsız ve özerk bir sivil toplum alanı kurma yönünde özgür tartışma süreçlerini harekete geçirmiş ve bu süreçte akıl yürüten bir kamuoyu sivil toplumun devletin onu içine hapsedmeye çalıştığı edilgen, uyruk konumundan sıyrılmasına yardımcı olmuştur.³³⁴ Neziroğlu'nun Gürkan'dan aktardığına göre, basın muhalefet ögesi olması niteliğiyle, dördüncü bir kuvvet olarak yasama, yürütme ve yargı organlarından daha etkili olabilmekte ve zaman zaman bu üç kuvvetin hepsini birden değişikliğe zorlayarak kamuoyu yaratabilmektedir.³³⁵ Türkiye'de ise, kamusal tartışmanın yaygınlaşmasının vazgeçilmez araçlarını elde eden basın, elindeki araçları demokrasiyi pekiştirmek ve geliştirmek üzere devletin etkinliklerini eleştirme, kamusal tartışmayı yaygınlaştırma yerine, popüler kültürü yayma, devletin ve eylemlerinin meşruiyetini pekiştirme yolunu tercih etmiştir.³³⁶ Basının toplum üzerinde etkili bir araç olarak düşünülmesi ve aynı paralelde TBMM Tutanakları ve Hükümet programlarının da siyasi yöntem anlamında bir diğer araç olarak görülmesi nedeniyle araştırmaya konu olarak seçilmişlerdir.

³³² Keith F, Punch, **Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s.110.

³³³ Bilgin, **a.g.e.**, s.18.

³³⁴ Gianfranco Poggi, **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.85-86 Aktaran: Tosun, **a.g.e.**, s.337-338.

³³⁵ N. Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın**, İletişim, İstanbul, 1998, s.15 Aktaran: Neziroğlu, **a.g.e.**, .184.

³³⁶ Tosun, **a.g.e.**, s.338.

Akkaya'nın Köker'den aktardığına göre siyaset temelde iletişim olarak değerlendirilebilir.³³⁷ Bu aşamada iletişim araçlarının hangi amaçlarla kullanıldığı önem kazanmaktadır. John Keane, medya-siyaset ilişkisindeki dönüşüm yaratan temel unsurun demokrasinin yarattığı gelişme olduğunu ileri sürer. Bu anlamda demokrasinin yerleşmesinin göstergesi olarak devletin medya üzerinde baskı unsuru olmaktan çıkması ile bir tutulmaktadır.³³⁸ Akkaya'nın Qualter'den aktardığına göre: "Medya demokratik sistemler içerisinde siyasal açıdan bireylerin gelişmesine katkı sağlayarak en doğru şekilde kullanılmasına karşılık totaliter/otoriter yönetimlerde ise iletişim araçları siyasal iktidarın devamlılığını sağlamak ve etkinliğini yaymaya dönük olarak manipüle edicidir."³³⁹ Bu bağlamda, iletişim yöntemlerinin siyasal güç tarafından inandığı ve savunduğu değerleri halka daha iyi ifade edebilme aracı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Işık, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki medya-iletişim sisteminin de, siyasal sistemden etkilenerek, siyasal sisteme göre şekillendiği görüşünü ileri sürer.³⁴⁰ Damlapınar'a göre de siyasi iktidar olarak devlet ve hükümetlerin özellikle kriz ve bunalım dönemlerinde razı olmaya eğilimli insanlar yaratması yani, rıza üretmesi kaçınılmazdır.³⁴¹ Özellikle son yıllarda medyanın rıza üretimindeki ağırlıklı önceliği yadsınamaz bir gerçektir. Işık'a göre özel sektörün elinde olmakla birlikte, medyanın sıkı yasal düzenlemelerle, gerektiğinde zorla da olsa siyasi erke tabi kılındığı otoriter sistemlerde basın özgürlüğünden söz edilememekte, yönetim erkini elinde bulunduran güç, basını kontrol altına alarak varlığını sürdürme ve pekiştirme amacı gütmektedir; dolayısıyla, bu tür sistemlerde basın siyasal otoritenin güdümü ve denetiminde varlığını sürdürmek durumundadır.³⁴²

Damlapınar'a göre de, 1980'li yıllarla 2000'li yılların Türk toplum sisteminde gözlenen en önemli dönüşümlerden birisi kitle iletişim araçlarının yapılarında ve söylemlerinde ortaya çıkmıştır.³⁴³ Işık'ın vurguladığı gibi, kitle iletişim araçlarının görevi haber ve bilgi vermek suretiyle kamuoyunu bilgilendirerek, kamuoyunun

³³⁷ Aysun Yaralı Akkaya, "Siyasal İletişim Aracı Olarak Medya Kullanımı: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği Üzerinden Bir Analiz", **Karaelmas 2009 Medya ve Kültür**, Der: Nurçay Türkoğlu, Sevilen Toprak Alayoğlu, Urban, İstanbul, 2009, s.318.

³³⁸ John Keane, **Medya ve Demokrasi**, çev: Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.44.

³³⁹ Akkaya, **a.g.e.**, s.319.

³⁴⁰ Metin Işık, "Türkiye'deki İletişim Sisteminin Medya Siyaset İlişkilerine Yansımaları", **Medya ve Siyaset**, s.77.

³⁴¹ Damlapınar, **a.g.e.**, s.115.

³⁴² Işık, **a.g.m.**, s.77.

³⁴³ Damlapınar, **a.g.e.**, s.116.

serbestçe oluşmasına katkı sağlamaktır. Ancak, Türkiye’de demokrasi bilinci ve kültürü tam olarak yerleşmediğinden çıkar ilişkilerinin bir sonucu olarak basın, Batı toplumlarının aksine kamuoyunu bilgilendirmek yerine, akıl vererek, belirli doğrultuda bir tavır almaya zorlamakta ve doğrudan doğruya kamuoyu oluşturmaya çalışmakta, bu olgunun temelinde ise, devletin hala pek çok alanda belirleyici güç olması yatmaktadır.³⁴⁴ Günlük gazetelerin önemli bir çoğunluğunun belirli bir siyasi eğilimi benimsediği geniş kesimlerce kabul görmüştür. Zaman zaman, insanların okudukları gazetelerden bile siyasi tercihlerini çıkarmak olanaklı duruma gelebilmektedir. İşte bu noktadan hareketle araştırmanın verileri, birbirlerine yakın olarak düşünülen iki gazete üzerinde yapılan arşiv çalışması sonucu elde edilmiştir. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların temelinde, iletişim sisteminin siyasal sistemden etkilenerek, siyasal sisteme göre şekillendiği olgusu yatmaktadır.

Bu araştırma: Literatürle, seçilen gazetelerdeki seçilen köşe yazarlarının haftalık toplam 11 köşe yazısıyla, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemlerinin öncesi ve sonrasındaki toplam 60’ar günlük süreyle ve biçim ve içerik olarak yüksek lisans tezi olma özelliği ile sınırlıdır. Tezin analiz kısmını oluşturan Yeni Şafak ve Zaman Gazeteleri yazarlarından haftalık köşe yazılarının yazım sıklığı açısından en fazla olan yazarları Yeni Şafak Gazetesi için Ahmet Taşgetiren, İsmet Özel ve Ali Bulaç, Zaman Gazetesi için ise Fehmi Kuru, Taha Kıvanç ve İlnur Çevik olarak belirlenmiştir.

1948 yılında Kahramanmaraş’ta dünyaya gelen Ahmet Taşgetiren 1965 senesinde Kahramanmaraş İmam Hatip Okulunu, 1970 yılında da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nü bitirdi. Yeniden Milli Mücadele, Pınar, Türk Edebiyatı dergilerinde yazılar yazdı, yöneticilik yaptı. Günlük Bayrak gazetesinde, daha sonra da Tercüman gazetesinin yazışleri kadrosunda çalışan Ahmet Taşgetiren uzunca bir süre de Zaman gazetesinde haftada bir yayınlanan makaleleri ile yer aldı. Yeni Şafak gazetesinde 10 yıl boyunca başyazar olarak çalışan Taşgetiren 1986 yılından bu yana Altınoluk dergisinin Yazışleri Müdürlüğü görevini yürütüyor. Halen kendi web sitesinde okuyucularıyla beraber olan Ahmet Taşgetiren, haftalık Aksiyon dergisinde yazıyor, ayrıca hafta içi her gün Burç Fm’de gündemdeki meseleleri değerlendiriyor.³⁴⁵

³⁴⁴ Işık, a.g.m., s.86.

³⁴⁵ <http://www.ahmettasgetiren.com.tr/biyografi.php> (21.01.2010) Aynen alınmıştır.

İsmet Özel, 1944'de, Kayseri'de doğdu. Öncelikle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde okuduysa da mezun olacağı okul Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı olacaktır. On sekiz yıl Devlet Konservatuarı'nda Fransızca okutmanlığı yapar.³⁴⁶

Ali Bulaç, sosyolog, ilahiyatçı, gazeteci, yazardır. 1951 yılında Mardin'de doğan Ali Bulaç, ilk ve orta öğrenimini Mardin'de, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (1975) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde (1980) tamamladı.³⁴⁷

Fehmi Kuru, 1950 yılında İzmir'de doğdu. İzmir İmam Hatip Lisesi ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olmuştur. ABD'de Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde araştırma yapmıştır, Londra'da City Üniversitesi'nde gazetecilik üzerine eğitim görmüştür. Şam'da Darü's-Selam Yabancı Diller Okulu'nda Arapça okudu. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile DPT İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Başkanlığı'nda müşavir olarak çalıştı. Milli Gazete'de (1984), Zaman Gazetesi'nde (1986-1987) genel yayın yönetmenliği yaptı.³⁴⁸

Taha Kıvanç, Kulis başlığı altında Yeni Şafak gazetesinde yazarlarından biridir. Daha önce de Zaman gazetesinde bu köşeyi sürdürmüştü. Fehmi Kuru, Taha Kıvanç mahlasından önce Bülent Şirin takma adıyla 13 yıl yazmıştır.³⁴⁹

İlnur Çevik, 27 Haziran 1952 yılında Ankara'da doğdu. İlkokula İngiltere Londra'da başlayıp, orta öğrenimini TED Ankara Koleji'nde tamamladı. 1968 yılında TED Ankara Koleji'nde okurken TÜBİTAK yarışmasında ikincilik ödülü aldı. 1973 yılında İngiltere Warwick Üniversitesi İşletme ve Bilgisayar Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Turkish Daily News gazetesinde çalışmaya başladı. 1984 yılında Turkish Daily News Gazetesi Genel Yayın Müdürü oldu. Halen bu görevi sürdürmektedir. Çevik halen Kanal 7 Televizyonu'nda her hafta kendi hazırlayıp sunduğu "Dünyadan Yansımalar" adlı programını sürdürmekte ve yine aynı kanalda yayınlanmakta olan "Başkent Kulisi" programında yer almaktadır. Zaman Gazetesindeki Ters Açı köşesinde yazılarını yazmaktadır.³⁵⁰

³⁴⁶ Hüdavendigâr Onur, **Türk Sağı Sözlüğü**, bilgeoğuz, İstanbul, 2005, s.193.

³⁴⁷ Onur, a.g.e., s.31.

³⁴⁸ Onur, a.g.e., s.129.

³⁴⁹ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=2898> (21.01.2010) Aynen alınmıştır.

³⁵⁰ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=581> (21.01.2010) Aynen alınmıştır.

4.3. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırma Yeni Şafak ve Zaman Gazetelerinin 1997 yılı 28 Şubat öncesi ve sonrası 60'ar günlük süre ve 2007 yılı 27 Nisan öncesi ve sonrası 60'ar günlük süreyi kapsamaktadır. Belirlenen süreler içerisinde Meclis Tutanakları, Hükümet Programları ve gazetelerin (her bir gazete için haftalık toplam 11 köşe yazısı olmak üzere tespit edilen) metinlerinin frekans analizi yapılarak araştırmanın verileri elde edilmiştir. 'Postmodern darbe' olarak da nitelendirilen, Milli Güvenlik Kurulunun 28 Şubat 1997'de yaptığı toplantıyla, ilk kez Türk Silahlı Kuvvetleriyle Hükümet arasında bir 'rejim sorunu diyalogu' başlamıştır.³⁵¹ Diğer taraftan, kamuoyunda 'e-muhtıra' olarak adlandırılan ordu tarafından yapılan bildirgenin 27 Nisan 2007'de internet ortamında yayınlanması incelenen gazetelerin neden bu tarihleri kapsadığının gerekçesi olmuştur. Gazetelerin tutumlarında yıllar arasında değişiklik olup olmadığının tespiti için 1997 ve 2007 yılları araştırma kapsamı içine alınmıştır.

Bu çalışma, bu konuda yapılacak olan çalışmalara bir ön çalışma niteliği taşımakta ve tablolar yoluyla frekans analizi yöntemiyle ortaya konulan sonuçlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamına giren gazetelerin köşe yazıları, Meclis Tutanakları ve Hükümet Programlarında 'sivil' ve sivil toplum' vurgusunun frekansı belirlenerek, elde edilen bulgular tablolar aracılığıyla sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Çalışmada Tablo 5, 6, 7 ve 8'de Zaman ve Yeni Şafak Gazetelerinin belirlenen köşe yazarlarının yazıları üzerinden yapılan araştırma sonucu elde edilen bulguların, gazetelerin müdahale dönemleri öncesi ve sonrasındaki 'sivil' ve 'sivil toplum' vurgusunun toplam frekansları görülmektedir. Tablolarda Yeni Şafak ve Zaman Gazetelerinin 1997 ve 2007 yıllarına ait yukarıda belirtilen dönemler ve yazarlar üzerinde yapılan incelemeler ve analizleri, araştırmaya konu olan döneme ait hükümet programları, Meclis tutanakları üzerinde 'sivil' ve 'sivil toplum' vurgusu araştırılmış ve analizlere yer verilmiştir.

Buna göre:

Yeni Şafak Gazetesinde 04/01/1997-28/02/1997 tarihleri arasında 'sivil' vurgusuna olan toplam frekans 36 iken, 28/02/1997-29/04/1997 arasındaki dönemde toplam vurgu 52 olarak gözlenmiştir. Yine aynı şekilde, aynı dönemde Zaman Gazetesi

³⁵¹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s.281.

incelendiğinde 28 Şubat 1997 müdahale öncesi dönemde ‘sivil’ vurgusu 16 iken, müdahale sonrası dönemde bu sayı 22’ye yükselmiştir.

27 Nisan 2007 müdahale dönemi incelendiğinde ise Yeni Şafak Gazetesinde 27/02/2007-27/04/2007 döneminde ‘sivil’ vurgusu toplam 66 iken, 27/04/2007-24/06/2007 dönemde toplam vurgu 54 olarak gözlenmiştir. Zaman Gazetesinde ise 27/04/2007 müdahale öncesi toplam vurgu 9 iken müdahale sonrası bu rakam 51’e yükselmiştir. Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Niray’ın Filiz Başkan’dan aktardığına göre, 1980 sonrasında kavram hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde yeniden canlılık kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerde sivil toplum kavramı mevcut demokrasinin kalitesinin artırılmasının bir aracı olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkelerde otoriter rejimlere karşı demokrasinin en önemli silahı olarak görülmüştür.³⁵² Belge’ye göre, Türkiye’de son askeri yönetim (ve dolayısıyla devlet-toplum ilişkisinde yeni bir biçimleşme) sırasında ‘sivil toplum’ kavramının kullanımı yaygınlaştı.³⁵³ Belge’nin söylediklerine paralel olarak araştırmada da görüldüğü gibi 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 müdahale dönemlerinde araştırmaya konu gazetelerde ‘sivil’ vurgusunda artış gözlemlenmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 1) araştırmaya konu olan 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 dönemlerinde ‘sivil’ vurgusundaki artış görülmektedir.

Tablo 1. 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 öncesi-sonrası ‘sivil’ vurgusu

GAZETELER	28 Şubat 1997 öncesi 60 gün	28 Şubat 1997 sonrası 60 gün	Artış Oranı	27 Nisan 2007 öncesi 60 gün	27 Nisan 2007 sonrası 60 gün	Artış Oranı
Yeni Şafak	36	52	44,44%	66	54	-18,18%
Zaman	16	22	37,50%	9	51	466,67%
Toplam	52	74	42,31%	75	105	40,00%
Yıllar İtibariyle Toplam	126			180		42,86%

Tablo incelendiğinde görülmektedir ki: Yeni Şafak ve Zaman Gazetelerinde 28 Şubat 1997 sonrası ‘sivil’ vurgunun artış göstermesi müdahale sonucu toplumda oluşabilecek dönüşüm ve değişimle ilgili olabileceği düşünülmektedir. 27 Nisan 2007 sonrası Yeni Şafak Gazetesinde ‘sivil’ vurgusunda bir düşüş görülürken, Zaman Gazetesinde ise artış gözlenmiştir. Bununla beraber, 27 Nisan sonrasında Yeni Şafak’ta

³⁵² Niray, a.g.e., s.190.

³⁵³ Belge, a.g.e., s.40.

yer alan 'sivil' vurgusu, Zaman Gazetesine göre daha yüksek olmaya devam etmiştir. Yeni Şafak gazetesinde yer alan 'sivil' vurgusu, 27 Nisan öncesinde de Zaman Gazetesine göre daha fazladır. Bu durum, Yeni Şafak gazetesinde incelenen yazarların, olası bir askeri müdahaleye karşı 27 Nisan öncesinde de 'sivil' vurgusunu kullanmayı tercih ettiği yönünde yorumlanabilir. Yıllar itibariyle karşılaştırıldığında, 2007 yılında 1997 yılına göre 'sivil' vurgusunun frekansında artış gözlenmektedir. Ayrıca 28 Şubat 1997 öncesi Yeni Şafak Gazetesindeki sivil vurgusu 36 iken, 28 Şubat sonrası sivil vurgudaki artış devam etmiş ve 52'ye yükselmiştir. Yine aynı dönem Zaman Gazetesinde 16 olan sivil vurgusu 22'ye yükselmiştir. Toplamlara bakacak olursak 28 Şubat 1997 öncesi sivil vurgusunun toplam frekansı 52 iken 28 Şubat 1997 sonrası 74'e yükseldiği gözlenmektedir. Elde edilen sonuçlar yüzdeyle ifade edilecek olursa, 28 Şubat 1997 dönemi öncesi ve sonrası Yeni Şafak Gazetesinde yüzde 44.44'lik bir artış gözlemlenirken, yine aynı dönemde Zaman Gazetesinde yüzde 37.50'lik bir artış meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde toplamlara bakıldığında 52'den 74'e frekanslarda bir artış gözlemlenmiştir, bu da yüzde 42.41'lik bir artışa karşılık gelmektedir. İki gazeteyi kendi aralarından karşılaştıracak olursak, 28 Şubat 1997 öncesi ve sonrası dönemde Yeni Şafak Gazetesinde % 44,44 olan artış oranı Zaman Gazetesinde % 37,50 olarak belirlenmiştir. Zaman Gazetesinin Yeni Şafak Gazetesine göre daha temkinli bir yol izlediği söylenebilir. 27 Nisan 2007 müdahale dönemi öncesi ve sonrasındaki iki gazete arasındaki yüzdeler bakacak olursak, Yeni Şafak Gazetesinde % 18,18'lik bir düşüş gözlemlenirken Zaman Gazetesinde % 466,67'lik bir yükseliş dikkati çekmektedir. 28 Şubat 1997 sürecinin aksine Yeni Şafak Gazetesinde dikkat çekici bir oranda 'sivil' vurgusu düşmüş, Zaman Gazetesinde ise yine dikkat çekici bir oranda 'sivil' vurgusunda artış gözlemlenmiştir. Toplamlar itibariyle konuya bakılacak olursa 27 Nisan 2007 öncesi 75 olan sivil vurgusu 27 Nisan 2007 sonrası 105'e yükselmiş ve yüzde 40.00'lik bir artış görülmüştür. İki ayrı müdahale dönemi karşılaştırılacak olursa, 28 Şubat'ta 126 olan sivil vurgusu 27 Nisan'da 180 olarak belirlenmiştir, bu da yüzde 42.86'lık bir artışa karşılık gelmektedir.

Tablo 2. 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 öncesi-sonrası ‘sivil toplum’ vurgusu

GAZETELER	28 Şubat 1997 öncesi 60 gün	28 Şubat 1997 sonrası 60 gün	Artış Oranı	27 Nisan 2007 öncesi 60 gün	27 Nisan 2007 sonrası 60 gün	Artış Oranı
Yeni Şafak	3	7	133,33%	12	11	-8,33%
Zaman				4	3	-25,00%
Toplam	3	7	133,33%	16	14	-12,50%
Yıllar İtibariyle Toplam	10			30		200,00%

Yukarıdaki tabloda da yukarıda belirtilen dönemlere ait ‘sivil toplum’ vurgusu görülmektedir. Buna göre:

Yeni Şafak Gazetesinde 04/01/1997-28/02/1997 tarihleri arasında ‘sivil toplum’ vurgusuna olan toplam frekans 3 iken, 28/02/1997-29/04/1997 arasındaki dönemde toplam vurgu 7 olarak gözlenmiştir. Yine aynı şekilde, aynı dönemde Zaman Gazetesi incelendiğinde 28 Şubat 1997 müdahale öncesi ve sonrası dönemde ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmamıştır.

27 Nisan 2007 müdahale dönemi incelendiğinde ise Yeni Şafak Gazetesinde 27/02/2007-27/04/2007 döneminde ‘sivil toplum’ vurgusu toplam 12 iken, 27/04/2007-24/06/2007 dönemde toplam vurgu 11 olarak gözlenmiştir. Zaman Gazetesinde ise 27/04/2007 müdahale öncesi toplam vurgu 4 iken müdahale sonrası bu rakam 3 olarak belirlenmiştir. Yeni Şafak Gazetesinde 28 Şubat 1997 öncesi 3 olan ‘sivil toplum’ vurgusunun müdahale sonrası 7’ye yükselmesi yüzde 133’lük artışla ‘sivil toplum’ün gündemde tutulma amacının ve uygulanan yöntemin devam ettirildiği şeklinde yorumlanabilir. Yine aynı dönemde ise Zaman Gazetesinde ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmaması Zaman Gazetesinin daha temkinli bir yol izlediği ya da farklı yol ve yöntemler uyguladığını düşünebiliriz. 27 Nisan 2007 öncesi Yeni Şafak Gazetesinde ‘sivil toplum’ vurgusu 12 iken 27 Nisan 2007 sonrası 11 olarak gözlemlenmiş. Bu sonuç müdahale öncesi izlenen yöntem ve politikalara devam edildiği şeklinde yorumlanırken, yine aynı şekilde Yeni Şafak Gazetesinde de aynı dönemde benzer bir uygulamayla karşılaşmış, Yeni Şafak Gazetesinde de müdahale öncesi 4 olan ‘sivil toplum’ vurgusu 3 olarak gözlemlenmiştir. Yine Yeni Şafak Gazetesi de var olan yöntem ve politikalara devam edildiği şeklinde değerlendirilebilir.

Araştırmaya konu olan döneme ait hükümet programlarındaki frekanslar Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. (1997-2007) dönemi ait Hükümet Programları.

HÜKÜMET PROGRAMLARI

HÜKÜMETLER (1997-2007)	Kullanılan İfade	Frekans
54. Erbakan Hükümeti (28.06.1996-30.06.1997)	sivil	1
55. III. Yılmaz Hükümeti (30.06.1997-11.01.1999)	sivil halk	1
	sivil toplum	1
	kuruluşları	1
	sivil çizgi	
56. IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999-28.05.1999)	yok	
57. V. Ecevit Hükümeti (28.05.1999-18.11.2002)	sivil toplum örgütleri	2
58. Gül Hükümeti (18.11.2002-14.03.2003)	sivil özgürlükler	1
	sivil toplum	3
	sivil toplum	2
	kuruluşları	7
	sivil toplum örgütleri	1
	sivil istihdam	
59. Erdoğan Hükümeti (14.03.2003-22.07.2007)	sivil siyaset	2
	sivil toplum örgütleri	3
	sivil ortam	1
	sivil toplum	1
	sivil oluşum	1
	sivil toplum	1

	kuruluşları	
60. II. Erdoğan Hükümeti (29.08.2007-)	sivil uzlaşma	1
	sivil toplum	1
	sivil toplum örgütleri	1
	sivil toplum kuruluşları	2

Tabloda da görüldüğü gibi, 28 Şubat 1997 müdahalesinde görevde olan 54. Erbakan Hükümeti programındaki ‘sivil’ vurgusu sadece 1 iken, buna karşılık 27 Nisan 2007 müdahalesinde görevde olan 59. Erdoğan Hükümetinde ‘sivil’ vurgusunda artış gözlenmiş ve frekansı 9 olarak saptanmıştır. Özellikle 58. Gül Hükümeti (18.11.2002-14.03.2003) ile birlikte ‘sivil’ vurgusunda bir artış gözlenmiş ve bu artış sonraki 59. Erdoğan Hükümeti (14.03.2003-22.07.2007) ve 60. II. Erdoğan Hükümeti (29.08.2007-) hükümetlerinde de devam etmiştir. 56. Hükümet olan IV. Ecevit Hükümetinde sivil vurgusuna rastlanılmazken, en yüksek frekans ‘sivil’ vurgusuyla 58. Gül Hükümetinde görülmüştür, toplam 14 kez vurgu yapılmıştır.

Hükümet programları ‘sivil toplum’ vurgusu açısından değerlendirilecek olursa:

54. Erbakan Hükümetinde ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmazken, 55. III. Yılmaz Hükümetinde 1, 57. V. Ecevit Hükümetinde 2, 58. Gül Hükümetinde 12, 59. Erdoğan Hükümeti 5, 60. II. Erdoğan Hükümeti 4 kez ‘sivil toplum’ vurgusu gözlemlenmiştir. 28 Şubat 1997 müdahale dönemindeki 54. Erbakan Hükümetinde ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmazken 27 Nisan 2007 müdahale dönemindeki 59. Erdoğan Hükümetinde 5 olarak belirlenmiştir. Bunun neticesi olarak, 28 Şubat 1997 müdahale dönemiyle 27 Nisan 2007 müdahale dönemi arasında hükümet politikaları açısından farklı bir yol izlendiği düşünülebilir.

Ekte yer alan 12 ve 13 nolu tablolarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarındaki ‘sivil’ kelimesinin toplam frekans sayıları görülmektedir. Her iki tablo birlikte değerlendirilip 3 nolu tablo oluşturulduğunda, görülmektedir ki:

Tablo. 4. 1997 Ocak, Şubat, Mart ve 2007 Mart, Nisan, Mayıs dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında ‘sivil’ vurgusu

	1997 Ocak	1997 Şubat	1997 Mart	2007 Mart	2007 Nisan	2007 Mayıs
Toplam Frekans	11	34	46	Yok	Yok	Yok
Artış Oranı		209,09 %	35,29 %			
TOPLAM	91			Yok		

(30.12.1996-29.04.1997) dönemini kapsayan 20. yasama döneminin 2. yasama yılında ‘sivil’ kelimesinin toplam frekansı 11 iken, şubat ayında 34, mart ayında 46 şeklinde aylara göre bir artış gözlemlenirken; (26.02.2007-26.06.2007) dönemini kapsayan 22. yasama döneminin 5. yasama yılında ‘sivil’ kelimesine rastlanılmamıştır.

Ekte yer alan 12 ve 13 nolu tablolarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarındaki ‘sivil toplum’ kelimesinin toplam frekans sayıları görülmektedir. Her iki tablo birlikte değerlendirilip 5 nolu tablo oluşturulduğunda, görülmektedir ki:

Tablo. 5. 1997 Ocak, Şubat, Mart ve 2007 Mart, Nisan, Mayıs dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında ‘sivil toplum’ vurgusu

	1997 Ocak	1997 Şubat	1997 Mart	2007 Mart	2007 Nisan	2007 Mayıs
Toplam	Yok	3	4	Yok	Yok	Yok

m						
Frekan						
s						
TOPLAM		7			Yok	

Tabloda görüldüğü 1997 yılı ocak ayında olmayan ‘sivil toplum’ vurgusu Şubat ayında 3, Mart ayında ise 4’e yükselmiştir. Buna karşılık 2007 yılında ‘sivil toplum’ vurgusuna rastlanmamıştır. Buna göre 28 Şubat 1997 müdahale döneminde toplam 7 olan ‘sivil toplum’ vurgusunun 27 Nisan 2007 müdahale döneminde hiç olmaması 28 Şubat 1997 müdahale döneminde uygulanan politika ve yöntemlerden vazgeçilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

İkinci bölümde bahsedilmiş olduğu üzere muhalif yaklaşımların ‘sivil toplum’ kavramını kullanımına yakın tarihimizden örnek verecek olursak, Bayraktar’ın aktardığına göre, 1994-1999 yılları arasında Refah Partisi yöneticilerinin söylemlerini inceleyen Yael Navaro-Yashin; daha iyi bir demokrasi, insan hakları, çoğulculuk, çok kültürlülük ve özellikle ‘sivil toplum’ gibi terimlere çok sık başvurulduğunu gözlemlemiştir.³⁵⁴ 28 Şubat 1997 müdahale dönemi öncesi 11 olan toplam frekans, müdahale sonrasında 46’ya kadar çıkmıştır. Müdahale sonrası ‘sivil’ vurgusundaki bu artış Heper’in deyimıyla ‘aşkın’³⁵⁵ devlet yapısına sahip toplumlarda sivil toplum, demokratikleşmenin ön koşulları ile ilgili güncel kaygıların merkezinde yer almaktadır. Caniklioğlu, bu ön koşullardan biri ve en önemlisinin ‘özgürlük’ olduğunu belirtir.³⁵⁶ Bu nedenle, sivil toplum kavramının yeniden gündemde yer almasının temelinde özgürlük arayışlarının yattığını, sivil toplum söyleminin arttığı dönemlerin bireysel ve toplumsal özgürlük arayışlarının yaşandığı dönemler olduğunu söylemek mümkündür.

28 Şubat 1997 müdahalesinden önce, müdahale sırası ve sonrasında ‘sivil’ vurgunun artarak yer aldığı gözlenmiş, buna karşılık 27 Nisan 2007 müdahalesinden önce, müdahale sırası ve sonrasında ‘sivil’ vurgusuna rastlanılmamıştır. Müdahaleler arasında

³⁵⁴S. Ulaş Bayraktar, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’inde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum Dergisi**, S.9, İstanbul, 2005, s.18.

³⁵⁵ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için, Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.8-9.

³⁵⁶ Meltem Dikmen Caniklioğlu, **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.15

görülen bu farklılık, uygulanan politikalarda farklı bir strateji geliştirildiği şeklinde yorumlanabilir. 28 Şubat 1997 döneminde yaşanan birtakım olumsuzlar neticesinde 27 Nisan 2007 öncesi ve sonrasında uygulanan politika ile ilgili belirlenen stratejide daha yumuşak ve esnek bir anlayış benimsendiği söylenebilir. 28 Şubat öncesi ve sonrasında ‘sivil’ vurgunun sivil toplumu olumsuz yönde etkilediğinin düşünüldüğü ve bu sebeple 27 Nisan 2007 öncesi ve sonrasında ‘sivil’ vurgusundan özellikle kaçınıldığı da düşünülebilir. O dönemde yaşanan cumhurbaşkanı seçimi krizi de bir diğer etken olarak değerlendirilebilir.

27 Şubat 1997 öncesi ve sonrası ile 27 Nisan 2007 öncesi ve sonrası basın ve Meclis Tutanakları bir arada değerlendirildiğinde, 27 Şubat 1997 süreci öncesi ve sonrası 126 olan ‘sivil’ vurgusu 27 Nisan 2007 öncesi ve sonrası dönemde 180 olmuş, 27 Şubat 1997 müdahale öncesi ve sonrası 91 olan ‘sivil’ vurgusuna 27 Nisan 2007 öncesi ve sonrasında rastlanılmamıştır. Bu anlamda bir paralellik gözlenmemiştir, aksine ters bir orantı görülmektedir. Özellikle 27 Nisan 2007 müdahalesi öncesi ve sonrasında TBMM’de ‘sivil’ vurgusunun olmaması daha temkinli olduğu, yaklaşan seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimleri dolayısıyla doğrudan çatışmaya girmemek, tepki almamak düşüncesi içerisinde olduğu ve kullanılan yöntem ve politikaların özellikle basın üzerinden yönlendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği gibi Belge, ‘sivil toplum’ kavramının yetmişlerden bu yana Doğu Avrupa’daki muhalefetin sıkça başvurduğu bir kavram olduğunu ve Hegel’den beri ‘sivil toplum’ kavramının, bir yanıyla toplumla devletin ilişkilerinin niteliğini açıklamak için kullanıldığını vurgular.³⁵⁷ Belge’nin vurguladığı gibi ‘sivil toplum’ muhalefetin sıkça başvurduğu bir kavram olmasının yanında Tablolarda da görüldüğü gibi iktidarın da zaman zaman kullandığı bir kavram olmuştur. Belge bu süreçte ‘sivil’ sözünü içeren birçok önemli kavramın ortaya çıktığını vurgular: Sivil haklar, sivil forum, sivil toplum, sivil anayasa, sivil inisiyatif, sivil halk, sivil siyaset, sivil kanat, sivil muhtıra, sivil itaatsizlik, sivil bürokrasi vb. Ekte yer alan tablolardan da görüldüğü gibi Belge’nin vurguladığı kavramlar dışında sivil darbeciler, sivil özgürlük, sivil çizgi, sivil alan, sivil irade, sivil uzlaşma, sivil oluşum, sivil ortam, sivil demokratik otorite gibi kavramlara da vurgu yapıldığı gözlenmiştir. Murat Belge’ye göre, “sonuç olarak ‘sivil’ sözü, rejime karşı olan, rejimin de karşı olduğu her

³⁵⁷ Belge, **a.g.e.**, s. 40.

şeyi temsil eder hale geldi.”³⁵⁸ Tablolarda da görüldüğü gibi³⁵⁹ ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurguları farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Bununla beraber, bu araştırmanın konu aldığı dönemlerde incelenen kesimleri devletin laik düzenine tehdit olarak algılama ihtimali bulunan ordu komuta kademesindeki grupların olası daha büyük bir müdahalesi karşısında; bu kesimlerin, ‘meşru siyasetin’ ‘sivil siyaset’ olduğu yönünde bir kanı oluşturmak doğrultusunda ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgularına başvurmuş olabileceği izlenimi edinilmektedir. 27 Nisan sürecinde meclis tutanaklarında ‘sivil’ kelimesinin yokluğu ise incelenen gazete köşe yazılarının toplamında bu vurgunun azalmasına yol açmamış görünmektedir. Bu dönemde söz konusu gazete yazılarında artan ‘sivil’ vurgusu, ‘meşru siyasetin’ ‘sivil siyaset’ olduğunun ima edildiği yönünde bir izlenim uyandırmaktaysa da başta söylem analizi olmak üzere bu konuda gelecekte yapılabilecek nispeten derinlikli çalışmalar konu hakkında daha berrak bilgiye ulaşmayı olanaklı kılacaktır.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi siyasi iktidar zaman zaman ordunun olası müdahalesini önleyici ve kontrol edici bir yol olarak basını kullanmış olabilir. 28 Şubat 1997 sürecinde hükümet odaklı siyasi yöntemlerin ön planda tutulması suretiyle eylem ve işlemlere meşruiyet zemini oluşturulmaya çalışıldığı ve/fakat gelinen noktanın istenen sonuçlar doğurmaması sebebiyle, 27 Nisan 2007 sürecinde farklı bir yöntem olarak basına ağırlık verildiği söylenebilir. Gerçekten de, siyasi tarihi müdahalelerle dolu böyle bir ülkede olası bir askeri darbeye karşı, ordunun kontrol altında tutulabilmesi ve toplum nezdinde sivil iktidarın meşruiyetinin korunması, artırılması amacıyla kamuoyunda etki sahibi basın yayın araçlarının kullanılmış olması olasıdır. Böylece basın yoluyla, köşe yazıları üzerinden orduya karşı toplumu yönlendirebilmek, yapılan eylem ve işlemlere meşruiyet kazandırmak söz konusu olabilecektir. Diğer bir ihtimal ise, köşe yazarlarının, siyasi iktidardan bağımsız bir biçimde kendi görüşleri doğrultusunda söz konusu dönemde destekledikleri sivil iktidarın meşruiyetini vurgulama yoluna başvurmuş olabilecekleridir.

Tezin sınırlılıkları gereği içerik analizi çerçevesinde yapılmış olan ‘frekans analizi’ ile sivil vurgusuna dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın sonraki yıllarda yapılacak olan çalışmalara bir basamak oluşturabileceği ve yeni çalışmalara ışık tutabileceği düşünülmektedir. İleride bu alanda yapılacak olan çalışmalarda nitel

³⁵⁸ Belge, a.g.e., s.40.

³⁵⁹ Konuyla ilgili tablolar s:85-100 arasında yer almaktadır.

araştırma yöntemi³⁶⁰ olan ‘söylem analizi’³⁶¹ yöntemi kullanılarak konuya daha kapsamlı bir bakış açısı oluşturulabilir. Nitel araştırma yöntemi için bir tanımlama yapmak zordur. Bir tanım yapmak gerekirse: “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir.³⁶² Araştırma yöntemi olarak kullanılan ‘içerik analizi’ yöntemiyle frekans analizi yoluyla toplanan veriler üzerinden mantıksal sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Yıldırım’ın da vurguladığı gibi içerik analizinde temelde yapılan işlem, benzer verilerin belirli temalar çerçevesinde toplanarak bunları mantıksal bir bütünlük içinde düzenleyip yorumlamaktır.³⁶³ Bu çalışmada da ‘sivil’ vurgusu üzerinden benzer veriler bir araya getirilmiş ve bunlar üzerinden mantıksal bir bütünlük oluşturularak yorumlanma yoluna gidilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, araştırmanın sınırlılıkları gereği böyle bir yöntem tercih edilmiştir. İleride bu konuda daha kapsamlı bir araştırma yapılabileceği, mevcut çalışmanın ise ileride yapılacak daha ayrıntılı çalışmalar için bir basamak oluşturabileceği düşünülmektedir.

Önümüzdeki dönemlerde ‘sivil’ vurgusunun hangi konjonktürde, hangi şekillerde ve hangi amaçlarla kullanılacağı da ileride yapılacak araştırmalarda incelenebilir. Gelecekte yapılacak araştırmaların sonuçlarının mevcut araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılması, değişen konjonktürde ‘sivil’ vurgusundaki değişimi ve sürekliliği ortaya koyacaktır. Önümüzdeki dönemlerde yaşanacak değişim ve dönüşüme bağlı olarak incelenen kesimlerin ‘sivil’ vurgusunda bir azalma olmasının dahi söz konusu olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye siyasi tarihinde belirli aralıklarla askeri müdahaleler yaşanmıştır. Hasan Cemal’in Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya’dan aktardığına göre, toplumun atalet içinde olması, ‘nasılsa Silahlı Kuvvetler bu işi çözer’ rahatlığı içinde olması; aslında bu sorunun sivil güçler, milletvekilleri ve Meclis tarafından çözülmesi gereğinin altını çizer.³⁶⁴ Erkaya’nın belirttiğine göre

³⁶¹ Söylem analizi yöntemiyle araştırma sonucu toplanan veriler araştırma problemine ilişkin olarak neleri söylediği ya da hangi sonuçları ortaya koyduğu ön plana çıkmaktadır. Veri analizinde anlam ön plana çıktığından öznel bir süreçtir herkes tarafından kabul görmesi beklenemez. Araştırmacı kendi yorumları ile elde ettiği verileri ve bu verilerden ortaya çıkardığı sonuçları kendi bakış açısıyla değerlendirmekte ve bu şekilde okuyucuya araştırma sorusunun yanıtına ilişkin farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz. Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s.222.

³⁶² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s. 39.

³⁶³ Yıldırım, **a.g.e.**, s.227.

³⁶⁴ Hasan Cemal, **Türkiye’nin Asker Sorunu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.234.

müdahaleler, bir ölçüde toplumun yapısı ve geçmişten bugüne getirdiği kültür ve değerlerle de çok yakından ilgilidir. Siyasi kültürümüzün ve değerlerimizin demokratikleşmesi, toplumsal barışın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tezin, 'sivil'liğe yapılan vurgunun hangi bağlamlarda azalıp arttığı konusunu incelemesi sebebiyle, ülkemizdeki siyasi sürecin en azından bir boyutuna ışık tutarak katkı sağlayacağı umulmaktadır.

GCPRIS

SONUÇ

Ülkemizin siyasi yaşamının adeta dönüm noktaları olan askeri müdahaleler, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren zaman zaman demokrasiyi kesintiye uğratmıştır. Çalışmanın 3.1 numaralı bölümünde geniş bir şekilde yer verildiği gibi 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007, Türkiye’de ordunun, seçilmişler karşısındaki müdahalelerinin örnekleridir. Toplumun düzenlenmesi kaygısı olarak ortaya çıkan bu müdahalelerin, devlet-sivil toplum ilişkilerindeki bozulma neticesi sivil toplum üzerinde önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir.

Tarihin çok eski dönemlerinde düşünsel temelleri atılan sivil toplum kavramı, Antik Çağda Aristo ve Çiçeron, Orta Çağda Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau’nun eserlerinde yer alan devlet-toplum ilişkileri açısından incelenebilmektedir. Gelişen zaman içinde farklı kültür, anlayış, yaşayış, sosyal ve ekonomik şartlar gereği gelişim ve değişime uğrayarak günümüz toplumu için olmazsa olmaz kavramları arasında yerini almıştır.

Türkiye tarihini sivil toplum açısından değerlendirecek olursak, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi cumhuriyet öncesi Osmanlı döneminde kimi yazarlara göre sivil toplum olarak nitelendirilebilecek yapılara rastlanmakta, kimi yazarlar da sivil toplum tarihi bir aşama olarak değerlendirilerek Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyetinde böyle bir yapının hiç yaşanmadığını vurgular. Dünya tarihine bakılacak olursa farklı yaşayış, kültür ve farklı toplum yapıları göz önüne alınırsa, ‘sivil toplum’un da farklı şekillerde değerlendirilebileceği düşünülebilir. Kimi zaman eşitlik, adalet, demokrasi bağlamında kimi zaman da haklar özgürlükler açısından değerlendirilen ‘sivil toplum’, toplumların geçmişten getirdikleri kültür, birikim ve oluşumları neticesinde değişime uğramış ve farklı şekillerde konumlanarak toplum ihtiyaçları doğrultusunda değişmişime uğramıştır. Bireyselliğin ön planda tutulduğu günümüz dünyası göz önüne alındığında insan hak ve özgürlüklerinin gereği olarak da ‘sivil’ vurgusunun sıkça yapıldığı gözlenmektedir. Buna yakın tarihimizden örnek vermek gerekirse; son dönemde ‘sivil anayasa’ vurgusuna farklı kaynaklarda sıklıkla karşılaşılmıştır. O dönemlerden günümüze kadar gelen Anayasa değişikliği söylemleri, son dönemde artmış ve 8/4/2010 itibariyle de Meclis Anayasa Komisyonunda

çalışmalara başlanmıştır. Komisyon çalışmaları tamamlanarak 19 Nisan 2010'da Meclis Genel Kurulunda görüşülmek üzere Meclis gündemine alınmıştır. Meclis Genel Kurulundaki görüşmeler 7 Mayıs 2010'da tamamlanmıştır. Anayasa değişikliği sonrası Deniz Baykal'ın 7 Mayıs 2010 Cuma günlü Hürriyet Gazetesine şöyle bir demeç vermiştir: "İlla 'Tanklar ve üniformalar darbe yapar' diye bir şey söz konusu değil. Zaman zaman meşru yollarla iktidara gelmiş olanların, kendilerini iktidara getiren mekanizmaları, Anayasal sistemleri bertaraf ettiklerine, tanık olunmuştur... Bu sürece sivil darbe süreci adının verilmesi yanlış değildir."³⁶⁵ Baykal'ın 'sivil darbe' vurgusu, zaman zaman siyasi güç odakları tarafından kullanılan farklı bir yöntem olarak düşünülebilir. Kimi zaman kanun ve yönetmelikler yoluyla kimi zaman da anayasal düzenlemelerle yapılan eylem ve işlemlere meşruiyet kazandırılması siyasi güç odaklarınca sıkça başvurulan bir yöntem olarak düşünülebilir. Uygulanan bu yöntemler zaman zaman basın yoluyla da desteklenerek sivil toplum üzerinde yönlendirici bir faktör oluşturulduğu söylenebilir.

Hasan Cemal, askerin dünyasında Türkiye nasıl düze çıkar? konulu bir planın hazır bulunduğunu ve 1960'dan itibaren devam eden bu olgunun 2000'lerde de pek farklı olmadığını, her seferinde askerin kendini bir kurtarıcı olarak görerek yakın siyasal tarihimizi bir darbeler ve muhtıralar tarihi haline getirdiğini belirtir.³⁶⁶ Cemal'in de vurguladığı gibi toplumun kültürel yapısı gereği önceki bölümlerde de değinildiği gibi askere toplum tarafından kurtarıcılık atfedilmesi tarihi süreç içerisinde sıklıkla karşılaşılmış bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmada sık sık müdahalelerde demokrasinin kesintiye uğradığı ülkemizde askeri müdahale karşısında sivil iktidarın politikalarına meşruiyet kazandırma ve bir anlamda askeri kontrol altında tutma amacıyla 'sivil'e yapılan vurgunun zaman zaman arttığı görülmüştür. Bu amaçla 28 Şubat ve 27 Nisan öncesi ve sonrası dönemde sivil iktidarın kullandığı meşruiyet yöntemlerinden biri olarak düşünülen Meclis yasama süreci dikkate alınmış ve bu amaçla Meclis tutanakları incelenmiştir. Sivil iktidarın başvurduğu diğer bir yöntem olarak hükümet programları düşünülmüş ve bu amaçla 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 dönemini kapsayan 10 yıllık hükümet programları incelenmiş ve özellikle ordunun belli kesimlerinin 'laik düzene tehdit' olarak algılama ihtimalinin yüksek olduğu Refah Partisi ve AK Parti hükümet programlarında 'sivil' vurgusunun yüksek oluşu, diğer hükümet programlarında ise 'sivil' vurgusunun düşük oluşu sivil iktidarın meşruiyet

³⁶⁵ 7 Mayıs 2010 tarihli Hürriyet Gazetesi, s.22.

³⁶⁶ Cemal, **a.g.e.**, s,509.

zemini oluşturmada bir yöntem olarak başvurduğunu gösterir nitelikte olduğu dűřünülebilir. Araştırmada sivil iktidarın basını diğer bir yöntem olarak kullandığı varsayılmış ve bu amaçla yukarıdaki bölümlerde ayrıntılarıyla açıklandığı gibi belirtilen dönem içerisinde ve sivil iktidarı desteklediği varsayılan gazete köře yazıları üzerinden ‘sivil’ vurgusu araştırılmıştır. Yukarıda açıklanan sivil iktidarın askeri müdahale karşısında meşruiyet zemini oluşturma yöntemi olarak kullandığını varsayığımız stratejiler analiz bölümünde ayrıntılı olarak açıklanarak, yorumlanmıştır.

Siyasi iktidar zaman zaman ordunun olası müdahalesini önleyici ve kontrol edici bir yol olarak basını kullanmış olabilir. 28 şubat 1997 sürecinde hükümet odaklı siyasi yöntemlerin ön planda tutulması suretiyle eylem ve işlemlere meşruiyet zemini oluşturulmaya çalışıldığı ve/fakat gelinen noktanın istenen sonuçlar doğurmaması sebebiyle, 27 Nisan 2007 sürecinde farklı bir yöntem olarak basına ağırlık verildiği söylenebilir. Gerçekten de, siyasi tarihi müdahalelerle dolu böyle bir ülkede olası bir askeri darbeye karşı, ordunun kontrol altında tutulabilmesi ve toplum nezdinde sivil iktidarın meşruiyetinin korunması, artırılması amacıyla kamuoyunda etki sahibi basın yayın araçlarının kullanılmış olması olasıdır. Böylece basın yoluyla, köşe yazıları üzerinden orduya karşı toplumu yönlendirebilmek, yapılan eylem ve işlemlere meşruiyet kazandırmak söz konusu olabilecektir. Diğer bir ihtimal ise, köşe yazarlarının, siyasi iktidardan bağımsız bir biçimde kendi görüşleri doğrultusunda söz konusu dönemde destekledikleri sivil iktidarın meşruiyetini vurgulama yoluna başvurmuş olabilecekleridir.

Öte yandan, bu çalışmadaki bulgular, incelenen dönemlerde ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ ifadelerinin artış ve azalış eğilimlerini saptamakla sınırlıdır. Geçtikleri bağlamın incelenerek nispeten derinlikli bir analiz yapılması, daha önce de belirtildiği gibi ancak söylem analiziyle mümkündür. Gelecek çalışmalarda, siyasi liderlerin ve basın-yayın organlarının ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’a hangi bağlamda yer verdiğini incelemek, iktidar mücadelesi çerçevesinde bu kelimelere yapılan atıflara dair daha derinlikli bir kanı oluşturma noktasında fayda sağlayacak; konuyu, değişen güç ilişkileri çerçevesindeki devamlılıkları ve farklılıkları göz önünde bulundurarak analiz etmek mümkün olacaktır.

Bu tezin, askeri müdahaleler bağlamında 1997-2007 döneminde ‘sivil’ ve ‘sivil toplum’ vurgusundaki artış ve azalışlara dair eğilimleri ortaya koymasının, gelecek çalışmalar için bir basamak teşkil ettiği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Aysun Yaralı Akaya, “Siyasal İletişim Aracı Olarak Medya Kullanımı: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği Üzerinden Bir Analiz”, Karaelmas 2009 Medya ve Kültür, Der: Nurçay Türkoğlu, Sevilen Toprak Alayoğlu, Urban , İstanbul, 2009.

Aksoy, Necdet, Sivil Toplum ve Baskı Grupları, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2008.

Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Akyaz, Doğan, Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Ataay, Faruk, Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi, De ki, Ankara, 2008.

Baloğlu, Zekai, Türkiye’de Eğitim, 1990,

Batuhan, Hüseyin, Bilim Din ve Eğitim, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006.

Bayraktar, S. Ulaş, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplum(lar)”, Sivil Toplum Dergisi, S.9, İstanbul, 2005.

Belge, Murat, Dönemler ve Zihniyetler, İletişim, İstanbul, 2009.

Belge, Murat, Türkiye Dünyanın Neresinde?, Birikim Yayınları, İstanbul, 1997.

Belge, Murat, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Dönemler ve Zihniyetler, Der., cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Bilgin, Nuri, Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Bobbio, Norberto, Gramsci ve Sivil Toplum, çev: Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Bulut, Faik, Ordu ve Din, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008.

Bumin, Kürşat, Sivil Toplum ve Devlet, Yazko, İstanbul, 1981.

Can, Nevzat, Özgür Birey Sınırlı Devlet, Hece Yayınları, Ankara, 2005.

Caniklioğlu, Meltem, Dikmen, Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri, Seçkin, Ankara, 2007.

Cemal, Hasan, Türkiye’nin Asker Sorunu, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Cook, Steven, Yönetmeden Hükmeden Ordular Türkiye-Mısır-Cezayir, Çev: Bahar Şahin, Barış, İstanbul, 2008.

Çaha Ömer, Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi, Plato, İstanbul, 2008.

Çaha, Ömer, Aşkın Devletten Sivil Topluma, Plato, İstanbul, 2007.

Çaha, Ömer, Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine, Sivil Toplum Dergisi, Yıl:1, Sayı: 1 Ocak-Şubat-Mart 2003. <http://www.siviltoplum.com.tr> (25.04.2008)

Çakır, Ruşen, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, Tesev Yayınları, İstanbul.

Çapar, Mustafa, Türkiye’de Eğitim ve Öteki Türkler, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı, Ankara.2006.

Dahl, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara. 1993.

Damlapınar, Zülfikar, Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Doğan, İlyas, Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum, Alfa, İstanbul, 2002.

Erdoğan, Tosun, Gülgün, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, Alfa, İstanbul, 2001.

Erdoğan, Mustafa, “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesi için Devlet Değişmeli”, Sivil Toplum Dergisi, S.4, İstanbul, 2003.

Ertürk, Devrim, “Bireyden Cemaate Sivil Toplum”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2005.

Eryılmaz, Bilal, Bürokrasi ve Siyaset, Alfa, İstanbul, 2004.

Giddens, Anthony, Sosyoloji-Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş, Çev: Ülgen Yıldız Battal, Phoenix, Ankara, 2005.

Göle, Nilüfer, Sivil Toplumunu Konuşmak, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2005.

Göle, Nilüfer, Mühendisler ve İdeoloji-Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere, Çev: Eli Levi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.

Gönenç, A. Ayşenur, Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi, İstanbul, 2001.

Gözler, Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

Günel, Erdoğan, Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008), Karakutu, İstanbul, 2009.

Güzelsarı, Selime “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, Kamu Yönetimi Gelişimi ve Güncel Sorunları, İmaj Yayınevi, Der. Ankara, 2004.

Habermas, Jürgen, Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, Çev:Bora-M. Sancar, İletişim, İstanbul, 1997

Heper, Metin, Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, 2006.

Heper, Metin, “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, Toplum ve Bilim, sayı: 9-10, 1980.

Heywood, Andrew, Siyasi İdeolojiler, Çev: Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2003.

Hobbes, Thomas, Leviathan, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Huntington, Samuel P.,Asker ve Devlet-Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti, Çev: K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

İbrahim, Ferhad, Heidi, Wedel, Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları, İletişim, İstanbul, 2007.

İnsel, Ahmet, Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim, Ankara, 1990.

Kadıoğlu, Ayşe, Vatandaşlığın Dönüşümü, Metis, İstanbul, 2008.

Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay, Ali, Yaşar, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa, 2007.

Karadağ, Ahmet, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, Sivil Toplum Dergisi, S.4, İstanbul, 2003.

Karavelioğlu, Kâmil, Bir Devrim İki Darbe, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

Kazancıgil, Ali “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Keane, John, Demokrasi ve Sivil Toplum, Çev: Necmi Erdoğan, Ayrıntı, İstanbul, 1994.

Keane, John, Medya ve Demokrasi, çev: Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Keyman, E. Fuat, Sivil Toplum ve Demokrasi, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2005.

- Keyman, E. Fuat, Türkiye'nin İyi Yönetimi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008.
- Keyman, E. Fuat, Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.
- Keyman, E. Fuat, Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans yazıları, no.3, 2004.
- Kışlalı, Ahmet, Taner, Siyaset Bilimi, İmge, 2007.
- Kongar, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt: 1-2, 8.Baskı, Remzi, İstanbul, 1994.
- Kongar, Emre, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 4. basım, İstanbul, 2008.
- Kongar, Emre, 28 Şubat ve Demokrasi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Köker, Levent, Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2008.
- Locke, John, Sivil Toplumda Devlet, çev.serdar taşçı, hale akman, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002.
- Locke, John, Two Treatises of Civil Government, Everyman's Library, London 1960.
- Mahçupyan, Etyen, Osmanlıdan Postmoderniteye, Yol Yayınları, İstanbul, 1997.
- Maraşlı, Erol, Balans Ayarları, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mardin, Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset Yazıları-1, İletişim, İstanbul, 1992.
- Marks, Karl, Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı, Çev: Sevim Belli, Sol, Ankara, 1976.
- Marshall, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat, Ankara, 1999.
- Müftüoğlu, Aydın, Sivil Bir Kamusal Alan, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2005.
- Neziroğlu, İrfan, Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın, TDV, Ankara, 2003.
- Niray, Nasır, Siyasal Kültür Yazıları, Derin Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Onbaşı Funda Gençoğlu “Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de Sivil Toplum Kavramı”, Şerif Mardin Okumaları, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.
- Onur, Hüdavendigar, Türk Sağı Sözlüğü, Bilgeoğuz, İstanbul, 2005.
- Örmeci, Ozan, İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Örs, Birsen, Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli), Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Özgüden, Mehmet, “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Punch, Keith F, Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

Ryfman, Philippe, Sivil Toplum Kuruluşları, çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Raynaud, Philippe, Rials, Stephane, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Çev: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli, İletişim, İstanbul, 2003.

Rosen, Michael, Jonathan, Wolff, Siyasal Düşünce, Çev: Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost, 2006.

Rousseau, Jean, Jaques, Toplum Sözleşmesi, çev.Ali Alper, Roman Yayınları, İstanbul, 2008.

Sarıbay, Ali Yaşar, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, İletişim, İstanbul, 1995.

Sarıbay, Ali Yaşar, Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Makaleler, Kaktüs, İstanbul, 2005.

Sarıbay, A. Yaşar “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Vadi Yayınları, Der. Konya, 1998.

Savran, Gülnur, Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx, Alan, İstanbul, 1997.

Saybaşı, Kemali DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Şaylan, Gencay, Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyaset İdeolojisi, V Yayınları, Ankara, 1986.

Şen, Şamil, “Sivil Toplumun Demokratikleşme Sürecindeki Yeri ve Kamu Yönetimine Etkisi”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

Sinha, Subir “Neoliberalizm ve Sivil Toplum: Proje ve Olasılıklar”, Der. Alfredo Saad-Filho, Deboral Johnston, Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki, Çev: Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam, İstanbul, 2008.

- Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi, Say Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tannerbaum Donald, Schultz, David, Siyasi Düşünce Tarihi, çev: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2007.
- Tanör, Bülent, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Timisi, Nilüfer, Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi, Dost, Ankara, 2003.
- Timur, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Thomson, David, Siyasi Düşünce Tarihi, çev: Ali Yaşar Aydoğan, Cengiz Şişman, Hüseyin Yılmaz, Hasan T. Kösebalaban, İzzet Akyol, Kenan Çayır, Mehmet Demirhan, M. Süreyya Er, Süleyman Kor, Metropol Yayınları, İstanbul, 2006.
- Toku, Neşet, John Locke ve Siyaset Felsefesi, Liberte Yayınları, İstanbul, 2003.
- Topuz, Hıfzı, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Tosun, Gülgün, Devlet Sivil Toplum İlişkisi, Afa, İstanbul, 2001.
- Türköne, Mümtaz'er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008.
- Vergin, Nur, Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Yayla, Atilla, Siyasi Düşünceler Sözlüğü, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- Yenişehirlioğlu Şahin, Birey, Toplum, Devlet İlişkileri, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.
- Yıldırım Ali, Şimşek Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008.
- Yıldız, Zekeriya, Politika Sözlüğü, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- <http://www.anayasa.gov.tr>
- www.basbakanlik.gov.tr
- http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_3.pdf. (31.05.2008)
- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html>
- www.tbmm.gov.tr
- www.tsk.mil.tr/
- www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/Basin_Aciklamalari_Arsiv_2007.html

http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html

www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007Referandum/Sonuc/sonuc.pdf

GCRLS

EK -1
İMAM HATİP LİSELERİ

Tablo 6.³⁶⁷ İmam Hatip Mekteplerinin Okul ve Öğrenci Durumları³⁶⁸

DERS YILI	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
1923-1924	29	2258
1924-1925	26	1442
1925-1926	20	1009
1926-1927	2	278
1927-1928	2	200
1928-1929	2	100
1929-1930	KAPATILDI	

Tablo 7. Başbakanlara göre açılan imam-hatip liselerinin sayısı.³⁶⁹

BAŞBAKAN	AÇTIĞI OKUL SAYISI
Adnan MENDERES (1951-1959)	19
İsmet İNÖNÜ (1962-1963)	7
Süleyman DEMİREL (1965-1971)	46
Bülent ECEVİT (1974-1975)	29
Süleyman DEMİREL (1975-1978)	233
Bülent ECEVİT (1978-1979)	4
Süleyman DEMİREL (1979-1980)	36
Turgut ÖZAL (1984-1989)	9
Mesut YILMAZ (1990-1992)	23
Süleyman DEMİREL (1992-1994)	12

³⁶⁷ Tablo rakamlarına metin içinde atıfta bulunulmuştur ve metin içindeki tablolar için verilen son rakam Tablo5 olduğu için, tezin EK kısmındaki tablolar Tablo 6'dan başlatılmıştır.

³⁶⁸ Ahmet Ünsür, **Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri**, Önder Yayınları, İstanbul, s.92 Aktaran: Çakır, a.g.e., s.58.

³⁶⁹ Cumhuriyet, 23 Ocak 1997, İmam Hatip Okullarına ilişkin verilerin farklı değerlendirilmesi için bkz; Gülçin Telci, Çiller İmam Hatip Rekoru Kırdı, Hürriyet, 28 Ekim 1995 Aktaran: Faik Bulut, **Ordu ve Din**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008, s.175-176.

Tansu ÇİLLER (1994-1995)	130
Necmettin ERBAKAN (1996-1997)	22

Tablo 8. Yıllara göre imam-hatip okulları sayısı³⁷⁰

ÖĞRETİM YILI	AÇILAN OKUL	HİZMET VEREN
1951-1952	7	7
1953-1954	8	15
1954-1955	1	16
1956-1957	1	17
1958-1959	2	19
1962-1963	7	26
1965-1966	4	30
1966-1967	10	40
1967-1968	18	58
1968-1969	11	69
1969-1970	2	71
1970-1971	1	72

Tablo 9. İmam-hatip lisesi mezunlarının 1988 ÖSYS’de dallara göre 1. tercihleri ve yerleşen sayısı³⁷¹

Yükseköğretim	1.tercih. gös.	Sıra	Yerleşen
Hukuk Fakültesi	8 714	1	313
Kamu Yönetimi	4 754	2	199
İlahiyat Fakültesi	2 496	3	988
Tıp Fakültesi	2 078	4	188
Mühendislik	2 016	5	286
Uluslararası	1 255	6	34

³⁷⁰ MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Aktaran: Ünsür, a.g.e., s.105 Aktaran: Çakır, a.g.e., s.60.

³⁷¹: ÖSYS’den Aktaran: Zekai Baloğlu, Türkiye’de Eğitim, s.137.

EK-2

YENİ ŞAFAK GAZETESİ FREKANSLAR

Tablo 10. Yeni Şafak Gazetesinin (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.

YENİ ŞAFAK GAZETESİ

(30.12.1996-29.04.1997) DÖNEMİ

Toplam 11 köşe yazısı

Haftalık yazım sıklığı en fazla olan üç yazar

(Ahmet Taşgetiren-5, İsmet Özel-4, Ali Bulaç-2)

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
04.01.1997	sivil alan	1
13.01.1997	sivil iktidar	1
	sivil alan	1
15.01.1997	sivil kurum	1
	sivil toplum	1
23.01.1997	sivilleşme	2
25.01.1997	sivil toplum kuruluşları	1
27.01.1997	sivilleşme	1
	siviller	2
	sivil ayak	1
28.01.1997	sivil inisiyatif	1

	TOPLAM	13
--	---------------	----

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
08.02.1997	sivil politikacı	1
	sivil politika	1
	sivil toplum kuruluşları	1
	sivil statü	1
	sivil gruplar	1
	sivil muhalif gruplar	1
	siviller	3
	sivil yönetim	3
	sivil hayat	1
	sivil güç	1
16.02.1997	sivil güçler	1
19.02.1997	sivil araba	1
21.02.1997	sivil yasal mücadele	1
25.02.1997	sivil idare	1
26.02.1997	sivil talep	1
27.02.1997	sivil siyasetçi	1
	sivil siyasetçiler	1
	sivil eylemler	2
28.02.1997	sivil siyaset	1
	TOPLAM	24

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
01.03.1997	sivil darbe	1
03.03.1997	siviller	1
	sivil akış	1
	sivil Kemalist paşalar	1
04.03.1997	özel, sivil ve siyasal alan	1
	sivil toplum kuruluşları	1
	sivil toplum	1
06.03.1997	özel, sivil ve siyasal alanlar	1
10.03.1997	sivil örgütler	1
13.03.1997	sivil inisiyatif	1
14.03.1997	sivil örgütler	1
	sivil ses	1
17.03.1997	sivil uzantılar	1
19.03.1997	sivil yönetim	1
	sivil-asker ayrımı	1
20.03.1997	sivil toplum kuruluşları	1
22.03.1997	sivil yönetim	1
25.03.1997	sivil dini eğitim kurumları	1
27.03.1997	sivil yönetim	1
	siviller	2
	sivil siyasiler	2
29.03.1997	sivil örgütlenme alanı	1
	sivil toplum kuruluşu	1
31.03.1997	sivil toplum kuruluşları	1
	TOPLAM	26

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
03.04.1997	sivil sözcü	1
11.04.1997	siviller	6
	sivil destekçiler	1
	sivil	1
12.04.1997	siviller	1
15.04.1997	sivil halk	1
16.04.1997	sivil toplum	1
17.04.1997	sivil çoğulculuk	1
22.04.1997	sivil alanlar	1
	sivil çaba	1
23.04.1997	sivil hayat	1
	sivil düzey	1
24.04.1997	sivil farklılıklar	1
	sivil hükümet	1
	sivil irade	1
	siviller	1
26.04.1997	sivil irade	1
	siviller	1
28.04.1997	sivil toplum kuruluşları	1
29.04.1997	sivil örgütler	1
	TOPLAM	25

Tablo 11 Yeni Şafak Gazetesinin (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.

YENİ ŞAFAK GAZETESİ
(26.02.2007-26.06.2007) DÖNEMİ

Toplam 11 köşe yazısı

Haftalık yazım sıklığı en fazla olan iki yazar

(Fehmi Koru-6, Ali Bayramoğlu-5)³⁷²

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
27.02.2007	sivil	1
	sivil çatışma	1
28.02.2007	sivil toplum örgütleri	1
	sivilleşme	3
	sivil istihbarat	1
	sivil emniyet	1
01.03.2007	sivil toplum örgütleri	1
02.03.2007	asker-sivil	1
03.03.2007	sivil toplum	1
04.03.2007	sivil yönetim	1
07.03.2007	sivil kişiler	1
13.03.2007	sivilleşme	1
15.03.2007	asker-sivil	1
	sivil bürokrasi	1
	sivilleşme	1

³⁷² Araştırma toplam 11 köşe yazısı ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, haftalık yazım sıklığı en fazla olan iki yazar belirlenmiştir.

17.03.2007	sivil toplum örgütleri	1
20.03.2007	sivil demokrat	1
22.03.2007	asker-sivil	1
28.03.2007	sivil kişiler	1
	asker-sivil	1
	siviller	2
29.03.2007	sivil toplum örgütleri	1
	asker-sivil	1
30.03.2007	sivil	1
	asker-sivil	1
	siviller	1
31.03.2007	sivil andıçlar	1
	sivil otorite	1
	sivil dünya	1
	TOPLAM	32

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
04.04.2007	sivilleşme	2
	asker-sivil	1
	sivil toplum örgütleri	1
	sivil toplum önderleri	1
05.04.2007	sivil birimler	1
	sivil	2
06.04.2007	diğer siviller	1
08.04.2007	siviller	1

11.04.2007	siviller	1
	sivil çözüm	1
12.04.2007	sivil düzen	1
	sivil güç	1
	sivil güçler	1
	sivilleşme	2
	sivil değerler	3
	sivil kesim	2
13.04.2007	siviller	1
	sivil düzen	1
	sivil güç	1
14.04.2007	sivil toplum örgütleri	1
15.04.2007	sivil toplum kuruluşları	1
19.04.2007	sivil toplum örgütleri	1
	sivil alan	1
	sivil değerler	1
21.04.2007	sivil küfe	1
	sivil toplum örgütü	1
22.04.2007	sivil ağız	1
26.04.2007	sivil toplum örgütleri	1
27.04.2007	sivil aktörler	1
29.04.2007	sivilleşme	1
	Genç Siviller Grubu	1
	sivil siyaset	1
	TOPLAM	38

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
01.05.2007	sivil tepki	1
	sivil düzen	1
02.05.2007	asker-sivil	2
	siviller	1
	sivil örgütler	1
04.05.2007	genç siviller	1
	sivil demokratik güçler	1
	sivil toplum örgütleri	1
	sivil güçler	2
	sivil biri	1
09.05.2007	sivil toplum dernekleri	1
	sivilleşme	1
10.05.2007	sivil kesim	1
12.05.2007	sivil bürokrasi	1
16.05.2007	asker-sivil	1
	sivil siyaset	1
18.05.2007	sivil gerilim	1
23.05.2007	sivil	2
	sivil yönetim	1
24.05.2007	sivil toplum örgütleri	1
	sivil araçlar	1
25.05.2007	asker-sivil	2
	sivil irade	1
26.05.2007	sivil hedefler	2
30.05.2007	sivil emniyet	1

31.05.2007	sivil anlayış	1
	TOPLAM	31

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
01.06.2007	sivil askerler	1
02.06.2007	sivil siyaset	1
08.06.2007	asker-sivil gerginliği	1
09.06.2007	sivil toplum kuruluşları	1
12.06.2007	sivil toplum örgütleri	2
	sivil örgütler	1
	asker-sivil dengesi	1
14.06.2007	siviller	2
	asker-sivil çatışması	1
16.06.2007	sivil toplum örgütleri	1
20.06.2007	sivil toplum örgütleri	1
	asker-sivil çatışması	1
22.06.2007	sivil toplum örgütleri	1
23.06.2007	sivil toplum	1
	sivil kılık	1
24.06.2007	sivil toplum kuruluşları	1
	sivil toplum örgütleri	1
	TOPLAM	19

EK-3

ZAMAN GAZETESİ FREKANSLAR

Tablo 12. Zaman Gazetesinin (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.

ZAMAN GAZETESİ

(30.12.1996-29.04.1997) DÖNEMİ

Toplam 11 köşe yazısı

Haftalık yazım sıklığı en fazla olan iki yazar

(Fehmi Koru-5, Taha Kıvanç-5, İlnur Çevik-1³⁷³)

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
10.01.1997	siviller	1
	sivilleşmek	1
13.01.1997	sivil	1
27.01.1997	siviller	2
29.01.1997	sivil yönetim	1
	TOPLAM	6

³⁷³ Araştırma toplam 11 köşe yazısı ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, haftalık yazım sıklığı en fazla olan iki yazar belirlenmiştir. Bunların toplam makale sayısının 10 olması nedeniyle geriye kalan 1 adet makale için google arama motoru kullanılarak, internette hakkında en fazla yazı olan (bu, popülaritesine etkisinin bir göstergesi olarak ele alınmıştır) yazar alınmıştır.

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
04.02.1997	sivil müdahale	2
06.02.1997	sivil veya sivil olmayan	2
07.02.1997	siviller	1
12.02.1997	siviller	1
17.02.1997	sivilleşme	1
	sivil parti	1
19.02.1997	sivil kuruluşlar	1
24.02.1997	sivil yönetim	1
	TOPLAM	10

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
01.03.1997	sivil cumhurbaşkanı	1
	siviller	1
05.03.1997	sivil politikacı	1
	sivil olmayan üye	1
06.03.1997	sivil	1
10.03.1997	siviller	1
20.03.1997	sivil girişim	1
27.03.1997	sivil yönetim	1
	TOPLAM	8

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
07.04.1997	sivil hayat	1
08.04.1997	sivil taraf	1
14.04.1997	sivil uçak	2
16.04.1997	siviller	1
	sivil ve sivil olmayan	2
17.04.1997	siviller	1
	sivil olmayan güçler	1
	sivilleşme	1
21.04.1997	siviller	1
22.04.1997	sivilde	1
28.04.1997	siviller	2
	TOPLAM	14

Tablo 13. Zaman Gazetesinin (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait ‘sivil’ kavramına olan frekans tablosu.

ZAMAN GAZETESİ

(26.02.2007-26.06.2007) DÖNEMİ

Toplam 11 köşe yazısı

Haftalık yazım sıklığı en fazla olan üç yazar

(Ahmet Turan Alkan-4, Mümtaz’er Türköne-4, Ali Bulaç-3³⁷⁴)

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
10.03.2007	sivil toplum inisiyatifi	1
13.03.2007	sivilleşme	1
14.03.2007	sivil hayat	1
21.03.2007	sivil toplum kuruluşu	1
	TOPLAM	4

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
02.04.2007	sivil toplum kuruluşları	1
	sivil bürokrasi	1
11.04.2007	sivil toplum	1

³⁷⁴ Google arama motorunda yapılan araştırma sonucu elde edilen verilere göre haftalık üç köşe yazarı arasında en yüksek kaydı bulunan yazardır.

14.04.2007	sivil hayat	1
22.04.2007	sivil siyaset	1
29.04.2007	Sivil	1
30.04.2007	sivil siyaset	4
	sivil bürokrasi	1
	sivil inisiyatif	1
	TOPLAM	12

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
01.05.2007	sivil siyaset	4
02.05.2007	sivil siyaset	1
09.05.2007	sivil inisiyatif	1
10.05.2007	sivil siyasetçi	2
11.05.2007	sivil-demokrat gelenek	1
12.05.2007	sivilleşme	1
	sivil siyaset	1
20.05.2007	sivil muhtıra	2
	sivil toplum örgütleri	1
	sivil refleks	1
21.05.2007	sivil görüntü	1
	sivil devlet kuruluşları	1
22.05.2007	sivil katılım	1
30.05.2007	sivil toplum örgütleri	1
	TOPLAM	19

Tarih	Kullanılan İfade	Frekans
05.06.2007	sivil darbeciler	1
09.06.2007	sivil evlatlar	1
10.06.2007	genç siviller	2
11.06.2007	sivil	2
	sivil bürokrasi	1
	sivil siyaset	1
13.06.2007	sivil bürokrasi	1
14.06.2007	sivil kanat	1
	sivil alan	1
	sivil siyaset	1
	sivil irade	1
20.06.2007	sivil siyaset	1
21.06.2007	sivil hayat	1
23.06.2007	genç siviller	1
	sivil inisiyatif	1
24.06.2007	genç siviller	1
	genç siviller hareketi	2
25.06.2007	asker-sivil	1
	sivil toplum	1
	sivil bürokrasi	1
	sivil gelişme	1
	sivil inisiyatif	1
	TOPLAM	25

EK-4**MECLİS TUTANAKLARI FREKANSLAR****Tablo 14.** (30.12.1996-29.04.1997) dönemine ait Meclis tutanakları.**MECLİS TUTANAKLARI
(30.12.1996-29.04.1997) DÖNEMİ****Yasama Dönemi: 20****Yasama Yılı: 2**

Tarih (1997/Ocak)	Kullanılan İfade	Frekans
07.01.1997 Salı 42. Birleşim	sivil demokratik otorite sivil nüfus sivil insanlar sivil örgüt	1 1 1 1
08.01.1997 Çarşamba 43. Birleşim	yok	
09.01.1997 Perşembe 44. Birleşim	yok	
14.01.1997 Salı 45. Birleşim	sivil ihtiyaçlar	1
15.01.1997 Çarşamba 46. Birleşim	yok	
16.01.1997 Perşembe 47. Birleşim	sivil	1

21.01.1997 48.Birleşim	sivil memur	1
22.01.1997 49.Birleşim	sivil mahkeme sivil vatandaş	1 1
23.01.1997 50.Birleşim	yok	
28.01.1997 51.Birleşim	sivil havacılık sivil tesis	1 1
29.01.1997 52.Birleşim	yok	
30.01.1997 53.Birleşim	yok	
	TOPLAM	11

Tarih (1997/Şubat)	Kullanılan İfade	Frekans
04.02.1997 Salı 54. Birleşim	sivil memurlar sivil toplum kuruluşu sivil kuruluşlar	1 1 2
05.02.1997 Çarşamba 55. Birleşim	yok	
06.02.1997 Perşembe 56. Birleşim	yok	
11.2.1997 12.2.1997	toplantı yok	

13.2.1997		
18.02.1997 Salı	sivil personel	1
57. Birleşim	sivil toplum örgütleri	1
19.02.1997	sivil memurlar	24
58. Birleşim		
20.02.1997	sivil vatandaş	2
59. Birleşim	sivil toplum kuruluşları	1
25.02.1997	sivil gönüllüler	1
60. Birleşim		
26.02.1997	yok	
61. Birleşim		
27.02.1997	yok	
62. Birleşim		
	TOPLAM	34

Tarih (1997/Mart)	Kullanılan İfade	Frekans
04.03.1997 Salı	sivil personel	4
63. Birleşim	sivil cumhurbaşkanı	1
	sivil kimlik	1
	sivil memur	3
05.03.1997 Çarşamba	sivil tesisler	2
64. Birleşim	sivil hakimler	1
	sivil savcılar	1
06.03.1997 Perşembe	sivil yön	1
65. Birleşim	sivil tesisler	5

	sivil hava ulaşımı	1
11.03.1997 Salı 66. Birleşim	sivil kuruluşlar sivil yöneticiler sivil havacılık sivil güvenlik	1 1 1 1
12.03.1997 Çarşamba 67. Birleşim	ordu-sivil bütünleşmesi	1
13.03.1997 Perşembe 68. Birleşim	yok	
18.03.1997 Salı 69. Birleşim	sivil toplum kuruluşları sivil toplum örgütleri sivil toplum sivil vatandaş sivil	1 1 1 1 1
19.03.1997 Çarşamba 70. Birleşim	sivil havacılık sivil sivil toplum örgütleri	8 1 1
20.03.1997 Perşembe 71. Birleşim	sivil havacılık	1
25.03.1997 Salı 72. Birleşim	yok	
26.03.1997 Çarşamba 73. Birleşim	sivil şehit sivil ve demokratik	1 4
27.03.1997 Perşembe 73. Birleşim	yok	
	TOPLAM	46

Tablo 15. (26.02.2007-26.06.2007) dönemine ait Meclis tutanakları.

(26.02.2007-26.06.2007) DÖNEMİ

Yasama Dönemi: 22

Yasama Yılı: 5

Tarih (2007/Mart)	Kullanılan İfade	Frekans
01.03.2007 Perşembe 70. Birleşim	yok	
06.03.2007 Salı 71. Birleşim	yok	
07.03.2007 Çarşamba 72. Birleşim	yok	
08.03.2007 Perşembe 73. Birleşim	yok	
13.03.2007 Salı 74. Birleşim	yok	
14.03.2007 Çarşamba 75. Birleşim	yok	
15.03.2007 Perşembe 76. Birleşim	yok	
20.03.2007 Salı 77. Birleşim	yok	
21.3.2007 Çarşamba 78. Birleşim	yok	
22.03.2007 Perşembe 79. Birleşim	yok	

27.03.2007 Salı 80. Birleşim	yok	
28.3.2007 Çarşamba 81. Birleşim	yok	
29.03.2007 Perşembe 82. Birleşim	yok	

Tarih (2007/Nisan)	Kullanılan İfade	Frekans
03.04.2007 Salı 83. Birleşim	yok	
04.04.2007 Çarşamba 84. Birleşim	yok	
05.04.2007 Perşembe 85. Birleşim	yok	
10.04.2007 Salı 86. Birleşim	yok	
11.04.2007 Çarşamba 87. Birleşim	yok	
12.04.2007 Perşembe 88. Birleşim	yok	
17.04.2007 Salı 89. Birleşim	yok	

18.04.2007 Çarşamba 90. Birleşim	yok	
19.04.2007 Perşembe 91. Birleşim	yok	
23.04.2007 Pazartesi 92. Birleşim	yok	
24.04.2007 Salı 93. Birleşim	yok	
25.04.2007 Çarşamba 94. Birleşim	yok	
26.04.2007 Perşembe 95. Birleşim	yok	
27.04.2007 Cuma 96. Birleşim	yok	

Tarih (2007/Mayıs)	Kullanılan İfade	Frekans
02.05.2007 Çarşamba 97. Birleşim	yok	
03.05.2007 Perşembe 98. Birleşim	yok	
04.05.2007 Cuma 99. Birleşim	yok	
05.05.2007 Cumartesi 100. Birleşim 86. Birleşim	yok	
06.05.2007 Pazar	yok	

101. Birleşim		
07.05.2007 Pazartesi 102. Birleşim	yok	
08.05.2007 Salı 103. Birleşim	yok	
9.5.2007 Çarşamba 104. Birleşim	yok	
10.05.2007 Perşembe 105. Birleşim	yok	
15.05.2007 Salı 106. Birleşim	yok	
16.05.2007 Çarşamba 107. Birleşim	yok	
17.05.2007 Perşembe 108. Birleşim	yok	
22.05.2007 Salı 109. Birleşim	yok	
23.05.2007 Çarşamba 110. Birleşim	yok	
24.05.2007 Perşembe 111. Birleşim	yok	
25.05.2007 Cuma 112. Birleşim	yok	
26.05.2007 Cumartesi 113. Birleşim	yok	
27.05.2007 Pazar 114. Birleşim	yok	

28.05.2007 Pazartesi 115. Birleşim	yok	
29.05.2007 Salı 116. Birleşim	yok	
30.05.2007 Çarşamba 117. Birleşim	yok	
31.05.2007 Perşembe 118. Birleşim	yok	
01.06.2007 Cuma 119. Birleşim	yok	
02.06.2007 Cumartesi 120. Birleşim	yok	
03.06.2007 Pazar 121. Birleşim	yok	

ÖZET

Tezde, askeri müdahaleler karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve basında sivil vurgusu konusunda bir çalışma yapılmıştır. 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007'deki askeri müdahaleler karşılaştırılarak incelenmiş, söz konusu müdahaleler öncesi ve sonrası ikişer aylık dönemde İslami yönelimli Zaman ve Yeni Şafak gazeteleri, meclis tutanakları ve hükümet programları üzerinden 'sivil' ve 'sivil toplum' vurgusunun frekans analizi yapılmıştır. Bu tezin kaleme alınmasının ardındaki temel etken, Türkiye'de 80 sonrası siyasi söylemin önemli bir parçasını oluşturan 'sivil toplum'a, askerin olası müdahalesi karşısında, buna karşı durmak isteyen kesimler arasında yer alan İslami söyleme sıklıkla başvuran siyasi grupların güç kazanmak üzere göndermede bulunup bulunmadıklarını görebilmektir. Frekans analiziyle incelenen gazetelerde askeri müdahaleler sonrasında 'sivil' olana vurgunun 28 Şubat 1997'den sonra arttığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sivil Toplum, Sivil, Ordu, Demokrasi, İçerik analizi

ABSTRACT

This thesis investigates the emphasis on 'civil' in Turkish Grand National Assembly and newspapers against military interventions. For this purpose, the military interventions of the February 28th 1997 and April 27th 2007 are compared and contrasted. Two months before and after these interventions are analyzed with reference to the frequency of 'civil' and 'civil society' in the Islamist newspapers Zaman and Yeni Şafak, in the Minutes of proceedings and governmental programs. The reason for writing this thesis was to find out whether certain groups with an Islamist discourse have made reference to 'civil society' against the analyzed interventions of the military. It has been found out that the emphasis on 'civil' has increased in the newspapers during the two months after February 28th, 1997.

Key Words: Civil Society, Civil, Military, Democracy, Content analysis